

Ольга Собчук

*До 165-річчя від дня народження
В. Ястребова*

*Епістолярна спадщина
Володимира Ястребова*

Кропивницький
«Імекс-ЛТД»
2020

ББК 63.3 (4Укр-4Кіп)5,01
УДК 94 (477.65) «18»
С 55

*Видано в рамках обласної програми розвитку книговидання
та книгорозповсюдження на 2016-2020 рр.*

С 55 Собчук О.В.

Епістолярна спадщина Володимира Миколайовича Ястребова
/ Ольга Володимирівна Собчук. – Кропивницький : Імекс-ЛТД,
2020. – 130 с.
ISBN 978-966-189-517-0

У виданні представлено 32 листи В. Ястребова до відомих громадських діячів, видавців, вчених другої половини XIX століття. Тут вперше зібрано в одній книзі та систематизовано всю відому на сьогоднішній день епістолярну спадщину науковця. Дана робота є першим опрацюванням листування В. Ястребова. Видання буде цікавим для істориків, науковців, студентів, краєзнавців і всіх, хто цікавиться історичним минулим краю.

ББК 63.3 (4Укр-4Кіп)5,01
УДК 94 (477.65) «18»

ISBN 978-966-189-517-0

© «Імекс-ЛТД», 2019
© Собчук О.В., 2019

Зміст

Передмова	4
Листи В. Ястребова до Ф. Вовка	7
Лист № 1	8
Лист № 2	9
Лист № 3	21
Лист № 4	29
Лист № 5	37
Лист № 6	40
Лист № 7	46
Лист № 8	52
Лист № 9	54
Лист № 10	55
Лист № 11	64
Лист № 12	67
Лист № 13	71
Лист № 14	74
Листи В. Ястребова до Ф. Лебединцева	77
Лист № 1	78
Лист № 2	79
Лист № 3	82
Лист № 4	84
Лист № 5	87
Лист № 6	89
Лист № 7	92
Лист № 8	93
Лист № 9	96
Лист № 10	97
Листи В. Ястребова до О. Лашкевича	101
Лист № 1	102
Лист № 2	107
Листи В. Ястребова до М. Сумцова	108
Лист № 1	109
Лист № 1	110
Лист № 2	113
Лист Д. Анучина до В. Ястребова	117
Лист В. Ястребова до М. Петрова	121
Лист В. Ястребова до В. Саблера	123

Передмова

Впродовж тривалого часу, аж до появи електронних засобів для обміну інформацією, листуванню належала основна роль у справі спілкування між людьми на відстані. На ХІХ століття припав справжній розквіт епістолярного жанру. Листи стали багатофункціональним засобом комунікації, який дозволяв вирішити ряд нагальних питань у різних сферах життя. Внаслідок копіткої роботи багатьох науковців щодо збирання, опрацювання та видання документальних матеріалів, стало можливим введення до наукового вжитку значної кількості нових джерел. Цей напрямок діяльності і сьогодні продовжує залишатись важливим завданням дослідників. Останнім часом в історичних розвідках все більше увага приділяється джерелам особового походження, до яких відноситься, зокрема, і епістолярій. Адже саме епістолярій є одним з цінних історичних джерел, що дає змогу дослідникові встановити коло наукових зв'язків, відтворити картинку того соціокультурного середовища, в якому жив і працював дописувач, глибше зрозуміти епоху та відчутти психоемоційний стан автора листів. Завдяки вивченню листування відомих особистостей з'ясовуються нові факти, інформація про які відсутня в інших джерелах, з'являється можливість більш аргументовано з'ясувати роль в історії тієї чи іншої особистості.

Важливе інформативне значення належить й епістолярію відомого в Центральній та Південній Україні історика, археолога, етнографа, збирача та охоронця пам'яток історії та культури Володимира Миколайовича Ястребова (1855-1898). В. Ястребов провів перші наукові дослідження території сучасної Кіровоградщини, збирав та вивчав історичні, археологічні та етнографічні матеріали, долучився до створення музейного зібрання, постійно поповнював його та опікувався ним до кінця свого життя. Він все своє коротке життя (всього 43 роки) присвятив вивченню минулого південних та центральних територій України, хоча за етнічною приналежністю не був українцем,

СПАДЩИНА

а народився в Росії, в с. Крива Лука Самарської губернії. Закінчивши Самарську гімназію, він вступає на історико-філологічний факультет Новоросійського університету в Одесі, після закінчення якого у 1876 році переїжджає до Єлисаветграда і влаштовується вчителем історії та географії спочатку до жіночої гімназії, а потім до земського реального училища. Вчителюючи, Ястребов активно займається науковими пошуками та дослідженнями. Діапазон наукових вподобань дослідника був досить широким: історія, етнографія, географія, археографія, фольклористика, археологія, педагогіка. Активна наукова діяльність спонукала його до листування з багатьма вченими, видавцями, громадськими діячами. Переважна більшість листів історика містить досить цікаву інформацію, що стосується різних сфер діяльності науковця і має важливе значення для дослідження окремих аспектів історичного минулого нашого регіону. Епістолярна спадщина вченого ще не була предметом спеціального наукового дослідження й вивчалася досить ситуативно. Існують лише окремі публікації листів. Так, вперше два листи В. Ястребова до Ф. Вовка були надруковані 1997 року у Всеукраїнському народознавчому часописі «Берегиня»¹. Ці листи були віднайдені у фондах Наукового архіву Інституту Археології НАНУ, прокоментовані та опубліковані Н. Карповець. Пізніше, у виданні «Південна Україна. XVIII-XIX ст.» під авторством Н.В. Руденко було опубліковано ще 12 листів В. Ястребова до Ф. Вовка².

Зважаючи на те, що джерельна база з дослідження життя та діяльності В.М. Ястребова є нечисельною, маловивченою та несистематизованою, враховуючи те, що архів вченого не зберігся, а віднайдення та впорядкування нових джерел сьогодні є актуальним питанням, основною метою видання було зібрати в одній книзі та систематизувати всю відому на сьогоднішній день епістолярну спадщину науковця. Дана робота є першим опрацюванням листування В. Ястребова.

У виданні представлено 32 листи В. Ястребова до відомих діячів науки, громадських діячів, видавців. Документи подано мовою

¹ Карповець Н. Листування В. Ястребова і Ф. Вовка. // Берегиня. – № 1-2. – С. 110-126

² Руденко Н.В. Листи В. Ястребова до Ф. Вовка. // Південна Україна. XVIII-XIX ст. – Запоріжжя, 2000. – № 1 (7). – С. 31-65.

оригіналу зі збереженням стилістики та орфографії, комплексами в алфавітному порядку адресатів та супроводжено коментарями, які подаються після кожного листа. Перед кожним комплексом листів наведено інформацію щодо постаті, якій адресовано кореспонденцію. Поодинокі екземпляри розміщено після комплексів листів. Тексти листів передано мовою оригіналу зі збереженням стилю мовлення.

Весь епістолярний комплекс Ястребова до Вовка складається з 14 листів. Для розміщення у нашому збірнику ми використали публікацію Н.В. Руденко. Коментарі до листів подані автором статті. Для зручності користування, ми коментарі розмістили окремо під кожним листом, в оригіналі ж публікації коментарів подані після всього комплексу листів.

Крім того, вперше публікуються листи В. Ястребова до М. Сумцова. Це ще один комплекс листів, який є малочисельним і налічує всього три документи. Ці листи були виявлені М.П. Тупчієнком у фондах Національного Історичного архіву України і надані нам для публікації³. Коментарі до цих листів зроблені О. Собчук.

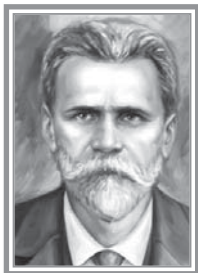
10 листів В. Ястребова до Ф. Лебединцева та 2 листи В. Ястребова до О. Лашкевича складають два наступні комплекси епістолярію. Поодинокі листи складають: лист В. Ястребова до В. Саблера, лист В. Ястребова до М. Петрова та один лист, адресований В. Ястребову від академіка Д. Анучіна. Всі ці листи були виявлені та прокоментовані О. Собчук. Документи знаходяться у фондах Інституту Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

В.М. Ястребов є однією з найпримітніших постатей у краєзнавстві ХІХ ст. Центральної та Південної України. Своєю самовідданою працею на терені дослідження історичного минулого та народної культури регіону він заслуговує на детальне вивчення своєї спадщини нащадками.

Сподіваємося, що інформативні можливості поданих джерел стануть в нагоді тим, хто цікавиться життям та діяльністю В. Ястребова.

3 Автор статті вдячна М.П. Тупчієнку за надане право використати вказані документи в цій збірці.

Листи В. Ястребова до Ф. Вовка

Вовк Федір Кіндратович (1847-1918) – український етнограф, антрополог, археолог, літературознавець. Проводив активну дослідницьку діяльність в галузі етнографії. Великий вплив на його дослідження мали В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський. Був учасником товариства «Громада», метою якого передусім було збереження та розвиток мови, звичаїв і вподобань українського народу. Ф.К. Вовк був послідовником прогресивної еволюційної наукової школи. Здобутки вченого і в наш час мають всесвітнє значення.

№ 1

Елисаветград, 17 ноябр[я] 1894

Милостивый государь.

В ответ на призыв Ваш высылаю Вам две работы свои: «Материалы по этнографии Новороссийского края» [1] и «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губ[ернии]» [2]. Весьма буду Вам благодарен, если Вы не откажете переслать мне отписки обзоров с отчетами о посылаемых работах. Очень обяжете также сообщением вообще Ваших статей из области археологии и фольклора, в той мере, в какой найдете это для себя возможным.

Адрес: Елисаветград Херсонской губ[ернии] Владимиру Николаевичу Ястребову, преподавателю реального училища.

С истинным почтением имею честь быть готовый к услугам Вашим

(подпись)

1) «Материалы по этнографии Новороссийского края»

Книга В. Ястребова, видана в Одесі в 1894 р. До неї увійшли матеріали, зібрані вченим протягом багатьох років у відповідності з програмою, виданою до одеського археологічного з'їзду (1884 р.). Складається з двох частин «Суевєрия и обряды» та «Легенды, сказки и рассказы». Перша частина включає розділи: «Представления о внешнем мире» (космологічні уявлення, уявлення про тварин, лікування хвороб тварин), «Народный календарь» (річний цикл народних свят), «Представления о человеке» (уявлення про різні частини тіла та прикмети з цим пов'язані, народна медицина, народна демонологія – відьми, вовкулаки, мерці, домовики, злидні, одмінки тощо; сімейна обрядовість – родильна, весільна, поховальна). Друга частина складається з народних казок, легенд, оповідей («Дружба Бога з чортом», Бог и чорт», «О конце света», «Про змия», «Як Иван витра шукав», «Лыха жинка» та інші).

2) «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии».

Книга В. Ястребова, видана в Одесі в 1894 р. У відповідності з програмою Московського Археологічного Товариства, що збирало матеріали для

СПАДЩИНА

археологічної карти Росії, Ястребов та його кореспонденти зібрали дані про зброю та знаряддя, монети, кам'яні баби, надписи та зображення на каменях, могили, печери, підземні ходи, дольмени, земляні вали, городища, селища та кургани поселень Александрійського, Єлисаветградського, Херсонського, Одеського, Тираспільського та Ананьївського повітів Херсонської губернії. Весь цей оброблений матеріал увійшов у книгу.

№ 2

Єлисаветград 22 декабля 1894

Многоуважаемый Ф. К.!

Прежде всего позвольте просить Вас сообщить мне свое имя-отчество, что необходимо для сношений между русскими людьми и на русском языке. Затем приношу Вам искреннейшую благодарность за сочувственное слово о моих работах. Буду совершенно счастлив если они принесут действительную пользу исследователям. За статьи Ваши душевно признателен Вам. С особенным интересом и удовольствием прочел я статью о побратимстве [1]. В самом деле, чрезвычайно любопытно, что оба найденные Вами известия о побратимстве относятся к двум северным уездам Херсонской губ[ернии] [2], т. е. юг местности как раз совпадающей с Новой Сербией елисаветинского царствования [3]. К ним можно присоединить еще третье, происходящее из с[ела] Протопоповки Александрийского у[езда] Херс[онской] г[убернии] (того же уезда, что и м[естечко] Дмитровка): это акт о побратимстве, записанный в 1801 году в церковной метрике, в отделе о брачующихся, к сожалению – без упоминания фамилий побратимов, но с интересным обещанием их «хмельного не пить» (Л.П. «Акт побратимства в церковной метрике». Киев[ская] Ст[арина] 1887. – Т. XIX, стр. 383-384). Хотя автор этого сообщения не решает объяснить происхождение побратимства в Новороссии заносом сербскими колонистами, склоняясь к тому, что здесь источник его За-

порожсье, но я нахожу Вашу гипотезу весьма вероятною [4]. Тем приятнее было бы для меня, если бы напечатанные мною «Материалы» послужили поводом для подобных же экскурсов из области взаимных влияний народностей южно-русской, юго-славянских и молдавской, которые, замечу кстати, начались, конечно, гораздо раньше XVIII века... Для меня же самого подобного рода сравнительные исследования немыслимы, за невозможностью иметь литературные пособия, да и в Одессе не находится до них охотников. Материал свой печатал я с большим выбором, много вариантов не пустил в сборник; оставил до более счастливого времени песни, пословицы и загадки. Причина тому – недостаток денег у Одесского университетского общества [5]; меня просили поэтому быть менее пространным и относительно песен не дали положительных обещаний, ибо средства истратили все. Толкнулся я с ними в Харьков к Сумцову [6] – та же история. Тогда давай я чистить и песни, – оказалось стоящих очень не много; некоторые напечатает в розницу в Киевской Старине [7], потом жалко стало, что затеряются в разных книжках, и затруднительным показалось обременять книги журнала сырьем и остальное просил напечатать приложением; но... киевская цензура затруднилась разрешить (вероятно потому что по букве программы в приложениях печатаются исторические материалы) и мои песни отправились в главное управл[ение] по дел[ам] печати... В материальной бедности общества, печатавшего мои «Материалы» – объяснение, – почему в сборнике нет веснянок, колядок и свадебных песен. Охотно поделюсь с Вами, что найдется еще в моем собрании пригодного для Вас. На первый раз сообщу желаемые Вами свадебные песни:

- 1) На пичи видьма лежала,
Та на комин лапки задрала.
на груби пляшка лежала,

СПАДЩИНА

*Подайте ту пляшку,
А в ту пляшку кицька насцяла.
Почастуваты свашку.*

Як заведуть молодьх у комору:

- 1) *Туту, курочки, туту,
Чотьри ножички в купу,
А пята корочша
Од меду солодша.*
- 2) *Ой на хати щитка – грибинка
А в комори парубок та дивка,
Чого воны трукця та мнуця,
Чого воны ни...*

(Вар[иант] Чуб[инського] 647)

- 3) *Подайте батога
Поганять бугая,
Мий плуг не оре,
Цилины не бере,
нехай пре.
Зализа тупья,
Бо лита молодья*

Як нехороша молода:

- 4) *Литив горобець
Через батькив хливець
Зять тествонька веде,
на порози кладе
Бур ку-ку!
Лежи, тествю, тута,
Поки найду трукта
на... батькови, на... матери
За навукку.*

*Будем тестя быты,
Щоб вмив дочку вчыты.*

- 5) *Спасыби, сваточку,
За кудрявую мняточку
а твою честь, за твою дытыну,
Яка есть.*

В некоторых селах практикуется обряд острижения косы (Березинка елисавет[инского] у[езда]), но исключительно в тех случаях, когда дивчина уличена в связи с парубком чужой деревни; обряд этот также сопровождается непристойными песнями; из них мне сообщали отрывок одной только, но и она, помнится, есть у Чубинского [8]:

*...А кому ты давала? Чи попови, чи дякови, чи... собачому?
и т. д.*

Из статей Сумцова я узнал, что где-то за границей издается сборник Крвлтабиа [9]; хотя «заграницей» – понятие очень неопределенное и обширное, но пошлю уже Вам зараз и другие Крвлтабиа, находящиеся у меня: воспользуйтесь ими или непосредственно сами, или напечатайте в названном сборнике, который вероятно Вам известен. Во-первых переписываю песни, доставленные мне без указания обстоятельства, при которых они поются:

- 1) *Ой там на копыци
Просыв заиц у лысьци:
Ганна, Ганна кучырява,
Пид решетом ночувала,
Пид решетом, пид рядном,
С кучерявым козаком.
Ой дай, кума будешь,
А як не дашь, сука будешь!*

СПАДЩИНА

- 2) Як у батька була –
Понедилкувала,
Сим синив привела –
Про те дивкою була.
- 3) Через греблю Мыкытыну
Ведуть Ганзю пидтькану.
Чья гребля, того й раки
Шукай п... коло с...
- 4) А як буде хлопць,
То оддам в дячки,
А шоб чытав вычитував,
Шоб хытав – выхытував
Дивчат навстоячкы;
А як буде дивчина,
То оддам в швачкы,
А шоб шила – вышивала,
Шоб давала – вытынала
Хлопцям навстоячкы.

Во-вторых – рассказ на тему «Почему у ксендза чуб короткий»: «Як було людей на землі мало, ще й було тики двоє духовних: ксендз и пип. Пип був чоловік праведний, а ксендз – гришний. Через каждый год требував Бог на небо до себе попа, щоб він дав ему за це время отчет об свої пастви, и ксендза тоже, пока він був праведный. От прийшла записка од Бога до попа, шоб він являлся до Его на небо. Зибрався наш пип, уже литить, коли це прыходе ксендз и просе, шоб и его взять с собою. Пип думав, думав, як бе его так взять, та й каже: «Як визьму я его в руки, то выльютю високо та утомлюсь и впустю его, – то він убьецця», а у ксендза були тоди косы вылькы; та й прыдумав він от що: «намажу я соби, каже, сраку смолою, а він ныхай нахыльцця, я на его голову сяду, то чуб и

прылыпне до моеи сраку, – о-так я з ным, може, и долытю». Сказав вин це ксендзу, – той согласывся и на це, щоб ему Бога ище побачить, нагнувсь, а той пип и сив на его голову. От вонь зняльсь и полытылы на небо. У ксендза больть чуб, и сам тылпаеця внизу, як ковбаса; от вин и просыть попа, шоб вин скорыше лытив. Пип як рване сраку, а у ксендза чуб весь и вырвався з головы, вин и упав на землю, тикы не вбывся (так уже од Бога), а остався, тикы без чуба. А чуб – звисне дило – де вже! От с тых пор ксендз и зарикся носыть довги косы, шоб ище так ны случилось и заказав оце всим ксендзам. Оттого тепер у ксендза и на голови нема, а у попа и в сраци ієсть волосся».

Наконец, рассказ о состязании человека и медведя:

«Оре соби чоловик, та ньяк не може доорать. Прыходыть до его мидвидь та й каже: «давай, я запряжусь!» А мужик каже: «Запряжись, – та давай, я тоби яйця вырижу, то ты швычче будышь штты!» Взяв, выризав ему, а мидвидь скоре иде, так шо мужик ны збижит за ным. А мидвидь и каже ему: «давай тепер я тоби вырижу яйця, то тоди зыйдишь зо мною!» Мужик злякався и каже: «пожену волы до дому, прыйду узавтра», – тай й погнав волы до дому. Прыгнав волы, та й розказуе жиньци свое горе. А жинка заплакала та й каже: «пиду я завтра». Як прыйшла вона в поле, – а мидвидя ще не було, – зараз стала раком та й стоить. Як прыбиг мидвидь, та аж злякався, – побачив, шо нема яець; каже: «пиду шукаць ликарства залычыць росколыну». Пишов, а зайця поставыв стырыгты, шоб той мухы одганяв, шоб черви не завельсь. Стыриг зашць довго, а жинка зляку як пердоне, а зашць побиг до мидвидя та й каже: «тоди була и так росколяна, а тепер чысто репнула!»

Весь этот материал записан в Елисаветград[ском] уезде Херсонск[ой] губ[ернии]

СПАДЩИНА

О холере в моих «Материалах» стр. 59. Под рукой надеюсь собрать кое-что еще.

О действиях над ребенком (над головкой) «Материалы» стр. 86.

О подрезывании язычка я получил весной программу, принял меры к собиранию сведений, но пока без успеха; наши доктора считают в некоторых случаях эту операцию необходимою, и я сам у своего сына подрезывал язычок (конечно при помощи доктора); если узнаю что, не премину написать.

О народной арифметике постараюсь разузнать и сообщу Вам тоже.

На замечание Ваше относительно моей археологической работы прошу позволения сказать несколько слов. Я стою на том, что моя осторожность, заставившая меня отступить от московской программы [10], имеет теоретическое оправдание в непоследовательности этой последней и в злоупотреблении, допускаемом некоторыми археологами по отношению к понятиям о каменном и бронзовом веке. В московской классификации древностей недостает одного определенного критерия: первые параграфы – каменные и бронзовые изделия имеют значение хронологическое (в смысле антропологическом); далее следует параграф как будто тоже хронологический – о железном веке, но в нем находим вопрос... о старинных ружьях (sic!); все остальное – пещеры, валы, курганы хронологического характера не имеют, ибо могут принадлежать к различным эпохам; наконец, в объяснительной записке находит себе место принцип этнографический, а именно в совете исключить классические древности и не трогать скифских. Прошу покорно: в курганы смешаны предметы и те и другие, – что же с ним делать?... С другой стороны случайная находка каменных или бронзовых орудий (напр[имер] в особенности бронзовых стрел, как известно,

распространенных и у греков, и у скифов) отнюдь не может пригодиться для теории о каменном и бронзовом веке. Именно и избегал искусственности и насилия и потому предпочел классификацию древностей по их назначению, единственную – возможную, по моему мнению. Очень интересуюсь Вашим исследованием *Rites et usages purtiaux* [11] и буду чрезвычайно признателен Вам, если Вы найдете возможность выслать его мне. Посылку можно адресовать в Одессу, профессору университета Алексею Ивановичу Маркевичу [12] для передачи мне, но он числа до 20 янв[аря] не вернется из отпуска. Пошлю Вам еще кое-какие мелочи. Имеются ли у Вас «Материалы по археологии России» издаваемые Археологической комиссией [13], в одном из выпусков которых напечатана и моя работа о могильниках Тамбовской губ[ернии] [14]? Могильники – по моему мнению принадлежат к X-XI в., а Спицын [15] относит его к времени более раннему; формы – восточные; там может быть кое-что иметь отношение к меровингскому стилю [16]. Если у Вас нет и если хотите – пришлю.

С истинным уважением и совершенной преданностью готовый к услугам Вашим.

Пользуясь оставшейся страницей, сообщу еще объяснение одного прозвища, не вошедшее в мою статью, посылаемую при сем:

Поп-бочка. Один священник ходил с молитвой перед Рождеством по своей деревне. Заходит он в одну хату, в которой застает старушку. Прочитавши молитву, стал он просить у нея «пшнця» для матушки. Старушка отвечала: «грех, батюшка, сказать, но нема пшена, – ість трошки, но бочка така глибока, што я не достану, а перехилить не здужаю». Батюшка вызвался сам достать пшена, но будучи малого роста и тучного телосложения, потерял равновесие и упал

СПАДЩИНА

в бочку вниз головою. Баба растерялась в кинєць и подняла крик: «рятуйте, людє добри, пип бочка упав!»

В. Я.

Р.С. При моем «Топогр[афическом] обзор[ении]» прилага-лась карта и 4 табл[ицы] чертежей городиц но, волею судьб, напечатаны не были, п[отому] ч[то] это требовало расходов и времени. Оригинал карты у меня, копия в Одессе, таблицы in 40 (большое), всех городиц более 70; форма их довольно единообразна и образчик посылаю на кальке. В тексте «Опыта» есть указания и описания всех их и в рукописи были ссылки на №№ таблиц. Городища подобного вида из соседней Екатеринославской губ[ернии] изданы в одном из давних томов «Записок Одесского Общества Истории и Древностей», но городища Херсонской губ[ернии] неизвестны. Не имеете ли случая издать в Париже мои таблицы, да и карту тоже, краткие объяснения могу Вам выслать. Посылаю еще рисунок свадебного каравая, сознаюсь – плоховатый. Представьте, не помню в печати ни одного. Не желаете ли воспользоваться?

Словом, весь в Вашем распоряжении.

1) «...прочел статью о побратимстве...»

Мається на увазі стаття Ф. Вовка «Братання на Україні». Ця розвідка вперше була опублікована у 1891 р. французькою мовою (Т. Volkov. La Fraternization en Ukraine. // Melusine. – Paris, – 1891. – Т. V. – № 3. – С. 193-203; 1894. – Т. VII. – № 1. – С. 1.). Того ж року В. Сава (псевдонім В. Щурата – педагога, літературознавця, поета і перекладача із Львівщини) переклав її українською мовою і вмістив на сторінках Львівської «Правди» (1891. – Т. III. – № 7. – С. 27-29; № 8. – С. 86-94).

2) «...к двум северным уездам Херсонской губернии...»

Маються на увазі Олександрійський та Єлисаветградський повіти Херсонської губернії. Тепер це територія частини Кіровоградської області та частини Миколаївської областей.

3) «...Новой Сербией елисаветинского царствования».

Нова Сербія – історична назва невеликої території України (в основному сучасної північної частини Кіровоградської і південної частини Черкаської областей). У 1752-1764 рр. Нова Сербія була адміністративно-територіальною одиницею, створеною царським урядом у період організації військових поселень для оборони південних кордонів. У 1751-1752 рр. з Австрії сюди переселилося кілька сотен сербів, угорців, болгар, волохів, греків. У 1754 р. населення Нової Сербії поповнилося за рахунок козаків – вихідців з Лівобережної України (у тому ж році був створений адміністративний центр Нової Сербії – фортеця св. Єлисавети; з 1775 р. Єлисаветград, сучасний Кіровоград). (Див. Заставний Ф. Географія України. – Львів, 1994. – С. 323.)

4) «...нахожу Вашу гипотезу весьма вероятною».

Проблема про занесення братання сербськими колоністами в Україну досить складна. М. Драгоманов в листі до І. Франка висловив своє здивування цією гіпотезою, оскільки побратими згадуються ще в билинах. (Див. Матеріали для культурної і громадської історії Західної України. – Т.І. Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К., 1928. – С. 343-344). Матеріалів у Ф. Вовка було обмаль. Він не згадує літописне повідомлення під 968 р. про братання між печенізьким князем та воєводою Святослава Претичем для того, щоб вийти з військової сутички (Див. Літопис Руський за Іпатіївським списком. – К., 1989. – С. 39), а також звістку з Києво-Печерського Патерика, в основу якого покладені перекази XI-XII ст. про двох побратимів Івана і Сергія (Див. Києво-Печерський Патерик. – К., 1991). Згадується побратимство і в українських легендах, піснях, переказах тощо. Тому твердження Вовка про занесення сербами звичаю братання видається надто категоричним.

5) «...Одесского университетского общества...»

Історико-філологічне товариство при Новоросійському (Одеському) університеті. Діяло з 1889 по 1917 рр. Видавало «Летопись Историко-Филологического общества при Новороссийском университете» (1889-1916, 25 томів). В історико-філологічному товаристві поряд з візантійсько-слов'янською проблематикою були представлені етнографічні дослідження за програмою «Етнографічні дослідження в районі Новоросії, Бессарабії та Криму». Одним з виконавців цієї програми був Ястребов.

СПАДЩИНА

6) «...в Харьков к Сумцову...»

Сумцов Микола (1854-1922), видатний фольклорист, етнограф, літературознавець та громадський діяч. По закінченні Харківського університету (1875) студіював у Німеччині, з 1878 р. приват-доцент, а потім – професор Харківського університету. З 1887 – голова Історико-філологічного товариства при університеті, з 1905 завідував Етнографічним музеєм при ньому. Головною галуззю досліджень Сумцова була етнографія та фольклор. Всього Сумцов написав близько 800 наукових праць. Найвідоміші з них: «О свадебных обычаях, преимущественно русских» (1884), «Хлеб в обрядах и песнях» (1885), «Культурные переживания» (1889-1890), «Современная малорусская этнография» (Т. 1 – 1893, Т. 2. – 1897) та багато ін.

7) «...некоторые напечатал в розницу в "Киевской Старине"...»

В. Ястребов надрукував в «Київській Старовині» тільки матеріал – Народные песни Херсонского края // Киевская Старина. – 1894. – № 3. – С. 559-569.

8) «...но и она, помнится, есть у Чубинского...»

Очевидно, Ястребов згадує пісню, яку співали жінки наречених, якщо вона була не чесна й не зберегла своєї цноти, цю пісню знаходимо в «Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край». – 1877. – Т. 4. – С. 696, записана вона була на весіллі в Харківській губернії.

9) «...сборник Крултабиа...»

Крултабиа в перекладі з давньогрецької – «таємне». Маються на увазі збірники «Крултабиа», що виходили в Парижі й включали т. зв. «сороміцькі пісні», оповіді і т. ін.

10) «...московской программы...»

Очевидно, йдеться про розісланий в 1888 р. Московським археологічним товариством «Список вопросов, по которым желательны были бы ответы для составления археологических карт губерний», що в основі своєї мав анкету Д.Я. Самоквасова. Розроблена археологом, істориком російського права Д.Я. Самоквасовим в Московському археологічному товаристві анкета (1872-1873 рр.) для представників волосної ланки державної адміністрації та парафіяльних священників, яка була розіслана через Центральний статистичний комітет. Уперше в історії археологічної науки було здійснено спробу масового обліку археологічних пам'яток (курганів та городищ) за допомогою анкетно-картографічного методу. Така форма пошуку археологічних пам'яток і старожитностей стала прототипом для

подальшої серії подібних анкет і почала широко практикуватися археологами Росії, особливо під час підготовки археологічних з'їздів. За Московським «Списком...» обліку підлягало набагато ширше коло пам'яток – кам'яна та бронзова зброя, клади, печери, вали, кам'яні баби. Пункти про кургани та городища формулювались значно детальніше. Опитування охопило не тільки європейські, а й азійські регіони країни. (Див. Щавелев С.П. Первый опыт учета археологических памятников в России (анкета Д.Я. Самоквасова. 1872-73 гг.) и ее результат // Советская Археология. – 1992. – № 2. – С. 255-264.

11) «...Rites et usages nuptiaux...»

Мається на увазі велике дослідження Ф. Вовка «Шлюбний ритуал та обряди на Україні», що було вперше надруковане в журналі «L'Anthropologie» – 1891. – Т. II.; 1892. – Т. III, а в 1927 р. опубліковане українською мовою в Празькому виданні «Студій з української етнографії та антропології».

12) «...Алексею Ивановичу Маркевичу...»

Маркевич Олексій (1847-1903) – історик і громадський діяч, родом з Прилуччини, приват-доцент, а згодом – професор Новоросійського університету, дійсний член НТШ. Головні праці: «О местничестве» (1879), «О летописях» (I-II, 1883-85), статті в «Київській Старовині» про топографію стародавнього Києва (1887, XII), про рід Марковичів (1890, X-XI; 1891, V) та ін., низка праць у «Записках НТШ».

13) «...Археологической комиссией...»

Імператорська археологічна комісія була заснована у 1859 р. за ініціативи графа Сергія Строганова. Мала на меті пошуки старожитностей з історії Росії, провадила розкопки на всій території країни й тому мала характер центральної установи, що керувала археологічними розшуками. Проводила розкопки греко-скіфських старожитностей на півдні Росії – Керч, Таманський півострів (стародавня Фанагорія), придніпровські кургани (Катеринославська губ.), Феодосія, придніпровські кургани (Новочеркаськ), Кубань, а також в Сибіру, в Олонецькій, Вологодській, Вятській губ. та в долині р. Сирдар'я. 1919 р. комісія була ліквідована.

14) «...о могильниках Тамбовской губ...»

Робота В. Ястребова «Лядинский и Томниковский могильники Тамбовской губернии». // Материалы по археологии России. – СПб., – 1893, – № 10, про розкопки, які він здійснював у 1888 р. в 12 верстах від Там-

СПАДЩИНА

бова, де будувалась тамбовсько-саратовська залізниця, а також в с. Ново-Томнікове в 1893 р. В книзі дається детальний опис дитячих, жіночих, чоловічих поховань, речей, що були знайдені, вміщено багато малюнків, таблиць. Автор проводить порівняння знайдених речей з матеріалами розкопок в інших регіонах Росії.

15) Спицын

Спицин Олександр (1858-1931), рос. археолог, чл.-кор. АН СССР (з 1927); працював в Археологічній Комісії (1892-1918) та Державній академії історії матеріальної культури (з 1918). Вивчав і систематизував археологічні матеріали, що стосувалися східнослов'янських племен і давньої Русі, племен бронзового віку і скіфо-сарматського часу (в т. ч. на території України).

16) «...к меровингському стилю...»

Меровінги – перша королівська династія у франкській державі в кін. V – сер. VIII ст., що отримала свою назву від імені легендарного родоначальника династії Меровея. Під меровінгським мистецтвом (меровінгським стилем) нерідко розуміють не тільки франкське, а й взагалі всяке «варварське мистецтво» V-VIII ст. (Див. Всеобщая история искусств. – М., 1960. – Т. II. – Кн. I. – С. 215).

№ 3

12 марта 1895 Ел[исаветград].

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

Душевно признателен Вам за любезное письмо, которое я позавчера получил. Книг пока еще нет ни от Вас, ни из Одессы. На вопросы, предложенные Вами о сжимании головки новорожденному, постриге, кумовстве я вчера уже разослал 3 письма, имею ввиду еще несколько корреспондентов, но должен сказать, что по этнографии и археологии имею знакомства почти только в районе двух северных уездов Херсонск[ой] губ[ернии]. Впрочем, на пасхальные праздники надеюсь также на учеников, между которыми есть и из других губерний юга России. Работа о распространении бронзы на юге России для меня затруднительна по скудости лите-

ратурных пособий на месте; выезжать же в большие города случается мне редко, а выписывать книги оттуда почти невозможно, [потому] ч[то] не имею достаточно умных и любезных комиссионеров. К тому же, вполне искренно признаваясь в малой начитанности по первобытной культуре, вполне понятной и извинительной для учителя уездной глуши, я все-таки нахожусь в недоумении на счет того, что же и где же положить границу «бронзовому веку» [1], если и фибулы железного века годятся для него? По-чешски я вряд ли буду читать Niederle [2], [потому] ч[то], по незнанию языка еще наберешься ошибочных понятий и собьешь себя с толку, но прочесть его по-русски или Mortillet [3], когда выйдет не проч, хотя знаю, – что Шантр [4] дал сильного маху с Кавказом, а именно древности, которые он сближает и Шлимановскими [5], вероятнее относятся к позднейшей, вполне исторической эпохе. Отвечу поэтому так: истина для меня всего дороже. «Бронзовый век» считаю раздутым и понятие неясным и неопределенным; но если явятся достаточные основания отказаться от этого скептицизма – откажусь, и если составлю отчетливое понятие об объеме понятия «бронзового века», могу попытаться начать предлагаемую работу, не рискуя зарегистрировать в «бронзовый век» бронзовый резной нож, который лежит у меня на столе. Посылаю сегодня Вам заказной бандеролью свое исследование о Тамбовских могильниках. Имейте терпение прочесть его (это нелегкая работа со ссылками на рисунки), что будет для меня истинной наградой; а если еще найдете возможным написать о нем что-нибудь – я буду совершенно счастлив. Это – мое любимое детище, которое, к моему огорчению, со дня рождения своего мирно лежит на полке, не находя ни участия, ни внимания, ни даже читателей... Тоже самое и со всем, чем занимаюсь и что пишу, и в конце концов и импульсы к труду слабеют, [потому] ч[то] кому же все это нужно?! По народной арифметике

СПАДЩИНА

сообщаю теперь же, что собрал по сие время. Производя четыре действия арифметики, крестьяне начинают счет с десятков, где можно – отмечая десятки на чем-нибудь (на двери напр[имер], или на стене) черточками или крестиками; при вычитании обозначенные раньше десятки уменьшаемого перечеркиваются по числу десятков вычитаемого, а потом сосчитываются оставшиеся неперечеркнутыми; при дележе денег, полученных артелью за работу, сначала делятся рубли, пока станет, потом двугривенные, пятиалтынные, гривенники [6] и т. д., на остаток же покупается что-нибудь сообща – водка, хлеб и т. п. При измерении земли прибегают к помощи цепей и деревянных сажень [7]. В затруднительных случаях прибегают к особым счетчикам, которые водятся в крестьянском быту. Измерение прямоугольника общеизвестно. Для десятины норовят взять 150 саж[еней] длины и 16 саж[еней] шир[ины] или 160 саж[еней] дл[ины] и 15 саж[еней] шир[ины]. Части сажени делят на аршины, но номенклатура особая; так пространство в 150 саж[еней] дл[ины] и 1 саж[ень] шир[ины] называется квадратной саженью. При переделах земли поступают следующим образом: землю делят на 3 поля (или больше) и на поперечные делянки по 150 саж[еней] длины; потом бросают жеребьи и делают расчет, по сколько десятин приходится на хозяйство (по числу душ); затем каждому отрезают землю во всех трех полях, чтоб никто не страдал от дальности расстояния от села; начинают отрезать с № 1, которому приходится кусок в самом дальнем конце 3-го поля (см. чертеж); следующие номера получают участки все ближе ко второму полю, а когда дойдут до его границы, то по соседней делянке начинают удаляться от нее и т. д., во втором поле № 1 получает участок уже не по соседству с третьим, а с первым полем, а следующие за ним получают не ближе к селу, как в 3-м поле, а дальше; в первом, ближнем поле, № 1 получает опять-таки дальний участок и

т. д. При измерении треугольника равнобедренного (ABC) измеряют сторону AC; положим, она = 40 саж[еней], тогда меряют высоту ВД; пусть она содержит 120 саж[еней], после этого мысленно переворачивают (ДВС и прикладывают вершину В к точке А, а точку С к В т[аким] обр[азом] получают четырехугольник, которого две стороны имеют по 20, а другая по 120 саж[еней], отсюда $20 \times 120 = 2400$ саж[еней] – десятинна. Дан треугольник АДЕ («клынок»), проводят линию ДВ, параллельную линии АЕ, и отсчитывают на ней 30 саж[еней] (линия АЕ = 15 саж[еней]), затем от точки А проводят линию к точке В, зная что (ЕСД = 1/2 десятины, а ОСД=ОАЕ), прибавляют к ЕОД треугольник АОЕ, равный ОСД и соображают: если клынок ЕОД и ОСД = 1/2 дес[ятины], то клынок ЕОД и АОЕ тоже равны 1/2 десят[ины].

3 марта. Сегодня получил «Revue d[es] tr[aditions] pop[ulaires]» [8]. Искренно благодарен за высылку его и за доброе слово в рецензии. Строки о ризах и место, отведенное сведению интересны очень. Познакомившись с журналом, может быть выпишу, возможно, что и материал какой-нибудь вышлю, только обрабатывать его для меня, ох, трудно! На эту тему скажу еще вот что: у меня запас отчетов Археологической Комиссии за последние годы и ее «Материалов», в этом году напр[имер] закончен капитальный I т[ом] «Сибирских Древн[остей]» Радлова [9], затем – Труды Кавказской экспедиции Московского Археологического Общества [10], «Курганы бл[из] Смелы» гр[афа] Бобринского [11] – и я мог бы написать отчеты хотя бы для «Anthropologie» [12] или для другого франц[узского] журнала, какой посоветуете, лично я очень интересовался бы этим путем сам просветиться, т. е. получать журнал, а буде и это признано буд[ет] неудобным, то хоть №№ статейми. Поэтому дайте совет, по возможности скоро: о чем писать, в каком объеме, на что обратить внимание (т. е.

СПАДЩИНА

только ли на первобытные древности, или можно взять шире и в общих чертах познакомить со всем вообще, напр[имер] в раскопках Арх[еологической] ком[иссии] – Херсонес, Керчь и пр[очее]), приложить ли и когда рисунок и пр[очее]. Посылаю Вам рисуночки. Занумерованные (1-3) иллюстрируют сведения о раскопке Аркаса [13] в моей «Топогр[афической] археологии» стр. 94-95, № 87 [14], причем значки на камне (рис. 1) напоминают родовые знаки; эти рисунки присланы мне Аркасом; о нenumерованных см. в той же «Топографии» стр. 27 № 32 [15]. Воспользуйтесь ими по усмотрению. Фотограф[ические] снаряды Ваши соблазнительны, но маленький действительно дает для некот[орых] целей слишком миниатюрные снимки. Очень был бы благодарен, получив каталог известного магазина с отмеченными приборами разных цен, хотя бы двух, Вами обозначенных. Один общий знакомый говорил мне, что Вы сообщили ему адрес на магазин, помнится Roland... [16], где редакция Melusine [17]? Может быть тот удобнее? Вообще сообщите сведения относительно технической стороны переписки. И как Вы думаете – не стоит называть меня в статьях, если будете пользоваться материалами ненапечатанными, общенными мною? Ведь для меня это все равно. Затем, простите и пишите. Знаете что: писали бы Вы отзывы о prehistorique для «Археол[огических] Изв[естий] и Зам[еток]», издавав[аемых] Моск[овским] археол[огическим] Общ[еством] (Берсеньевка, соб[ственный] д[ом] Общ[ества]), а то библиография там такая случайная и жалкая, и prehistorique и вовсе отсутствует.

1) «...где же положить границу "бронзовому веку"...»

Епоха бронзи – період історії людства, коли була винайдена бронза (сплав міді з оловом або з сурмою та миш'яком) і поширились вироблені з неї знаряддя праці та зброя. Найбільш ранні згадки про бронзу знаходимо в шумеро-аккадській літературі, в т. зв. «Гімні богу Вогню» – джерело

IV тис. до н.е. Епоха бронзи спершу наступила в Малій Азії, Сирії, Палестині, пізніше в Середземномор'ї – на Криті й Кіпрі. В Європі бронза поширилась лише на початку II тис. до н. е. В Україні, як і на території всієї Східної Європи, епоха бронзи існувала приблизно тисячу років – від перших століть II тис. до н. е. до початку I тис. до н. е., коли бронзу заміняють вироби із заліза (див. Археология Украинской ССР. – К., 1985. – Т. I. – С. 354-527).

2) Niederle

Нідерле Любор (1865–1944), видатний чеський археолог і етнолог, дослідник слов'янської старовини, професор університету в Празі, дійсний член Чеської АН і НТШ. Головні праці: «Slovanske starožitnosti» I-IV, 1902-1924, «Život starych Slovanů» I-III, 1911-25, «Rukovet' slovanske archeologie», 1931, в них взята до уваги також й українська старовина.

3) Mortillet

Мортілле Габріель (1821-1898) – відомий французький антрополог, археолог. У 1864 р. заснував журнал «Materiaux pour l'histoire de l'homme», в якому вмістив статті та нотатки з доісторичної археології. З 70-х рр. XIX ст. працював професором доісторичної археології в антропологічній школі, заснованій Паризьким антропологічним товариством. Розробив хронологічну класифікацію палеолітичних культур.

4) Шантр

Шантр Ернест (1843-1924) – французький геолог, археолог, етнолог. Здійснював антропологічні та археологічні дослідження на Кавказі (1885-87 рр.).

5) Шліман

Шліман Генріх (1818(22)-1890) – видатний німецький археолог-самоук. Багато подорожував, побував у Північній Африці, Індії, Китаї, Японії, Америці. З 1866 р. почав працювати у сфері археології. У 1868 р. побував на Іонічних островах, в Афінах. З 1871 р. почав шукати стародавню Трою, знайшов її та значні скарби там; згодом брав участь у розкопках Мікен, що дозволило йому відкрити т. зв. крито-мікенську, або егейську культуру, тобто цілу епоху в історії Греції.

6) «...двугривенные, пятиалтынные, гривенники...»

Відповідно, 20 коп., 15 коп., 10 коп. – російські розмінні монети. З 1701 до 1930 вироблялись зі срібла, з 1931 р. – з мідно-нікелевого сплаву.

СПАДЩИНА

7) «...деревянных сажень...»

Два дрючки, зв'язані під кутом таким чином, щоб відстань між розставленими кінцями дорівнювала одному сажню (Див. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 217).

8) «Revue des traditions populaires»

Етнографічний журнал, заснований в Парижі у 1886 р. Полем Себійо – фольклористом, поетом, художником (1843–1918 рр.).

9) «... "Сибирских Древностей" Радлова...»

Радлов Василь Васильович (1837-1918) – орієнталіст та мандрівник. Народився в Берліні, з 1858 р. працював у Петербурзі, в азіатському музеї. Згодом став учителем в Барнаулі й подорожуючи Алтаєм, східними киргизькими степами, Єнісейською та Тобольською губерніями, Середньою Азією, Монголією – вивчав тюркські мови, збирав народну поезію. З 1884 р. став директором азіатського музею в Петербурзі та був обраний ординарним академіком Імператорської Академії наук. У 1886 р. здійснив подорож у Крим для вивчення мови кримських татар, в 1887 р. – в Литву та на Волинь для вивчення мови караїмів. В 1891 р. очолив експедицію Імператорської Академії наук для вивчення стародавніх пам'яток долини р. Орхона в Монголії. «Сибирские древности» – одна з ґрунтовних розвідок Радлова.

10) «Труды Кавказской экспедиции Московского Археологического Общества»

Московське археологічне товариство було створене 1864 р. під керівництвом графа П. Уварова з метою вивчення археології взагалі та російського курганного періоду. Розкопки курганів здійснювались в Смоленській, Чернігівській, Київській, Полтавській, Ярославській, Херсонській та інших губерніях такими відомими археологами як Самоквасов, Кусницький, Анучин та ін. З 1886 р. почали здійснюватись наукові експедиції в Закавказзя та на Кавказ, результати яких друкувались в «Трудах Московского археологического общества» під редакцією графині П.С. Уварової під заголовком «Материалы по археологии Кавказа» (I-III Москва, 1889-1893).

11) «... "Курганы бл. Смелы" гр. Бобринского...»

Бобринський Олексій (1862-1920-ті рр.) археолог, з 1886 – голова Петербурзької Археологічної комісії, автор багатьох праць з української археології («Херсонес Таврический», «О курганах бл. г. Смелы» та ін.), розкопав

бл. 600 поховань та поселень, переважно біля Сміли на Київщині. У 1887 р. вийшла розвідка «Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы» (1881-1884. – Т. I; 1894 – Т. II, розкопки 1887-1889; 1901 – Т. III. – розкопки 1889-1897 рр.).

12) «Anthropologie»

Науковий журнал, що виник у Парижі як результат злиття трьох етнографічних та антропологічних журналів. Подавав мемуари, огляди наукових праць, новини антропологічних досліджень.

13) «...о раскопке Аркаса...»

Аркас Микола (1852–1909), культурно-освітній діяч, письменник, замолоду служив у чорноморському флоті; 1881 залишив службу і жив у власній маєтку (с. Христофорівка і Богданівка) на Херсонщині. Відкрив на власні кошти народну школу з навчанням українською мовою (з наказу влади була відразу заборонена); один із засновників і незмінний голова «Прогресу» у Миколаєві; автор опери «Катерина» (вперше поставлена Кропивницьким в 1899 р.) й популярної «Історії України» (1908 р.).

14) «...в моей "Топографической археологии" с. 94-95, № 87...»

Йдеться про книгу «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии». Ястребов має на увазі розкопки в м. Балацькому Херсонського повіту курганів, в одному з яких було знайдено скелет, що покоївся на кам'яному ложі, в головах його стояли дві посудини з сірої обпаленої глини й знаходився вапняний камінь у п'ять вершків завдовжки, 16 заввишки, вкритий якимись позначками. Також в похованні знайдені 3 мідні підвіски та бляха. Малюнки цих знахідок зробив Аркас.

15) «...о нумерованных см. в той же "Топографии" С. 27, № 32...»

В книзі Ястребова під цим номером на с. 27 зазначено: «м. Ананьїв. Викладач гімназії І.К. Веревський в своєму садку випадково викопав глиняну статуетку фалічного вигляду. Знаходиться в місцевій гімназії. Нам сповістили також про знахідку в Ананьєві якоря на значній глибині від поверхні землі».

16) Roland

Роланд Ежен – французький літератор, фольклорист, засновник журналу «Melusine». Збирав і публікував загадки, прислів'я, казки, пісні французького народу.

СПАДЩИНА

17) «Melusine»

Журнал, заснований у 1875 р. Еженом Роландом і археологом Генрі Гейдо-зом у Парижі. Публікував статті з народної міфології, літератури, пісенної творчості, народних традицій тощо.

18) «...prehistorique...» (фр.) – доісторичний.

№ 4

Елисаветград 28 марта 1895

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

Начинаю письмо к Вам раньше получения от Вас письма и обещанной статьи, пользуясь наступлением свободного времени, чтобы на досуге не спеша написать все что надо и о чем написать хочется. Искренно, от всей души благодарен Вам за Вашу превосходную книгу «Rites et usages nuptiaux», экземпляр которой к тому же Вы добыли для меня не без хлопот. Достоинства ее бесспорны и очень жаль, что исследование это не известно в России. Такого внимательного и обстоятельного свода сведений о свадебном ритуале другого нет. Сравнительный аппарат добыт путем редкой и разносторонней начитанности, при чем обращено должное внимание и на славян и молдаван, что для меня лично очень важно; вопрос поставлен широко, комментарии остроумны и правдоподобны. Проглотил я Вашу книгу с редким наслаждением. Почти одновременно с Вашим исследованием напечатано в «Этно[ографическом] Обзор[ении]» исследование Вл. Охримо-вича о значении малорусской свадьбы [1] в истории эволюции семьи, по задаче своей более узкое, по исполнению ограниченное сферой малороссийской и белорусской свадьбы и совершенно лишнее сравнительного аппарата; но в кругу вопросов, специально поставленных в нем – о роде, матриархате [2], пуналюанской семье [3] также очень обстоятельное. Если Вы не знакомы со статьей – рекомендую. Одно мог бы сказать о

Вашем труде: вряд ли следовало ограничиться сравнительным изучением с одной исключительной целью интерпретации обряда и песни при помощи аналогичных фактов, возникших при аналогичных же условиях быта и народной психики; или объясняемых общностью происхождения народов, возможно бы и необходимо бы также указать в аналогии, которые могут быть объяснены заимствованием. По поводу описываемых у вас болгарских пристанок (гл. I) могу сообщить аналогичный факт, имеющий место у нас. Ближайшим образом в с[еле] Михайловке Александрійского у[езда] Херсонск[ой] г[убернии] водится, что девушка, ставшая беременной, иде на пичь к своему любовнику, т. е. идет к нему в хату, заявляет ему и его родителям требование, чтобы он обвенчался с ней и покрыв грех, и затем садится на печь, где и остается пока не получит согласие. Обычай, существующий в Швеции и Норвегии (гл. IX, стр. 580-581, примеч.), что во время родов развязывают узлы и отпирают замки, существует и на юге России. Недавно я узнал об обычае, существующем в Малороссии дарить завесу для царских врат, чтобы прекратить увеличение семейства, если детей в семье слишком много. Это – обратное тому, что делается для ускорения родов, когда просят открыть царские врата. Ваш давнишний знакомый Евг. Ив. Борисов [4] (он секретарем в здешней земской управе и низко кланяется Вам) передавал мне об обычае класть новорожденному мальчику под подушку зуб от бороны, для того, чтобы он был продолжателем рода (буквально, чтобы у него член был так тверд, как зуб у бороны). От «Revue des traditions populaires» я в восторге. Прочтя присланный Вами номер, на многое я наткнулся и многим заинтересовался. И надо правду сказать: как умеют французы работать: подбирать факты, не пренебрегая никакой крупинкой, группировать их, угадывать их значение и обобщать... В «Notes et enquêtes» [5] описание «Dîner de la mère l'Oye»

СПАДЩИНА

привело меня в восторг – как они умеют беседовать и учиться запросто, без академической помпы, шутя... ну да и отозваться есть там кому: там и м-р Th. Volkov, и м-р Ew. Lalayantz – и кого только нет... Укажу кое-что, пришедшее мне в голову при чтении журнальца. О женщине-птице (стр. 78) есть бурятская сказка в кн[иге] А.В. Потаниной «Из путеи[шествий] по вост[очной] Сибири» и пр[очее] (фельетон в «Нов[ом] Вр[емени]» «Научные письма» 1895 г. № 6834), помнится есть и малорусские сказки, но они Вам, наверно, известны. Стр. 86 исл.: «Poesie sur les themes populaires» [6] нельзя ли перевести какую-либо из напечатанных здесь песенок и напечатать с нотами, а если нужно испросить разрешение, нельзя ли при посредстве Вас. Вообще, можно ли кое-что переводить на рус[ский] яз[ык] из «Revue d[es] tr[aditions] p[opulaires]», напр[имер] легенды? Я послал перевод одной из них сегодня в одесский журнал. – Стр. 90. Об употребл[ении] соли, когда капнули вином на скатерть – общеизвестно. Стр. 93 – по поводу одеяния статуи и риз на иконах [7]: употребительны также вышитые воздухи [8] на св[ятые] Дары с надписью на изнанке: «помяни, Господи, раба (имярек)» – дарят, когда не имеют средств платить за поминание усопшего; без надписи дарят в виде благодарности и просительно; сверх того дарят ленты для украшения лампад и завесы для царских врат в виде благодарности – светлого цвета; делают еще коронки (венцы) для икон, дарят пелены для плащаницы – прозрачные, не вышитые; на аналой под евангелие дарят длинную вышитую полосу. Записал это от священника из Волынской губ[ернии]. Здешний соборный протопоп недавно рассказал мне такой случай: приходит в церковь какая-то женщина, покупает огромную рублевую свечку, переламывает ее на три части и хочет ставить, когда ее спросили, зачем это она делает, женщина начала бранить какого-то мужчину и высказывать ему дурные пожелания, из чего за-

ключили, что свечка была переломана с волшебными целями, и удалили женщину из церкви. Стр. 95 и сл. «*Les metiers et les professions*» [9]. На юге России (в частности в гор[оде] Николаеве) у ремесленников существует обряд женитьбы свечи, обыкновенно имеющий место 14 сентября – канун того дня, с которого начинают работать в мастерских при свечах. По этому случаю хозяин устраивает пирушку для подмастеров и учеников; часов в 7 вечера накрывается стол, на который ставится водка, вино и пиво, а также жареные, печеные и пр[очие] закуски; в мастерской зажигаются свечи, перевязанные розовой ленточкой; по приглашению хозяина, подмастерья подходят к столу, берут рюмки, чокаются с хозяином, хозяйкой и между собою и желают друг другу успеха в предстоящих вечерних занятиях; затем приглашаются к столу ученики, которые, выпив и закусив, исчезают, остальное же общество предается разгулу («В мастерской. Из записок русского ремесленника». Очерки А. Таранцова. Изд. ред. «Ремесл[енной] Газеты». Цена 50 к[опеек] Москва. 1887 г[од] стр. 21-22). Стр. 101 и сл. «*Les villes englouties*» [10]. Читал я где-то о провалившихся городах, помнится в «Древн[остях]» и «Нов[ой] России» о гор[оде] Китеже [11], но цитатой затрудняюсь. Но сегодня слышал подобное сказание об окрестностях мест[ечка] Вчорайше Сквир[ского] у[езда] Киев[ской] губ[ернии] [12]: в части села (кутке) Кулишивка есть глубокое провалье, о котором говорят, что здесь звон завалился и что на Пасху слышен; рассказчик, сын тамошнего священника и тамошний уроженец (Вл. Ам. Менчиц [13], книгопродавец – мож[ет] б[ыть] Вы его знали в Киеве, его много записей в «Малор[осийских] нар[одных] пред[аниях] и рассказ[ах]» Драгоманова) [14] говорит, что купаясь в пруде («новый пруд»), в который это провалье направляется, случалось местным учителям находить древние вещи; нашли кадилицу и еще что-то; так что, отправляясь купаться, брали с

СПАДЩИНА

собой даже палки, чтобы обшаривать дно. Стр. 109: При погребении и наше духовенство берет себе хлеб, который несут на крышке гроба; но это, конечно, Вам хорошо известно. Стр. 119: о дочерях Ноя где-то читал, вероятно – у Иванова, но не могу припомнить. «Melusine» интересен тоже, но я нахожу, что оба французские журнала не дешевы. За то очень дешев «Am Ur-Quell» и весьма содержателен и разнообразен, хотя в отношении теоретическом, кажется, французские интереснее. В ст[атье] «Liebeszauber» [15] (стр. 12-13), XIV, в италян[ском] судебн[ом] проценте 1603 г. я нашел средство, практикующееся у нас и ныне, даже среди образованного общества, это именно «Menstrualblute zu trinken geben» [16]. Любопытно было бы при случае сообщить об этом в «Am Urquell». Сегодня послал Вам № журн[ала] «По морю и суше» с подчеркнутой статейкой моей записи. Любопытно в ней обрядовое употребление коровая при «венчанье» бурлаков. Сведения о сдавливаньи головки и постриге понемного поступают. Я соберу их все и пришлю Вам, вернее на Фоминой [17]. Энергически собираю материалы по вопросу о парубоцкой и дивоцкой громаде. Затем до следующего письма. Преданный Вам

Сообщение здесь можете напечатать под моей или под своей подписью. Здесь в Ел[изаветграде]де есть еще Ваши знакомые: д[октор]р Аф. Ив. Михалевич [18] и Як. Ник. Шульгин [19], служащий в Отд[елении] Гос[ударственного] Банка.

1) «...в "Этнографическом обозрении" исследование Вл. Охримовича о значении малорусской свадьбы...»

Мається на увазі наукова розвідка – «Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории развития семьи» // ЭО. 1891. – Т. X; 1893. – Т. XV. Автор цієї розвідки Охримович Володимир (1870-1931), адвокат, громадсько-політичний діяч, учений, журналіст, дійсний член НТШ (з 1899), чл.-кор. Петербурзької АН. Народився у Велдіжі Долинського повіту в родині священника. Замолоду член Русько-Української Радикальної партії (з 1890), один з засновників Національно-демократичної партії (1899).

У 1907-1908 – посол до австрійського парламенту, в 1915-1917 рр. заручник у Сибіру. Після повернення до Львова 1918 р. член Української Національної Ради. Залишив низку праць з етнології: «Про останки первісного комунізму у Бойків-Верховинців в скільським та долиньським судовім повіті» // ЗНТШ. – 1900. – Т. XXXII; «Українські приповідки правничі, систематично впорядковані та юридично пояснені», 1912 та ін. Помер у Львові.

2) матріархат

Матріархат – термін, під яким в етнографічній літературі XIX ст. (в працях І. Бахофена, Л. Моргана) розумілось домінуюче становище жінки в господарстві та суспільстві первісного ладу та його залишки в ранньокласових суспільствах. В етнографічній літературі XX ст. термін «матріархат» переосмислений як рівноправне становище жінки, оскільки класична первісність не знала нерівності статей, і пізніше панування жінок ніколи не було. Фактично цим терміном позначають материнськородову організацію або її елементи (матрилінійність, матрилокальність). (Див. Социально-экономические отношения и соционормативная культура // Свод этнографических понятий и терминов. – М., 1986. – С. 82-83.)

3) «...пуналуанской семье...»

Пуналуальна сім'я (від гавайського – punalua) – пізня форма групового шлюбу в первісному суспільстві, при якому кілька чоловіків мали шлюбні стосунки з кількома жінками-сестрами. Вперше була виділена в XIX ст. у гавайців. Термін увів Л. Морган.

4) Борисов

Борисов Євген (1853-1900) – етнограф і статистик, співробітник «Громади» М. Драгоманова і «Громадського Друга» І. Франка, 1879 засланий до Сибіру за участь в українському русі в Одесі; повернувшись із заслання, працював у журналістиці в Одесі і Херсоні. 5) «Notes et enquêtes» (фр.) – «Нотатки та опитування» – розділ в журналі «Revue des traditions populaires».

6) «Poesie sur les thèmes populaires» (фр.) – «Поезія на народні сюжети».

7) «...риз на иконах...» – ризами називаються металеві покриття ікон, з-під яких видно тільки лик святого та його руки. Найшанованіші ікони мали срібне та золоте покриття, а також прикрашалися дорогоцінним камінням.

СПАДЩИНА

8) «воздухи»

Воздухи – покривало для церковного посуду з причастям.

9) «Les métiers et les professions» (фр.) – «Ремесла і професії».

10) «Les villes englouties» (фр.) – «Поглинуті міста».

11) «О городе Китеже»

«Китеж-град» – місто, яке часто згадується в народних російських переказах та в билинах, за якими його від татар звільняв Ілля Муромець. В колишній Нижегородській губ. (в 40 км від м. Семенова було місце, де, за народними уявленнями, існував цей «град»). За переказами це місто пішло під землю під час навали Батия, а на його місці начебто з'явилося озеро, біля якого деякі люди чули церковний дзвін цього зниклого міста.

12) «...мест[ечко] Вчорайше Сквирского уезда Киевской губернии...»

Легенди про містечко Вчорайше Ястребов виклав у замітці «Кое-что о м. Вчорайше» // КС. – 1895. – № 7-8. – С. 22-24. (документи, известия, заметки). Це містечко знаходилось біля річки Верховенки, що впадала в р. Росгавицю. Назву його місцеві жителі пояснювали історичною подією, а саме помстою полякам (козаки взяли замок й вирізали польський гарнізон) за «Вчорайшее», тобто за те, що перед цим поляки в місцевості Ягнятин вирізали козаків «як ягнят». В місцевості Кулішівка, за народними переказами, був монастир, «дзвіниця якого під землю пішла». (Див. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1864. – С. 217-218.)

13) Менчиц

Менчиць Володимир (1837-1916) – громадський діяч, книгар і етнограф родом зі Сквирщини, член Української громади в Петербурзі (1860-ті рр.) та в Єлисаветграді (1880-ті рр.). В обох містах мав книгарні. Співробітник збірки М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (1875) та ін.

14) «Малороссийские народные предания и рассказы» Драгоманова

Фундаментальне видання 1876 р., що стало першою спробою наукової класифікації народної прози (казок, легенд, притч, переказів, оповідань). З великої кількості прозових творів, нагромаджених в архіві Південно-Західного відділу РГТ у Києві (1873-1876) та взятих з приватних колекцій

(І. Новицького, А. Димінського, М. Мурашка, В. Менчиця та ін.). Драгоманов відібрав кращі зразки, згрупував їх у 13 відділах «по їх відношенню до народного життя і природного розподілу сторін цього життя і народного світогляду». (Див.: Драгоманов М. Замечания о систематическом издании произведений малорусской народной словесности: Предисловие // Малорусские народные предания и рассказы. – К., 1876; Мишанич С. Фольклористична спадщина Драгоманова у світлі актуальних завдань українського народознавства. // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. – К., 1991. – С. 118-158.

- 15) «**Libeszauber**» (нім.) – «Любовні чари».
- 16) «**Menstrualblute zu trinken geben**» (нім.) – «давати пити менструальну кров».
- 17) «...на Фоминой...»
Мається на увазі Фомин тиждень після Великодня, коли відбувається загальне поминання померлих, яке в народі називається «проводами», «гробками» або «могилками».
- 18) «...д-р Аф. Ив. Михалевич...»
Михалевич Опанас (1848-1825), громадський діяч – український народник, за фахом лікар, родом з Волині (Ковельщини); член Київської Громади, 1879-1885 рр. лікар у Єлисаветграді, де був на чолі «українофільського» гуртка, який вів культурницьку працю та сприяв діяльності народовольців. За поширення заборонених цензурою книжок заарештований 1885 р. і після дворічного ув'язнення в Одесі засланий до Сибіру; 1892 р. повернувся до Єлисаветграду і там жив до смерті. Вів етнографічні записи.
- 19) «...Як. Ник. Шульгин...»
Шульгін Яків (1851-1911) – історик, педагог, громадсько-культурний діяч родом з Києва, співторець культурного відродження України кінця XIX – початку XX ст. 1874 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, учень В. Антоновича та М. Драгоманова і співробітник видання останнього («Громада»), на яке пожертвував свій спадок. У Києві Шульгін був співробітником «Старої Громади», викладачем Київської і Одеської гімназій. За національно-культурницьку діяльність був 1879 р. заарештований і засланий на чотири роки до Сибіру. З 1899 р. повернувся до Києва, де знову викладав історію в гімназіях, співпрацю-

СПАДЩИНА

вав з «Київською Старовиною», брав участь у видавництві «Вік». Шульгін був членом НТШ у Львові, членом історичного товариства Нестора-Літописця та членом-засновником і перші роки секретарем Українського Наукового товариства у Києві. Автор праць з історії Лівобережної України XVII-XVIII ст. У 1899 р. видав історичну розвідку «Україна після 1654 р.». Написав історію Коліївщини (на основі Коденської книги) – «Очерк Коліївщини по неизданным и изданным документам 1768 и ближайших годов» («Киевская Старина» – 1890. – II-VII.) та ін.

№ 5

Елисаветград 10 апр[еля] [18]95

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

*Напрасно Вы стеснялись, посылая мне свой отчет об археологической топографии: за него я Вам признателен, как за доказательство, что моим трудом пользуются, и был, наоборот, очень огорчен таким хвалебным, но поверхностным отзывом [1], который был напечатан в «Киевской Стар[ине]» о моем этнографическом сборнике. Верьте мне, что и упоминание бронзового ножа – не иное что, как *maniere de parler* [2], а не знак раздражения, – это, – как честный человек! Относительно того, что моя классификация – «*peu scientifique*» [3], то это остается для меня не убедительным, и выражение это я принимаю и понимаю, как отражение научной школы, которую, со своей стороны не считаю незыблемой. Но продолжать полемику на эту тему не буду, п. ч. писать нам обоим пришлось бы много, а соглашения достигнуть в таких вопросах трудно. Письмом своим я несколько упреждаю события, ибо коплю материал для большого письма, которое на днях надеюсь написать, и не закончил еще этого скопления. Сообщу дополнения по народной арифметике, о сдавливанні головки (из разных губерний), о пострижении волос и пр[очее]. А теперь, для вещественного доказательства того, что не таю против Вас ни малейшего раздражения, посылаю Вам*

великолепную свадебную шишку и не в рисунке, а живьем. Она доставлена мне из села Константиновки Смелянской вол[ости] Черкасского у[езда] и представляет собою повторение в миниатюре свадебного коровай, привезенного оттуда же, который отличается от шишки только величиной и большим обилием и пышностью украшений. Если не в тягость, прошу Вас продемонстрировать ее или на *dîner de la mere L'Oue*, или на заседании общества, для *dîner* когда-нибудь могу прислать писанок, которых у меня немало. Затем – прошу Вас предложить меня в члены общества *des traditions populaires*, для которого искренно расположен быть полезным, чем могу. Перед праздниками и после них ко мне поступило несколько вариантов разных видов свадебного хлеба и поступят еще несколько, таковы: короваи (малор[оссийские] и молдав[ские]), из коих смелянский превосходный; затем бороны; лежни и дивень [4] (один пока). Я их усердно фотографирую и намерен издать. Написал предложение Науменке [5], но сомневаюсь, чтобы он согласился издать более одной таблицы, и так[им] обр[азом] будет остаток. Поэтому у меня складывается мысль варианты напечатать в *Anthropologie* (ведь в *Revue d[es] tr[aditions] pop[ulaires]* рисунков не издадут?) с компилятивной объяснительной статьей, во всяком случае – при Вашем посредничестве. Для *Revue* найдется кое-что тоже. К Roland'у я написал и «Могильники» выслал, но открытку послал трехкопеечную и был смущен потом впервые узнав, что заграничные оплачивают четырьмя копейками, и что для первого знакомства я заставил любезного француза поплатиться, хотя бы и двумя копейками. При случае передайте ему мое извинение и уверение, что больше не буду. Собираю сведения о парубоцтве и не без успеха, будет заметка или для Киев[ской] Ст[арины] или для *Revue*. Теперь строю ряд статей о своих раскопках для Одесского журнальца (оч[ень] опрятненького направления) «По морю и суше» [6],

СПАДЩИНА

по напечатанні Вам вийшло і тоді Ви узнаете, воочю, як относятся у нас к древностям и к раскопкам лица разных положений и разные классы населения, и каково у нас производит раскопки... Вопрос, возбужденный в предпоследнем письме, оставляю открытым, как видите и по настоящему письму. Лично я не имею ни причины, ни основательных поводов не соглашаться с Вами. К издателю же Melusine обращаюсь, если явится надобность. Пока, до свидания. Желая Вам всего хорошего, преданный Вам (подпись). Рецензии Молчановского [7] не читал и кажется «Зап[иски] товар[иства] им[ени] Шевченко» в Россию не пропускаются. Он профессор в Львове? Как к нему писать и как достать книгу? Я впроч[ем] просил уже об этом Науменка.

1) «...хвалебным, но поверхностным отзывом...»

Мається на увазі невелика замітка Х. Ящуржинського в розділі «Бібліографія» – (Киевская Старина. – 1894. – № 7), яка дійсно не дуже глибоко аналізує книгу Ястребова «Материалы по этнографии Малороссийского края...».

2) «...maniere de parler...» (фр.) – манера розмовляти.

3) «peu scientifique» (фр.) – малонаукова.

4) «...бороны, лежни и дивень...»

Це види весільних хлібів, які випікали крім головного хліба – коровай. Борону – хліб у вигляді борони – дарував зять тестю під час весілля. Тесть повинен був взяти її за посмик (який був відтворений у печиві) та імітувати процес роботи – волочити. Шишки – булочки чи печиво у вигляді соснової шишки, використовувались під час запросин на весілля. У кожній хаті, де запрошували гостей, наречена залишала шишку, іноді велику шишку клала на стіл, запрошуючи господарів, а потім забирала її. Шишками також оздоблювали короваї, лежні, їх дарували гостям, друзям, боярам, коровайницям. Лежень – овальний, прикрашений оздобами весільний хліб, який возили для тещі, для свекрухи. Ділили його на другий день весілля, а доти він лежав на столі перед молодими (мабуть, тому й лежень). Дивень – обрядовий хліб, який виробляли з плетінки втрое чи

вчетверо, а потім края з'єднували, щоб утворити замкнене коло. Через дивень молода дивилася на молодого (очевидно, звідси й назва – «дивень»). Коли печуть дивень, загадують на щасливе життя подружжя. (Див.: Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1993. – С. 103-104, 107, 109).

5) «...предложение Науменке...»

Науменко Володимир (1852-1919), громадський і педагогічний діяч, літературознавець, етнограф, філолог, родом з Новгород-Сіверського. По закінченні Київського університету (1873), викладав у середніх школах Києва до 1903 р., з 1905 р. директор заснованої ним у Києві гімназії, член Київської Старої Громади, співробітник, а з 1893 р. редактор «Киевской старины». 1917 р. куратор Київської шкільної округи, 1918 – діяч Української федеративно-демократичної партії і міністр народної освіти в останньому гетьманському Кабінеті міністрів. В кінці життя працював для Української АН над матеріалами з історії українського письменства; розстріляний більшовиками.

6) «По морю и суше» – ілюстрований тижневик мандрівок, пригод для сімейного читання. Почав виходити з листопада 1889 року (№ 1 – в Санкт-Петербурзі), потім з листопада 1890 по 1892 рр. виходив у Києві, а з 1893 по 1896 рр. – в Одесі.

7) «...рецензии Молчановского не читал...»

Молчановський Нікандр (1858-1906), історик і громадський діяч. Закінчив Київський університет, учень В. Антоновича. Член київської Старої Громади, як «політично неблагонадійний» засланий до Сибіру, що позбавило його права на професуру. За дорученням київської Археографічної комісії працював в архівах Стокгольму й Будапешту, зібраний там матеріал до історії України часів Б. Хмельницького та І. Мазепи опубліковано в «Архиве Юго-Западной России» (1908 – Ч. III, – Т. VI) і в «Українському Археографічному Збірнику» (Т. III, 1930).

Многоуважаемый Федор Кондратьевич. Сообщаю сведения по вопросам Вас интересующим: 1) Народная математика.

СПАДЩИНА

Такие задачи, как «ишло семь баб и неслы по семь палочек» и пр[очее] предлагаются в виде загадок, но решать их в уме не умеют, а прибегают к помощи фасолин или пальцев (д[еревня] Антоновка Елис[аветградского] у[езда]). Измерение площади неправ[ильного] четырехугол[ьника].

Сторона $AB = 12$ саж[еней], $CD = 14$ с., $BC = 8$ с., $AD = 10$ – Делят стороны AB и DC пополам и середины соединяют линией FK , потом от точки K откладывают 7 саж[еней] (половину CD), а от F – 6 саж[еней] (половину AB); полученный четырехугольник $BCDM$ измеряют умножив длину на ширину (Новоархангельск Елис[аветградского] у[езда]). Другой прием измер[ения] неправил[ьного] четырехугольника: $10 + 16 = 26 - 26 : 2 = 13. - 23 + 41 = 64. - 64 : 2 = 32. - 13 \times 32 = 416$ (Станицино Александрийск[ого] у[езда]).

Круг, для измерения его площади, его делят на треугольники и измеряют эти последние приемами, о которых сообщено ранее (Новоархангельск Елис[аветградского] у[езда]). Приемы при измерении объема у грабарей следующие: для измерения высоты при съеме земли в неровном месте оставляются столбы земли; измерив высоту каждого из них, узнают среднюю высоту общеизв[естным] способом; потом множат на ширину и длину.

2) Сдавливают («правят») головку ребенку при купаньи вечером и утром крестообразно (со лба и с затылка и с висков, но не сверху вниз) – бабка или мать – в Елис[аветградском] и Александрийском уезде Херс[онской] г[убернии] повсюду; кроме того, получены сведения об этом в утвердительном смысле из Екатеринослава, из сел Пчельны, Роскошовки и Залужья Гайсинского у[езда] Подольск[ой] губ[ернии], с[ело] Орлова Балтского у[езда], м[естечка] Оржицы Лубенск[ого] у[езда] Полтав[ской] губ[ернии], с[ела] Погребки Новгород-Север[ского] у[езда] Черниг[овской] губ[ернии], с[ела] Белый Колодезь Волчанск[ого] у[езда] Харьков[ской]

г[убернии], села Вербовец и Пальчик Звенигор[одского] у[езда] Киев[ской] г[убернии]. Кроме того, имеются сведения об обвязывании головки платочком: из с[ела] Губовки Александрійск[ого] у[езда] Херс[кой] губ[ернии] (повязывают вроде чалмы, чтобы уши не торчали), из Херсонского Побужья (Елисаветградского у[езда]) и Киевской губ[ернии] (обвязывают до года щоб кругленька була) и из д[еревни] Антоновки Вороновск[ой] вол[ости] Елисаветградского у[езда] (обвязывают платком). При этом также правят нос, вытягивая его и причмокивая: в выше назв[анных] селах Гайсинского и Балтск[ого] у[езда] Подол[ьской] г[убернии], в с[еле] Погребках Новгор-Север[ского] у[езда] Черниг[овской] г[убернии] и в наших местах; правят ноги и руки, сводя локоть правой ручки с коленом левой ноги и левый локоть с правым коленом: у нас, в Екатеринославе, в Губовке Александрійского у[езда] Херс[онской] г[убернии]. Когда дитя затрудняется сосать грудь, тогда или подрезывают язычок (сведения получены из разных мест, но обрядностей никаких не существует; доктора говорят, что крестьяне обращаются по этой операции оч[ень] охотно и без нужды), или поднимают поднебенье, если «поднебенье упало», всасывая родимчик на темени (Компанеевка Елисаветградского у[езда] Херс[онской] г[убернии])(х) (х) О деформации головы собран обильный материал в труде Е.А. Покровского [1] «Физическое воспит[ание] детей у разн[ых] нар[одов] преим[ущественно] России» (Изв[естия] Императорского Общ[ества] Люб[ителей] ест[ествознания] антропологии и этнографии) [2] т. XII, вып. II), но из известий о Малороссии там нет.

3) Пострижение волос [3]. Волос ребенку не стригут до году, иначе волосы будут дурно расти. В день первой годовщины зовут крестного отца, сажают ребенка на козлук, разосланный на полу, положив под козлук предварительно несколько монет, и крестный отец выстригает по пучку

СПАДЩИНА

волос на лбу, затылке и по бокам головы (Екатеринослав). После пострижения волосы пускают по воде (с[ело] Вербо-вец и Пальчик Звенигор[одский] у[езд] Киев[ской] г[убернии]). Пострижение волос производится через год после рождения; собираются знакомые, кум и кума; ребенка сажают на кожу; мальчику кум, а девочке – кума вырезывает клоч волос или даже выстригает волосы с пол-головой; при этом поют и высказывают пожелание, «Щоб головка кучерява була», «щоб счастье було» и т. п. (с[ело] Белый Колодезь Волчанск[ого] уезда Харьк[овской] губ[ернии]) Постригает ребенка бабка, «тоди як перебабе», крестообразно и при этом что-то произносит (с[ело] Погребки Новгород-Север[ского] уезда Черниг[овской] губ[ернии]). В м. Средней Буде того же уезда) обряд пострижения совершается в день первой годовщины ребенка, при чем приглашаются гости. В д. Антоновке Елис[аветградского] уезда) волосы постригает крестный отец, который при этом приносит водки и закуски; церемония заканчивается угощением. В Гайсин[ском] и Балт[ском] у. Подол[ьской] губ. (сс. Пчельна, Раскошовка и Залужье) волосы стригут кумовья в годовщину, так же – в Курске. В Елисаветграде стригут волосы в годовщину и у евреев, волосы потом прячут. В м. Оржицы Лубен[ского] у. Полт[авской] г[убернии] стригут волосы кумовья в годовщину. В пос. Новархангельске Елисаветградского у. постригают волосы в годовщину кум и кума, при этом дают новорожденному подарки; волосы остриженные у девочки, кладут под стреху, чтобы ворона не взяла: если ворона возьмет – не будут расти волосы, а постриженные у мальчиков – нарочно выбрасывают, чтобы ворона взяла и чтобы чуб не сильно рос; за обрядом следует закуска. В с. Балашевке Елисаветгр[адского] у. только девочку сажают на кожу, чтобы косы росли, а мальчика – на голую скамью, чтобы чуб не скоро рос; кумовья

дарят мальчику на рубашку, девочке на платье; до году не стригут, ч[тобы] голова не болела.

4) Кумовство. Не могут вступать в брак кум и кума, кумовья с овдовевшими родителями ребенка, дети кумовьев с окрещенным ребенком, но дети кумовьев м[ежду] собою могут; отношения кумовства, родственные по понятиям народа, покрывают нередко интимные половые отношения (с. Михайловка Александрійск[ого] у. Херсонск[ой] г.). Лица, связанные половым влечением, нарочито вступают в отношения кумовства, чтобы покрыть этим интимные отношения: пословица: «кому какое дело, что кума с кумом сидела» (Губовка Алекс[андрійского] у.). Прошу Вас ввести меня в суть вопроса о кумовстве и поставить частные вопросы, непременно до 15 июня. Вчера от Roland`а получил извещение, что Melusine выслана, за что приношу Вам еще раз искреннее спасибо. Сфотографировал до 10 свадебных хлебов – короваи, бороны, лежень, дивень. От Науменка ответа нет. Он тяжел на подъем по части переписки, к тому же, как я слышал, числа 18-го собирался в Петербург хлопотать о цензурных облегчениях для Киев[ской] Ст[арины]; сомневаюсь, чтобы он воспользовался всеми рисунками, разве – половиной. Поэтому просил бы Вас, если не затруднит, поговорить с редакцией Anthropologie – не желает ли она воспользоваться хотя бы половиной, а то и всеми рисунками, если от Науменка не получу сочувствия, или если цензура не пропустит; при этом главное, что я хотел бы выяснить – рисунки печатаются в Anthropologie на особых таблицах или только в тексте. Снимки в величину кабинетного портрета, но их можно при печатании уменьшить по крайней мере на половину; хлебы малороссийские и молдаванские из Киевской и Херсон[ской] г. Напишу и небольшой текст. Для «Revue» вероятно напишу о парубоцтве, наберется и еще кое-что, но за всем надо поспеть, а теперь идут уже уроки.

СПАДЩИНА

Прилагаю часть письма моего знакомого Т.И. Осадчего [4], в котором Вы найдете дополнения к сообщенному выше. Живет он бл[из] с. Братолюбовки Александрійского у. Херс[онской] губ. на хуторе, но наблюдения сделаны им в Елисавет-гр[адского] у. (по Бугу) и в Киевской губ.

Каковы могут быть сношения с журналом *Am Urquell?* – высылают ли они в обмен или написать им что-нибудь? Аркасу я написал, прося сообщить или древности, или фотографическ[ие] снимки, а так же подробности о раскопке, и если можно будет что-ниб[удь] закруглить вышлю. *Agrééz, Monsieur* [5], *l'assurancedemahauteconsidération*

(подпись)

1) «...в труде Е.А. Покровского...»

Покровський Єгор Арсенійович (1838-1895) – відомий московський лікар-педіатр та педагог. В 1860 р. закінчив медичний факультет Московського університету, працював у Софійській дитячій лікарні в Москві. За кордоном (в Берліні, Відні, Парижі) вивчав обладнання дитячих лікарень. Свої знання застосував у переобладнанні Софійської лікарні, головним лікарем якої став у 1882 р. Надрукував статті: «Уход за кожей детей», «Первая пища русского ребенка», найбільш відомі його книги «Физическое воспитание у разных народов, преимущественно России» (1890); «Детские игры в связи с историей, этнографией, педагогией и гигиеной» (1895, 2-изд.).

2) «Известия Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии»

Товариство було засноване при Московському університеті 1863 р. Мало відділи: антропології, етнографії, фізичних наук, зоології, хімії та географії. Проводило наукові експедиції, влаштувало етнографічну та антропологічну виставку, міжнародний конгрес доісторичної археології, антропології, зоології. Видавало часопис «Известия».

3) «Пострижение волос»

Всі матеріали, зібрані Ястребовим під цим підзаголовком, увійшли в його замітку в «Київській Старовині» – «Обрядовое пострижение детей». (1895. – Т. 51. № 10. – С. 1–2.)

4) Т.И. Осадчий

Осадчий Тихон (1866-1945) – економіст, письменник і суспільно-політичний діяч, родом зі Звенигородщини. 1890-1897 рр. працював статистиком Херсонського і Сімбірського земств; з 1904 р. вчителював на Київщині і Чернігівщині. 1917 р. – член Центрального комітету Селянської Спілки й член Центральної Ради. Автор праць про селянське землеволодіння і землекористування.

5) «...Agreez, Monsieur...» (фр.) – прийміть запевнення в моїй високій повазі.

№ 7

Елисаветград 8 мая [18]95

Многоуважаемый Федор Кондратьевич. Мне очень жалко к обвалу дел, обрушившемуся на вас, прибавить от себя еще свою толику, может быть и немалую, но уж так обстоятельство складываются. Дело в том, что статью о свадебных хлебах [1] посылаю по-русски. Это потому во-первых, что хочу, чтобы она застала Вас в Париже, а во-вторых она требует от переводчика знакомства с малороссийским бытом и языком и здесь я не имел возможности найти такого, а сам не владею французским языком настолько, чтобы писать без ошибок... Итак глубокая просьба к Вам: переведите уж сами, хотя статья и неочень маленькая, или, в крайнем случае, дайте перевести и проредактируйте. Если найдете нужным что-нибудь выбросить, сократить или пошлифовать стиль – не только не буду в претензии, но и благодарить буду и в этом полагаюсь на Вас совершенно. Послал я о том же статью в Киев[скую] Стар[ину] [2] и к ней 4 негатива для фототипии (коровай из Константиновки, лежень оттуда же, дивень из Новоукраинки и борона из Компанеевки). Обе статьи близки друг другу, хотя и небуквально; рисунки к француз[ской] статье предположил другие, кроме дивня, который должен пойти в обеих, ибо у меня сфотографирован один экземпляр. Посылаемые Вам снимки занумерованы нао-

СПАДЩИНА

борот применительно к ссылкам в статье; но посылаю Вам также и снимки всех тех, которья посланы Науменко. Дело в том, что ему я отобрал очень хорошие экземпляры (*noblesse oblige*) [3] и он издаст их лучшие французов, которые печатают рисунки в *Revue d[es] tr[aditions] pop[ulaires]* мизерные. Но если Вы и редактор найдут необходимым напечатать все посылаемые рисунки, я даю на это согласие, только тогда необходимо ненумерованные занумеровать и сделать соответственные ссылки в тексте. Просил бы очень сделать, вопреки обычаю, отдельные снимки экземпляров 50, в крайнем случае 25, хотя бы потребовалась доплата с моей стор[оны] за бумагу, печатание и брошюровку (набор ведь всего дороже), да я думаю это и стоит – то пустячки какие-нибудь, во всяком случае согласен на расход до 5 рублей. Доказательство того, что я не имею намерения без особой нужды злоупотреблять Вашим временем и трудом Вы найдете в том, что две другие посылаемые заметки посылаю не только по-русски, но с француз[ским] переводом *en regard* [4]; но Вы их просмотрите, и если нужно – исправьте, пожалуйста! «Melusine» получаю и благодарю; Roland прислал и один выпуск «*Variete's bibliographiques*» [5] в котором я нашел очень важные труды по фольклору и растений и животных. Известен ли ему «Ботанический словарь» Анненкова (Спб. 1878) [6] – там масса народн[ых] названий растений и указаний о лечении травами. Не пригодились ли бы ему выписки из соч[инения] академика петерб[ургского] Гильденштедта прошлого стол[етия] «*Reisen durch Russland*» [7] (2 тома), я знаком только с главой о елисаветградской провинции и печатал перевод ее в местной газете. Ботанических названий там довольно, есть замечания о лечении травами и о техническом их употреблении; не ручаюсь только, что немец всегда точно передает русские, молдавские и кавказские названия; подумайте, посоветуйтесь с Roland`ом и скажите, я готов после каникул сделать

выдержки по-немецки; готов и из своих «Материалов» перевести места касающиеся лечебного употребления растений. За то он мне пришлет вышедшие выпуски. Журнал «По морю и по суше» платить не может, весь литературный труд даровой, недостаток подписчиков и денег слабое его место, редакция вся – новички, я и сам сотрудничаю чуть не обеими руками, и вербую здесь сотрудников – прозаиков, поэтов и рисовальщиков, а подписчиков прямо ловлю за фалды. Там Вас знают и интересуются Вами, намерены были выслать Вам журнал. Европой меня уж лучше и не дразните; тут в Одессе уж 11 лет не был, все денег нет – до экскурсий ли в Solutre [8]: знай сверчок свой шесток! И то уж начальство говорит, что у меня «не тут центр тяжести...» Я и тому рад, если книжка какая забредет ко мне, или журнал, как «Melusine» и «Revue». Кстати, за вновь высланные выпуски последнего приношу Вам искреннейшую благодарность, но не собрался еще заняться ими. Я, конечно, сознаю необходимость и законность ученых направлений и школ и недумал Вас укорять за принадлежность к какой-либо из них [9]; нашей недисциплинированной русской натуре недостает этого и это, конечно, недостаток, нельзя же требовать, чтобы каждый непременно прокладывал свою собственную дорогу и на людях работа легче, как я и вижу по француз[ским] журналам; но, правду сказать и у Вас там иной раз не все нам по вкусу: европейцы уж так вышколены, труд так дифференцирован, что организуется на подобие каст, в кругу которых легко свивает себе гнездо рутинна. Впрочем, это – общее место... Недостаток ученой дисциплины был причиною и того, что я высылал Вам материалы не на отдельных листках, а вздумал оказать медвежью услугу и сгруппировать их по собственному разумению. За науку спасибо, и в доказательство того, что я ученик не очень упрямый, высылаю при настоящем письме вновь полученные материалы уже на листочках. Приписку Афана-

СПАДЩИНА

сию Ивановичу [10] я прочел дословно, сообщил ему Ваш адрес и он обещал Вам написать сам. Знаю я его давно и резкой перемены в нем не нахожу. Не смотря на то, что он лет на 7 старше меня, – но гораздо здоровее, а в последнее время даже воздерживается от пищи, чтобы предупредить ожирение, и в самом деле полнеет. Характер его по-прежнему благодушный и благожелательный, настроение духа всегда ровное. Он иногда лечит нас, вот в феврале лечил мой желудок, который было сильно свихнулся, и помог; изредка навещает и так, причем приносит обыкновенно свои записные книжки и читает отрывки. Он великий мастер записывать все виденное и особенно слышанное и великий же мастер читать; мы отобрали с общего согласия две записи для Одесского журнала с проклятым несклоняемым заглавием («Среди миссионеров»), обещал скоро выслать их в редакцию. Практика у него большая, но специальная публика – простонародье, которое прямо ломится к нему, особенно в базарные дни; и живет он всегда близ базара. Дети учатся в гимназии, один товарищем моему Ваське и он великий друг их; жена у него – бывшая простая баба, за которую до выезда отсюда он платил правильную дань ежемесячно ее законному супругу; но она последовала за ним и теперь, снова вернувшись на старое пепелище живут себе душа в душу и она, как видно – вполне достойная жена. Муж – крестьянин у нее умер, они перевенчались и усыновили детей. Вот, кажется, все, что знаю о нем. Другой Ваш приятель, Евг. Ив. Борисов, с такой же судьбой, как и Аф. Ив-ч, тоже не изменился и не вынес из прошлого ни горечи, ни уныния, ни озлобления. Вот Шульгин как-то боязлив и жалок даже; впрочем я узнал его недавно и не знаю, каков он был. Числа около 10-го нашего июня собираюсь выехать с семьею в Евпаторию лечиться и лечить семью лиманом, купаньями и кумысом. Мне приятно было бы получить от Вас письмо еще до отъезда, но и летом дойдет по прежнему адресу

(елісаветградському): я на пошту подав заявлення і мене кореспонденцію будуть пересылать, когда и как надо. Кстати сообщите и свой летний адрес и напишите, когда вернетесь в Париж и останетесь ли на прежней квартире или адресовать впродь на Roland`а. Среди лечебного сезона в прескучной Евпатории (в которой от скуки можно заболеть, чего я даже побаиваюсь) какая была бы радость получить от Вас весточку с Джерсея...

А какие у меня фактики нагромадуются о парубоцтве – так это прелесть! Представьте себе такую церемонию при приеме парубка в общественные пастухи: свидетельствуют пол неофита и потом водят его вокруг костра с горящими головнями, держа за «табаку» [11]!.. Это ведь хоть для каких-нибудь Маори [12] или Кри-кри [13], так и то к лицу! К сожалению, сообщение донельзя отрывочно, не поставлено в связь с парубоцкой громадой и поэтому я принял меры пополнить и осмыслить его. Все это я коплю и напишу статейку для Revue (ведь в России такие подробности невозможны в печати). То-то французы завоят, ну, да и фактец-то такой, что можно удивить Европу... За сим приступаю к отдельным листочкам.

Преданный Вам (подпись)

О сдавл[ивании] головки и пр[очее] я сообщал Вам с возможной точностью.

Простите, что не сообщаю имен моих этногр[афических] корреспондентов, поймите – и не осудите.

1) «...статью о свадебных хлебах...»

Статья Ястребова «Pains de nocés rituelles en Ukraine» вийшла в журналі «Revue des traditions populaires» в серпні 1895 р.

2) «...послал о том же статью в "Киевскую Старину"...»

Статья Ястребова «Свадебные обрядовые хлебы в Малороссии» вийшла в журналі «Київська Старовина» тільки в 1897 р. в № 11.

СПАДЩИНА

- 3) «noblesse oblige» (фр.) – становище зобов'язує.
- 4) «en regard» (фр.) – з паралельним.
- 5) «Variétés bibliographiques» (фр.) – бібліографічні різноманітності.
- 6) «... "Ботанический словарь" Анненкова (СПб., 1878) ...»
 Анненков Микола (1819-89), ботанік, директор Уманської Садівничої Школи й Софійського парку, склав «Ботанічний словник» (1859-78), в якому подає назви рослин латинською, французькою, німецькою, російською, українською мовами.
- 7) «...соч. академика петерб. Гильденштедта прошлого столетия. "Reisen durch Russland" ...»
 Гюльденштедт (Güldenstädt) Йоган Антон (1745-1781) – німецький природник і лікар, який за дорученням російської Академії наук відбув кілька подорожей на південь імперії (на Україні в 1773-1774). Перший охарактеризував природу Південної України (грунти, рослинність і тварин). Результати його подорожей знайшли відображення в книгах: «Reisen durch Russland und im KauKasischen Gebirge» (I-II, 1787-1791); «Дневник путешествия в южную Россию академика Гюльденштедта в 1773-1774 гг.» (1879).
- 8) **Solutre** – м. Солютре (Франція, департамент Сони і Луари), біля якого була знайдена доісторична стоянка післяльодовикового періоду. Мешканці жили під скелею, займалися полюванням на диких коней. Знайдено скелети людей, що були поховані в кам'яних гробницях.
- 9) «Я... сознаю необходимость и законность ученых направлений и школ и не думал Вас укорять за принадлежность к какой-либо из них...»
 На час листування В. Ястребова з Ф. Вовком в етнографічній науці вже існувало декілька шкіл, а саме міфологічна школа – науковий напрям, що сформувався на початку XIX ст. в Німеччині, в основі його лежить уявлення про міфи, легенди та інші форми духовної культури народу як прояв духу, національної самосвідомості та народної сутності. Наприкінці XIX ст. зароджувались еволюціоністська школа – наукова система, ядром якої є поняття розвитку, та дифузійністська школа, що базувалась на уявленні про поширення культури через контакти між народами. Прибічником дифузійнізму був і Ф. Вовк. (Див. Етнография и смежные дисциплины. – С. 123-124, 141-142).

10) Афанасий Иванович

Йдеться про Михалевича О.І. (Див. коментар № 17 до листа (№ 4) від 28 березня 1895 р.)

11) «...держа "за табаку"...»

Вульгарне, жартівливе – за мошонку, лат. scrotum.

12) Маори

Народ, аборигенне населення Нової Зеландії.

13) Кри-кри

Індіанське плем'я в Канаді, що проживає в субарктичному регіоні.

№ 8

Елисаветград 20 мая [18]95

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

На днях я выслал Вам старый номер нашей местной газеты (давно уже прекратившейся) с интереснейшей для Вас (и для меня) статьей о сватанье в Елисаветградском уезде, о существовании которой у меня, среди вороха таких номеров старых газет, которые имел обыкновение откладывать, я было и забыл. Для себя я эту статью переписал, во искупление докуки, которую причинил Вам переводом своей статьи о свадебных хлебах. Ныне, для вящего искупления, посылаю статью Лавровского об обряде пострижения, также очень интересную, в предположении, что Вы не найдете ее даже в Париже; но прошу сохранить за собою право просить Вас возвратить ее, буде она мне когда-нибудь понадобится. Грешный человек, откопав у себя эту статью и перечтя ее вновь, я соблазняясь написать сам заметочку в «Киев[скую] Ст[арину]» [1], но отогнал отсебя искушение лукавого и предоставляю писать о пострижении Вам, п[отому] ч[то] конечно, Вы рассмотрите дело шире, чем я. Из «По морю и суше» получил недавно письмо: просят Вас, не найдете ли Вы возмож-

СПАДЩИНА

ным раз в месяц писать небольшие обозрения общественной и литературной жизни Парижа [2]; в надежде славы и добра издатель надеется когда-нибудь после что-нибудь заплатить... Любопытно было бы, в параллель с печатающимися моими очерками «На раскопках» прочесть Ваше описание, как во Франции совершаются археологические экскурсии. Моими очерками в литературном отношении я и сам не совсем доволен, нет ни сноровки, ни уменья литературного, но впечатления казались мне имеющими интерес. Напишите, интересны ли они для Вас, и получаете ли Вы редакционный экземпляр. От Грушевского книжку журнала с отзывом о моей книжке я получил [3]. Но они пишут таким кованым языком, что трудно читать. Пошлю свои книжки Нидерле с просьбой поделиться чем-нибудь в обмен, мож[ет] б[ыть] и в самом деле что-нибудь втямлю. Куда и кому еще из славян можно бы послать книжку, по Вашему мнению, и стоит ли? Затем, хотя самый строгий цензор ничего в наших сношениях не может найти подозрительного, но, во избежание каких-либо заковычек по службе, я рассудил просить Вас не оглашать в печати наших личных сношений, т. е. при указаниях в статьях Ваших на присланный мною материал пользоваться *à fraude* [4], а именно писать, что материал доставлен мною обществу *des traditions populaires*, а им переданы Вам для разработки; кроме того, в протоколах общества не упоминать, что Вы предложили меня в члены и что я Вам лично прислал шишку (а прислал-де обществу, а Вы демонстрировали). От *Sebillot* [5] о своем избрании я не получал извещения.

Желаю Вам здоровья и всякого благополучия.

Преданный Вам

- 1) «...заметочку в "Киевской Старине"...»
Див. коментар № 3 до листа № 6 від 16 квітня 1895 р.
- 2) «...небольшие обозрения общественной и литературной жизни Парижа...»
Вовк, очевидно, прийняв цю пропозицію, оскільки в журналі з'явилися його замітки в 1895 р. – «Французское общее начальное образование» в 1895 р. – № 30; «Италия и Франция» – № 33; «Кабинет Буржуа...» – № 45; «Иностранцы в Париже» – № 50; в 1896 р. – «Налог на французскую ренту» – № 26; «Покушение на жизнь президента Форда» – № 27-28 та ін. Ці замітки були опубліковані в розділі «Иностранное обозрение», всі статті без підпису (Див. Вовк Ф. Бібліографія праць Хведора Вовка... – С. 31, 37).
- 3) «От Грушевского книжку журнала с отзывом о моей книжке я получил». Йдеться про рецензію М. Грушевського на книжку Ястребова «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии», Одеса, 1894. Рецензія була надрукована в «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка» – 1895. – Т. V. – Кн. I; в ній дана глибока оцінка надрукованого доробку Ястребова, висловлені зауваження, першою чергою, щодо відсутності предметного й хронологічного покажчиків у книжці.
- 4) «**pia fraude**» (лат.) – неправда для порятунку (рятівна брехня).
- 5) **Sebillot**
Сеййо Поль (Див. коментар № 8 до листа № 3 від 12 березня 1895 р.).

№ 9

б/даты (предположит. июнь-июль 1895)

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

Не могу понять Вашего долгого молчания, между тем имею к Вам дело. Во-первых, негативы короваев посланные в Киев, разбились и я теперь только получил о том известие. Если еще не поздно, я желал бы, чтобы в Revue d[es] tr[aditions] pop[ulaires] напечатаны были и те фотографии, которые высланы без номеров (особенно) отличной коровай из Киевск[ой] г.) или же возвращены мне. Я получил из Полтав[ской] г. ок[оло] 400 глиняных игрушек и намерен выслать для Revue

СПАДЩИНА

неск[олько] рисунков их и статейку. Наконец имею ввиду написать статью о парубоцтве с новыми и интересным данными. Она не пригодится ли для *Anthropologie*. Желая поэтому знать, считаете ли Вы для себя возможным посредничество между мною и *Anthropologie* и в какой форме, т. е. быть может, если бы у Вас не нашлось времени лично списываться со мною или Вы вообще не пожелали бы брать на себя это дело, то к кому обращаться за этим. Корреспонденция может быть адресована ко мне и по-французски.

№ 10

6 авг[уста] [18]95

Многоуважаемый Федор Кондратьевич. Вчера вернулся я домой, а сего дня получил Ваше интересное письмо, которому я был тем более рад, что долго ждал его. Перечитывал его, буду отвечать по порядку. *Revue d[es] tr[aditions] pop[ulaires]* я получил с января по июнь включительно. Июльской книжки еще не получил, но не теряю терпения, п. ч. и предыдущую получил только 14 числа. За обстоятельный Ваш реферат о тамбовских могильниках очень признателен и сердечно рад, что Вы нашли таки повод выбраться за употребление русских мер [1]. Одно могу сказать, что за границей подлинные иностранцы русских книг почти не читают по незнанию русского языка (за редкими исключениями, которым конечно и аршины понятны). Глубоко признателен Вам за хлопоты по печатанию моей статьи о свадебных хлебах. С рисунками мне решительно не везет, п. ч. четыре негатива, посланные в Киев, разбились в дороге, о чем Науменко уведомил меня лишь недавно, чтобы неогорчать меня, по его словам, а по моему просто по беспорядочности. Снимки с этих негативов также посланы в *Revue d[es] tr[aditions] pop[ulaires]* и я буду просить *Sebillot* выслать их обратно; их отличить нетрудно, п. ч. они

не занумерованы. Но при случае просил бы Вас справиться и если будет нужно, помочь в этом. Дело в том, что в Киев[скую] Ст[арину] и статья послана, да я считаю для этого журнала стыдом не напечатать за все время существования ничего о свад[ебных] хлебах и особ[енно] рисунков и терпеть, что только за границей этот пробел будет пополнен; ведь заграничные издания так мало у нас известны... Остальными рисунками предоставляю воспользоваться Вам. Желательнее, чтобы они появились в научном издании, а не в иллюстрации, но я не совсем понял, когда Ваше исследование будет печататься: мне кажется, это место прочтено мною в Вашем письме верно так: «я если не теперь, то в четверг намерен печатать»; вероятно, это – описка? Я особенно жалею, что Sebillot не пустил в печать ни одного коровай, а ведь это – самое важное. Вероятно, он соблазнился шипами, п. ч. они могли иметь противуволшебное значение; но я думаю, что такое же значение имело и гильце с своими колючками, и шишки и др[угие] украшения коровай, а главное – рассмотрение их формы поколебало во мне доверие к тому, что коровай – замена жертвенной коровы [2]. Может быть, я не достаточно ясно высказался в этом смысле, заставляя по своему обыкновению, факты говорить вместо меня и оставляя этим поле для возражений. То же и с Тамбовскими могильниками; сравнительное изучение предметов их привело меня к заключению (относительно более ранней эпохи высказанное Кондаковым в «Русск[их] древн[остях]» [3]), что источником культурного развития долгое время служил восток – Средняя Азия и Сибирь; типы восточные яснее и отчетливее по своей мысли; по мере распространения в Приуралье, Поволжье, Прибалтийском крае, они демократизируются, распространяются в массе, получают более отвлеченный характер и в таком виде переходят далее на Запад – в Скандинавию, Данию и Германию; влияние Запада, Варягов – едва заметно,

СПАДЩИНА

может быть даже его и вовсе нет. Повторяю, в сущности – мысль не моя, но мне очень приятно было самостоятельно прийти к ней и в этом я считал идейный результат своей работы. Однако, по-видимому, читатели не выносят этого убеждения из чтения книги, не смотря на приятные для меня свидетельства внимания, расположения и интереса. Может быть, виновата моя трусливость в высказывании обобщений («учительский катарр») или же я просто не прав. На днях надеюсь засесть за статью о парубоцтве; впрочем, ввиду того что Вы возвратитесь в Париж в октябре, она и не к спеху; пришла ея непременно в переводе, но все-таки Вам, если позволите и если найдете возможность подправить стиль и продержатъ корректуру. Полного Собр[анія] летописей [4] нет не только в Париже, но и у нас не все тома (sic!), но я думаю, что Лавровский [5] исчерпал летописи и на него можно положиться. От Sebillot я получил уведомление уже давненько, но стеснялся отвечать ему, не высылая членского взноса, а с высылкой считал лучшим повременить до возвращения на место, для того чтобы не потерпеть денежного краха. Теперь, возвратившись благополучно, на днях напишу ему, вышлю взнос и кое-какие мелкие заметки. За границей (в Париже и в Италии) я был в холостое время (в 78 и 80 г.) [6] и знаю всю цену этих поездок; знаю и повсюдную дешевизну жизни сравнительно с Россией, но другое дело теперь: ведь я ездил с женой, двоими детьми и нянькой и израсходовал всего 400 с небольшим рублей в 8 нед[ель], да и то связал себя долгом, который целый год дов[ольно] чувствительно будет давать себя чувствовать ежемесячными щипками из жалованья, которое и доходит до 2000 р[ублей] в год... И главный-то пациент был не я, а жена, которой необходимо было лечение грязями, которых (в натурал[ьном] виде) в Зап[адной] Европе нет; детей некому было оставлять, да и они тоже окрепли на морском берегу, в чем тоже нуждались по склонности к

простуде. Евпатория действительно грязная дыра, населенная пивяками, но с чем не мирится русский человек, это то еще можно, а иногда и неизбежно претерпеть, ибо сказано в Писании: «претерпевший до конца тот спасен Будет», и я действительно чувствую себя после купаний в лимане и в море значительно бодрее, как и все мои домочадцы. Статья Ваша конечно будет интересна, особенно в pendant [7] с моей лечебной Одиссеей будет поучительна, как была бы поучительна также статья об археологич[еской] экскурсии антропол[огического] общества после рассказа о моих археол[огических] скитаньях. Хорошо, что Вы находите в литературных трудах и заработок. А вот мне так никто и никогда почти ничего не платит, хотя иной раз и не мешала бы лишняя копейка. В частности Киев[ская] Ст[арина] на ладан дышит и Науменко сильно заряжен мыслью журнал закрыть, если Феоктистов [8] не разрешит печатать малор[осийскую] беллетристику и этногр[афические] материалы. Я думаю – напрасно, п. ч. журнал полезен и не может быть, чтобы в Киеве не нашлось человека, который бы согласился на издание его даже приплачивать ежегодно тысячи 2 в год, как Н[аумен]ко пишет (но это кажется мне что-то много). Я писал Вам, кажется, что получил из Полт[авской] губ. 4 пуда глиняных игрушек кустарного производства. Теперь я и не знаю, куда деться с ними, ввиду тугости в печатании рисунков в Revue и в Киев[ской] Ст[арине], Этн[ографическое] Обзор[ение] их вовсе не печатает). Разве Грушевскому послать? Конечно, – масса вариантов, но принимая во внимание даже и то, что добрая половина полученных экземпляров – игрушечная посуда, которую, с натяжкой, можно оставить в покое, ограничившись перечислением или описанием типов, все-таки наберется дов[ольно] много изображений животных, иногда и таких, которые не водятся в России, и любопытных. Литер[атурные] опыты Аф. Ив. вы конечно

СПАДЩИНА

читали в «Море и Суше» (Пифия и еще две статьи). Я думаю, что при всей несомненной наблюдательности из них вряд-ли что будет, п. ч. он не умеет оторваться от частных, осветить их общей мыслью, возвести их в тип, а при случае и выдумать, что для беллетриста необходимо. Не пропал ли высланный мною № Елис[аветградского] Вест[ника] со статьей о свадьбах? Совместные ночевки неженатой молодежи в южной России [9]. В южной России неженатой молодежью обоего пола устраиваются собрания, весною называемья «вулицы», а зимою «досвитки» и «вечерницы». Они заключаются в играх, танцах и песнях и заканчиваются тем, что парубки ложатся спать с дивчинами попарно в общем для всех помещении, или по домам. Парубки села или кутка (части села) составляют союз, в который принимают новых членов с наступлением половой зрелости. В некоторых селах парубок с первых же дней своего приема в «громаду» (общество парубков) обзаводится своей «гулякой» или «ночевакой», о чем делается избранной девушке предложение парубком или лично, или при посредстве товарища, если девушка приняла предложение, то про парубка говорят, что «ему от нее была мокра», а если отклонила, то «суха», напр[имер] «Левкови була од Горпыны суха». Иногда парубок гуляет с нею, пока не женится, и парубоцкая громада наблюдает, чтобы никто не мешал молодой паре, но часто парочки расходятся самым мирным образом, после чего и парубок, и дивчина обзаводятся новым другом сердца, при чем такие отношения нередко бывают очень скоропреходящи и дивчине приходится очень часто выслушивать просьбы парубков ночевать с ней. При отказе парубку иногда откровенно объясняет причину: «лягла б, та до мене другый прыйде», – иногда же дает вымышленные объяснения: скажет, что негде ночевать, на дворе спать не пускают, или что постлалась в хате, а если теперь переносить постель, то наши узнают. В случае благосклон-

ного отношения к парубку, дивчина найдет возможность принять его или в клуне, или в повитке; бывает и так, что в другой хате одна спит, – так и в окно впустит, а то постелит на возу, среди огорода, или прямо под соломою; наконец, если позволяет помещение, гуляющие на вечерницах ложатся спать тут же, все вместе, постелив предварительно соломы. Цель этих совместных ночеваний парубков с дивчатами вполне определенно выясняется нашими корреспондентами. «Этот обычай, пишет один из них, сам происходящий из крестьянской среды, имеет отчасти то значение, что молодые люди, находясь с глазу на глаз, имеют возможность хорошо узнать друг друга, что часто связывает их брачными узами». Другой корреспондент, парубок сам, развивает свой взгляд на вечерницы подробнее. Он говорит следующим образом: «Если дивка переночует с парубком, то он уже знает, что он ей не противен, что она его любит, – и она тоже знает, что нравится ему; да и где-же лучше спросить дивку и узнать ее ум, как не при ночеванье: Там уже, если парубок опытный, то сразу узнает, – и пойдет ли она за него, если будет свататься, или нет. Как ляжешь ночевать (продолжает корреспондент), то она, которой нравишься, ласкается, как голубка, обнимает так крепко, точно прилипает, ногами переплетается, а лицом так и жметяся, и говорит так ласково, дрожит даже, да все спрашивает: не придавила ли руки, не жестко-ли лежать, не низко ли голове, – да все прижимается крепче да страстнее, будто хочет влезть в тебя. А если, часом, доведется сидеть с нею на людях, то та, которой ты нравишься, хоть прямо и не смотрит, а чувствует даже, как ты шевельнешься; а если кто-нибудь насмешит общество, то она непременно на тебя взглянет, как смеется; взглянешь в сторону, – а она посматривает на тебя так боязно, а только взглянешь на нее, то она тотчас опустит стыдливо глаза в землю, а когда дивчата собираются расходиться по домам,

СПАДЩИНА

то она все просит остаться погулять еще хоть немножко. Ну вот (продолжает корреспондент), как ночует с парубком дивка и он ей нравится, то ей уже не хочется отпустить его спать к другой и потому она старается всячески угождать ему; пользуясь этим, парубок добивается еще большего сближения, начнет говорить, что мне-мол – так трудно вылезать, а ты, если бы меня жалела, то не противилась, а если ты побаловаться не хочешь, то, значит, ты меня не любишь и я тебе противен. Пользуясь замечаемой им привязанностью дивчины, парубок добивается от нее еще большего сближения, ощупывает ее груди и половой орган и наконец «полное»: так называется особый способ совокупления без лишения невинности. Совместное ночевание парубка с дивчиной позволяет ему судить о здоровье своей избранницы. «Уж это почувствуешь, здорова ли она (пишет тот же корреспондент) – и в руках, и во всем теле; еще по косам можно узнать: если косы толстые, то – здоровенька; или если не дашь ей выпасться, то та, что здоровенька, не изменится в лице, голос тоже должен быть сильный, здоровый». Кроме того, парубок старается найти в своей подруге нравственные достоинства: способность и бойкость в работе, скромность, сдержанность в словах, опрятность, отсутствие излишней суетливости и хвастливости и равнодушие к похвалам; все это большею частью замечается на вечерницах. Обыкновенно родители не запрещают своим дочерям ночевать с парубками, считая это обычным явлением, которое несколько не позорит девушку. Случается, что брат и сестра, а изредка две сестры ночуют на вечерницах в одной и той же хате, «если не очень стыдливы».

(По корреспонденциям гг. Римского и Мороза из Елисаветградского у. Херсонск[ской] губ. сообщ[ает] В. Ястребов).

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

После долгого молчания, посылаю Вам это сообщение, которое прошу перевести и напечатать в Revue или в Anthropologie. Это – отрывок статьи, напечатанной в окт[ябрьской] кн[иге] Киев[ской] Ст[арины], пропущенный мож[ет] б[ыть] цензурой, м. б. редакцией – не знаю кем, но по существу дела, очень важный, по моему мнению. Статья эта лежала неоконченной целый год, по случаю моего нездоровья. Нынешней осенью я кончил ее и послал, но не могу похвалиться на полное выздоровление, хотя-все таки гидротатия [10] и речное купание освежили меня немного. Французские журналы получаю неаккуратно; но посылаемые вторично от имени редакторов №№ получают. Теперь недочет в № 1 Revue за нын[ешний] год. Я буду просить редактора дослать и кстати вышлю деньги. Но нельзя ли как-ниб[удь] предупредить повторение подобных случаев?

Готовый к услугам

1) «...за употребление русских мер».

В книзі «Лядинский и Томниковский могильники Тамбовской губернии» Ястребов використовав такі міри як аршин (0,711 м), вершок (4,4 см.), четверть (17,775 см. – 1/4 аршина), що застосовувались до прийняття метричної системи (1875 р.), яка в Росії використовувалась в необов'язковому порядку.

2) «...поколебало во мне доверие... что коровай – замена жертвенной коровы».

Спільні корені зі словом «корова» знаходив у цьому слові М. Сумцов, підтверджуючи свою думку тим, що весільний коровай прийшов на зміну звичаю жертвування корови і тому цей головний весільний хліб прикрашали «ріжками», «тичками» та ін. (Див.: Сумцов Н. Хлеб в обрядах и песнях. – Харьков, 1885. – С. 122-124; його ж, О свадебных обрядах, преимущественно русских. – Харьков, 1881. – С. 124-125). Сам же Ф. Вовк спростовує думку Ястребова тим, що наводить в розвідці – Шлюбний ритуал та обряди на Україні. // Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 244 – кілька гіпотез щодо походження слова «коровай»

СПАДЩИНА

– від «кроить» (рос.), «краять» (укр.), санскритського «кг» – «чинити» або «кгауа», латинського «саго-піс» – «м'ясо», старослов'янського «крава», російського та українського «корова», польського «кгова» або ж – старослов'янського «коровь» чи польського «krew» – «кров». Сучасні вчені-етимологи теж вважають, що найбільш ймовірним здається походження слова «коровай» від праслов'янського «корва» – «корова», зумовлене, очевидно, поширеною у слов'ян подібністю обрядових булочних виробів за формою до корови взагалі чи голови з рогами чи вимені (див.: Етимологічний словник української мови. – К., 1989. – Т. 3. – С. 35-36).

3) «...Кондаковым в "Русских древностях"...»

Кондаков Никодим (1846-1925) – російський історик візантійського та староруського мистецтва, член Російської Академії Наук та Одеського товариства історії і старожитностей, автор багатьох описів пам'яток культури і мистецтва України княжої доби, що він їх вважав привезеними з Візантії. Написав «Историю византийского искусства» (1891). Викладав теорію та історію мистецтва в Новоросійському, а згодом – Санкт-Петербурзькому університетах, працював в Ермітажі. Разом з І. Толстим видав «Русские древности в памятниках искусства» (Вып. I-II; СПб, 1889), де в популярній формі подано огляд результатів досягнень археологів, нумізматів, істориків, що знаходились в рідкісних виданнях.

4) «**Полное Собрание Летописей**»

Видання «Полного Собрания Русских Летописей» почалось з 1841 р. В I т. якого увійшли Лаврентіївський і Троїцький літописи, у II т. – Іпатіївський і Густинський, в III т. – три Новгородські, в IV – четвертий Новгородський і Псковський, в V – Новгородський і Софійський, в VI – Софійський, в VII-VIII – Воскресенський, в IX-X – Ніконовський, в XV – Тверський, в XVI – т. зв. «Літопис Абрамки». Видання здійснювала Російська Імператорська Археографічна комісія в Петербурзі (1843-1922) до 1871 р., в 1908-1910 р. воно було повторене. З 1962 р. по сучасний період видання продовжується; зараз вже видано 39 томів ПСРЛ.

5) **Лавровский**

Лавровський Петро Олексійович (1827-1886), славіст. Викладав в Харківському університеті. Отримав ступінь магістра за дисертацію: «О языке северных русских летописей» (СПб, 1855), ступінь доктора – за «Исследование о летописи Иоакимовской» (СПб, 1855). Був ректором Варшавського університету, членом ради міністра народної освіти.

6) «За границей (в Париже и в Италии) я был в холостое время (в 78-80 гг.)...»

Нотатки про свої подорожі В. Ястребов опублікував в періодичному журналі «Сім'я і Школа», який виходив у Петербурзі в 1871-1888 рр.

7) «pendant» (фр.) – одночасно.

8) Феокистов

Феокистов Євген Михайлович (1829-1898) – письменник, юрист, закінчив Московський університет. Друкував історичні статті в «Русском Вестнике», «Отечественных записках». Був головним редактором журналу «Русская речь». З 1862 р. був чиновником з особливих доручень міністра народної освіти, в 1871-1883 рр. – редактор «Журнала Министерства Народного Просвещения». У 1883-1896 роки – начальник Головного управління в справах друку, що видавало документи про заборону різного роду видань, в т. ч. українською мовою. Ці розпорядження виконували органи цензури.

9) «Совместные ночевки неженатой молодежи в Южной России...»

Весь матеріал під цим заголовком повинен був увійти до статті Ястребова в «Київській Старовині», під назвою «Новые данные о союзах неженатой молодежи на юге России» (1896. – № 10.), але, мабуть, з цензурних міркувань був випущений.

10) «гидропатия»

Водолікування, використання води (ван, душів, компресів тощо) з лікувальною метою.

№ 11

4/16 сент[ября] [18]95

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

Письмо Ваше с фотографиями дошло благополучно – до моего письменного стола. Вообразите мой ужас, когда я, придя сегодня домой, узнаю что мой младший сын Иван изрезал его на тоненькие ленточки. К счастью, фотографии он почему-то пощадил и они остались неприкосновенными. Письмо удалось сложить и прочесть. Глубокое Вам спасибо

СПАДЩИНА

за доставку фотографий, я пошлю их немедленно Науменке. Недостаточный №, помнится, – дивень, по форме своей и по значению он не так и важен, поэтому небольшая беда, если и не пойдет сейчас. Я даже думаю послать в Киев[скую] Ст[арину] только две фотографии – коровай и лежень (главное – коровай!), п. ч. борона с волами и погоны – чем есть уже в «Revue». Августовскую cahier [1] «Revue» со статьей я уже получил и от перевода в восторге, корректурных промахов не заметил и еще раз искренно благодарю Вас. Июльской книжки действительно не получил, как я того и ожидал; не получил также и летнего номера Melusine. Познакомившись летом с этим последним журнальцем, могу теперь сказать, что отдаю предпочтение «Revue» по разнообразию содержания и его интересу. Gaidoz [2] производит отталкивающее впечатление своим тяжелым доктринерством, самомнением и jalousie de metier [3]; критические отзывы его поэтому неприятно злы и неприличны. Впрочем, конечно, в библиотеке «Melusine» не лишняя. Вчера получил еще два ящичка из Лубен со свадебными хлебами; к сожалению, почти все они сильно пострадали в дороге, п. ч. высланы уже сильно высохшими и оттого ломкими. Там две серии хлебов. Сельские Лубенск[ого] уезда плохо сделаны и не оригинальны. Мещанские городские напоминают польские мазурки и, по-видимому, носят следы влияния дворянского класса; они окрашены красной краской, украшены позолотой и голубками из теста; гильце воткнуто в особый хлебец, видом похожий на шапку и украшенный тоже голубками и гирляндами ягод из теста (калины?). Как называется хлеб, в который втыкается гильце? [4] – не может быть, чтобы у него не было своего названия. На всякий случай я отдам зарисовать интересные экземпляры. Но и на них никакого подобия коровы нет. За статью о парубоцтве я уже засел и в настоящее время окончил систематизацию материала. Теперь вижу, что статья должна быть не малень-

кая, т. е. думаю – не меньше, двух листов; поэтому впадаю в сомнение – удобна ли будет для *Anthropologie*: во-первых примут ли статью такого размера, а во-вторых с переводом возня. Конечно, мне очень приятно попасть в такую почтенную компанию, побуждения начинают склонять меня в сторону русских изданий, – в частности в пользу «Этнограф[ического] обзор[ения]», а именно это даст мне возможность привести некоторые характерные места из сообщений корреспондентов в подлинных выражениях, которые неизбежно потеряют в переводе, во-вторых – предложить русским этнографам несколько вопросов, напр[имер] поставить вопрос о необходимости исследовать быт пастухов и пр. Не знаю только, как справлюсь с некоторыми нескромными подробностями, напр. в описании ночного времяпровождения парубков и дивчат, церемонии приема в громаду конюхов и т. п. Может быть, удастся их перевести по-латыни или по-гречески и протащить в «Этн[ографическое] Обзор[ение]». Впрочем, это все окончательно будет видно, когда статья будет окончена. Полтавские игрушки – свистелки отданы рисовальщику и скоро рисунки будут готовы (рисунков 20); Грушевский готов поместить 3-4 таблицы и я пошлю ему; м[ожет] б[ыть] и для «*Revue*» вышлю кое-что. – Если бы Вы знали, какого драгоценного корреспондента приобрел я недавно, так это просто прелесть! О парубоцтве он прислал толстую тетрадь с детальными и толковыми ответами, п. ч. сам – парубок, преумный, преинтересный и притом лично меня не зная, сам предложил свой труд...

Но до след. разу. Преданный Вам

(подпись)

- 1) «*cahier*» (фр.) – номер, зшиток.
- 2) *Gadioz* – див. коментар № 17 до листа № 3.

СПАДЩИНА

3) «*jalousie de métier*» (фр.) – заздрість між тими, хто займається однаковим ремеслом чи справою.

4) «**Как называется хлеб, в который втыкается гильце?..**»

Гільце найчастіше вставляють в хлібину або шишку, перепієць, калач. У словенців навіть назва гільця – «*kravali*» походила від назви «*короваю*» – весільного хліба, в який воно встромлялося. На більшості території України був поширений звичай прикрашати коровай тістовими гілками з голубками, качечками, шишечками, а також віночками, червоними стрічками, нитками тощо. Іноді саме така галузка в коровай і називалась гільцем. (Див.: Артюх Л. Народне харчування українців та росіяні північно-східних районів України. – К., 1982. – С. 565-567.)

№ 12

20 сент[ября] [18]95

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

*Относительно дивня не хлопчите, я послал в Киев все, что надо, вопрос только в том, соберется ли Н-ко напечатать, так он медлителен. Так и с посланными ему песнями не добьюсь толку... Относительно отписков моей статьи усердно прошу Вас взять их побольше, без особенных церемоний: во-первых Вы их заработали трудами и хлопотами, а во-вторых через Ваши руки они попадут вернее к таким лицам, которые прочтут их. Вашей супруге передайте мою искреннейшую благодарность за перевод. Об июльской книжке «*Review*» я предупредил уже М-га [1] и вперед благодарен Вам за нее. Два из Лубенских хлебов уже срисованы итальянским карандашом [2]; от акварели я воздержался, имея ввиду, что тогда пришлось бы увеличить размер рисунков, и тем еще затруднить печатание их. Да и с рисовальщиками здесь беда... Кабинетные занятия мои на точке замерзания, головной причиной чего – все тот же сын Иван, который часов до 9 вечера не дает засесть ни за что основательно; к тому же возобновились опять мои бессонницы [3]. Полтавских игру-*

шек срисовано штук двадцать; надо будет несколько еще добавить; рисунки исполнены пером с маленькой подтушевкой. Рисование это идет у нас оч[ень] медленно и хлопотливо. За семикопеечные марки прошу простить и благодарю, что написали наконец; больше не буду. Посылаю Вам оттиск статьи о философе Шапире [4] и номер «Севера» с двумя рисунками писанок [5]. Статью о Шапире посылаю по поручению Аф. Ив-ча, котрый ее записал со слов Пусевича. Аф. Ив. летом ездил на родину и там записал некоторые рассказы стариков, м[ежду] проч[им] кое-что имеющее отношение к фольклору, и намерен путем переписки продолжать сношения с стариками, для чего я обещал ему составить список вопросов. Но рассказы его в «Море и Суше» как будто слабоваты. Последний из них я даже советовал ему не печатать. Евг. Ив. только что окончил огромный Свод земских постановл[ений] за 30 лет и берет отпуск за границу. Возможно, что заглянет и к Вам. Когда же мы прочтем Вашу статью в Одесском журнале, хотя бы что-нибудь маленькое? А он кажется немного оперяется, и редактор наконец утвержден новый. – Niederle я послал свои книжки; при этом, в виде любезности, а паче того во избежание подозрения, что я хочу навязываться с русским языком (хотя конечно он отлично знает по-русски) написал письмо по-чешски (при участии нашего директора-чеха); в ответ я ожидал от него равносильной любезности, т. е. письма русского; получаю, однако, – чешское, в котором половины не могу понять; каково же было мое удивление, когда при посредстве директора, я узнаю из письма, что Нидерле признал во мне соотечественника!.. Свою книгу, переводимую Вами (под ред. Анучина [6]) он обещает прислать. Своей статье о парубоцтве я намерен придать характер исключительно фактического сообщения: во-первых объяснение громад в качестве пережитка коммунального (пуналюанского) и пробного брака уже дано [7]; были сдела-

СПАДЩИНА

ны попытки найти в нем следы братства [8], которое тоже вряд-ли следует отрицать; во-вторых – охота страшная да участь горькая: мож[ет] б[ыть] с точки зрения антропол[огических] теорий кое-что можно бы и добавить, но ведь для одной статьи не заводите же мне целой библиотеки, – у меня и книг Ковалевского нет... [9] но в фактическом отношении, статья должна иметь интерес[ное] антропол[огическое] объяснение парубоцких громад в статьях Чернышева и Сумцова обосновано почти исключительно на вечерницах, у меня оно найдет опору и в других подробностях, хотя и вечерницы должны выступать рельефней. О детских головках попрошу Аф. Ив. и напишу в Лубны, больше не соображу, кому бы еще написать, а впрочем подумую.

Преданный Вам

(подпись)

1) М-ча

Очевидно, Маркевича Олексія Івановича (див. коментар № 12 до листа № 2 від 22 грудня 1894 р.).

2) «...итальянским карандашом...»

Чорний італійський олівець для малювання робився із шматків особливо-го роду сланцю або із графіта з сажею.

3) «...возобновились опять мои бессоницы».

Ястребов, мабуть, успадкував від батька схильність до душевної хвороби. В останні роки життя він важко переносив плітки про хабарництво, в якому звинувачували багатьох вчителів училища, де він працював. Нерідко він повертався додому зі сльозами на очах, сумував, погано спав. В нього знайшли психічну хворобу; спочатку відправили до Харківської психіатричної лікарні, а згодом до Херсонської, де він і помер у 1898 р. (Див.: Владимир Николаевич Ястребов (Некролог). // К.Ст. – 1899. – № 10. – С. 121-126.)

4) «...о философе Шапире...»

Шапіра Герман Гірш (1840-1898) – математик, викладав в Одеському та Гейдельберзькому університетах. У 1880 р. одержав у Гейдельберзі ступінь

доктора філософії. Досліджував історію середньовічної європейської математики, склав проєкт єврейського університету в Єрусалимі, відомий діяч сіоністського руху.

5) **«...номер "Севера" с двумя рисунками писанок».**

Журнал «Север» – літературно-художній тижневик, що виходив у Петербурзі з 1888 р.

6) **«Свою книгу, переводимую Вами (под. ред. Анучина)»...**

Це книга Л. Нідерле «Человечество в доисторические времена. Доисторическая археология Европы и в частности славянских земель», видана в 1898 р. Передмова й загальна редакція Д. Анучіна, переклад на російську з чеської Ф. Вовка, видавець Л.Ф. Пантелеєв.

7) **«...объяснение громад в качестве пережитка... пробного брака уже дано...»**

Очевидно, Ястребов пише про статті М. Сумцова в журналі «Київська старовина» – «Досветки и посиделки» (1886. – № 3.), та Чернишова М. – «К вопросу о «парубоцтве» как особой общественной группе» (1887. – № 4).

8) **«...следы братства...»**

Ці думки знаходять підтвердження в статтях Боржковського В. – «Парубоцтво» как особая группа в малороссийском сельском обществе // Киевская Старина. – 1887. – № 8. та М. Зібера – Еще о братствах // Слово. – 1881. – Т. I.

9) **«...книг Ковалевского нет...»**

Ковалевський Максим (1851-1916), видатний правник, історик, соціолог і суспільний діяч родом з Харківщини, член Російської Академії наук, професор Московського (1877–1887), Стокгольмського та Оксфордського (1887-1905), Петербурзького (1905-1916) університетів. 1901 року заснував у Парижі Російську вищу школу суспільних наук, в якій викладав історію України М. Грушевський.

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

Оттиски своей статьи я получил и деньги высылаю завтра. Только почему не в Париж, а в какой-то Боже [1]?! Оттиски вышли очень приличного вида, но в ссылке на рисунок (стр. 12 прим. 2) вкралась ошибка: нижний рисунок представляет не шишку, а лежень из Ингул[ьской] Каменки [2], о котором говорится на предыдущей, 11-й стр... Там (после слова *chichk's*) и ссылке надо и быть. За рассылку статьи искренно Вам благодарен. Статья о парубоцтве лежит неоконченной и без движения месяца уже два. Нервное мое расстройство дошло до такой степени, что я не только писать, но и читать по вечерам не мог ничего, ничего связать в голове, да и теперь не могу похвалиться, хотя как-будто немного лучше, мож[ет] б[ыть] вследствие занятий столярным делом. «Север» я совсем не знаю, послал туда рисунки писанок случайно; но что кас[ается] «По морю и суше», то она туга на помещение рисунков, глав[ным] обр[азом] по безденежью, поэтому с ней вести дело по этой части не удобно; так фотография одного корова, посланная мною туда, погибла по этой именно причине. Статьи Ваши конечно напечатают с большим удовольствием и благодарностью. Обмен древностями с Пражским музеем [3], как и с другими, вообще, конечно, поучителен, по отношению к нам собственно мало удобен, во-первых потому что цель нашего собрания [4] – местные древности, это его *raison d'atre* [5]; во-вторых, потому что места нет решительно, даже и для свистулек нет... Экземпляр своих «Могильников» вышло на этих днях с удовольствием и оч[ень] рад что им заинтересовался Ваш знакомый француз. Е. Ив. уже вернулся, побывав только в Вене. *Revue d[es] tr[aditions] p[opulaires]* не получаю уже второй месяц; точ-

но також не отримав № 9 *Melusine*. Ума не могу приложитъ, что это значит. Не имеете ли возможности объяснить это Вы. Но если причина – цензура, то хоть брось все дело. «Записки тов. им. Шевченко» не пускают в Россию. «Киев[ская] Ст[арина]» объявила подписку на будущий год. Отзыв Сумцова о Вашей свадьбе очень поверхностный [6]; видно книги он не перечел; что кас[ается] до статьи обо мне [7], то и она содержит больше любезностей по отношению ко мне лично, чем внимательного изучения книжки; окончательный приговор о ней, кажется содержит в себе в замаскирован[ом] виде полемическ[ий] ответ на Вашу рецензию, а именно – результат тот, что ценность моего материала не высока. Идолы присланные Вами чудесны. И даже руки сложены на животе, вроде как у наших каменных баб [8]. Из этого ясно видно, что ничего нет нового под луной и что в применении теории заимствований [9] надо быть очень осторожным.

1) Боже

Ймовірно м. Боже, Ронський департамент в 50 км від Ліона (Франція), або м. Боже – головне місто в департаменті Мен і Луара.

2) «...Ингул[ьской] Каменки» – село на р. Інгулі Александрійського повіту Херсонської губернії, тепер Новгородківський район Кіровоградської області.

3) «...с Пражским музеем...»

Очевидно, пише про чеський національний Музей, заснований у 1818 р., що мав великі археологічні, етнографічні та природно-історичні збірки, нумізматичний кабінет тощо.

4) «...цель нашего собрания...»

Згадує археологічну колекцію при Єлисаветградському земському реальному училищі, де він викладав. Ястребов з учнями поповнював цей своє рідний «історико-географічний музей», особливою гордістю якого були монети й медалі, кам'яні й бронзові знаряддя праці, предмети зі скіфського кургану біля с. Мартоноші Єлисаветградського повіту, кам'яні баби тощо. Цю колекцію Ястребов експонував у 1884 р. на археологічному з'їзді

СПАДЩИНА

в Одесі. (Див.: Ястребов В. Сведения об археологической коллекции при Елисаветградском земском реальном училище // Сборник Херсонского земства. – 1886. – ОТД. III. – С. 1-7.)

5) **«raison d'être» (фр.)** – сенс існування.

6) **«Отзыв Сумцова о Вашей свадьбе очень поверхностный...»**

Ястребов згадує главу з роботи М. Сумцова «Современная малорусская этнография» (Див.: Киевская Старина. – 1895. – № 10. – С. 88-95.), яка присвячена Ф. Вовку й розкриває окремі наукові розвідки останнього – Отличительные черты южнорусской орнаментики. (Труды III археологического съезда в Киеве) – «La fraternisation en Ukraine» (стаття в ж. «Melusine» – 1891. – № 8 – про побратимство) й особливо «Rites et usages nuptiaux en Ukraine» (стаття в «L'Anthropologie» – 1892 – про українські весільні обряди).

7) **«...что касается статьи обо мне...»**

Мається на увазі теж глава з роботи М. Сумцова «Современная малорусская этнография» (Див.: «Киевская Старина». – 1895. – № 5. – С. 186-195), яка присвячена науковому доробку В. Ястребова.

8) **«...каменных баб».**

Кам'яні фігури поширені в степовій смузі Європи й Азії від Німеччини до Монголії. В причорноморських степах вони належать до скіфо-сарматської доби. Кам'яні баби степової України (часто жіночі постаті) відмінні від баб азійських степів складнішим вбранням. На думку одних дослідників, вони були половецькими надмогильними статуями XI-XII ст., на думку інших – пам'ятками доби аланів і хозарів (VI-VIII ст.).

9) **«...применение теории заимствований...»**

Очевидно, йдеться про теорію дифузійністської школи в етнографії, що базується на уявленні про поширення культури через контакти між народами. Дифузійнізм виник наприкінці XIX ст. й абсолютизував культурну дифузю – поширення культури як головний стрижень історичного процесу, який зводився лише до контактів (переселення, завоювання, торгівля). (Див.: Этнография и смежные дисциплины. Этнические субдисциплины. Школы и направления. Методы. // Свод этнографических понятий и терминов. – М., 1988. – С. 141-142.)

№ 14

17 ноября 1896

Многоуважаемый Федор Кондратьевич.

Действительно, здоровье мое так расшаталось, что я дошел до состояния безразличия и апатии, от всего отбился и все бросил – кабинетные занятия, и переписку. Эту осень чувствую себя бодрее, но умственный аппарат все до[ольно] тупой, так что пока ничем самостоятельным не занимаюсь, п. ч. не хочется. Океана мне, конечно, не видать, как своих ушей, п. ч. на это надо денег и денег, а я на Ялту это лето занял в кассе 200 р., да и то не знаю, как выкручиваться... С посланной заметкой поступите по усмотрению, печатайте хоть в *Кривтавіа*, я не гоняюсь за именем, особ[енно] под такой срамотой, а оттиски такой штуки тоже ни к чему – кому они – Сумцову? – да и он будет иметь и без того. Оттисками меня не балует Науменко. Я просил его и в письме, и на рукописи сделал приписку, чтобы сделали 50 экз. оттисков последней статьи о парубоцтве на мой счет, но до сих пор ни слуху, ни духу... Кстати, там опечатка искажающая смысл; если Вы воспользовались рассказом о приеме в пастухи, то исправьте: вм. *лѣтѣн читай лѣтѣю*. Науменко решил еще на год не прекращать *Киев[скую] Ст[арину]* и слезно просит ратовать, конечно, следует поддерживать издание, но сам *Вл. Павл.* редактор не расторопный, каким был *Лебединцев* [1] и журнал сделался жертвою случайностей, без руля и без ветрил. Жалко. У него пропадают посланные мною песни (2-я часть известных Вам «Материалов») и не могу добиться от него даже сознания, что они потеряны. У него ж по такой же неряшливости погибли фотографии свадебных хлебов, с такими хлопотами высланные Вами. Впрочем, к сожалению, Вы-то ничего с ним поделатъ не можете... На вопросы Ваши по бытовой этнографии в настоящее время ничего не

СПАДЩИНА

могу сообщить Вам, п. ч. сам ничего не имею. О рыболовстве в Херс[онской] губ. можно рекомендовать капитальное исследование Рябкова [2] в Сборн[ике] Херс[онского] Земства особ[енно] в 1891 г. – там есть и рисунки. Относительно Этнологического сборника [3] можно подумать и надо собраться как-нибудь, тем более что в другие места с малор[оссийским] этногр[афическим] материалом обращаться трудно... В самый же день получения от Вас письма я виделся с Афанасием Ивановичем и читал ему то что до него касается; он записал в памятную книжку но оговорился, что трудно ему удовлетворить Вашему желанию, ибо на Вольни интеллигентных знакомых у него нет, был-де старый дьячок да и тот давно о себе не дает вестей. Он вручил мне оригинал последнего письма к нему этого корреспондента с просьбой переслать Вам; так кое-что мелькает интересное, только как-то вскользь, как у человека стоящего на другой точке зрения, близкой к среде, и не знающего хорошо, что и зачем надобно. Я на днях получил письмо из Москвы от Довнар-Запольского [4]. Москвичи двигают дело о подвижном университете [5] и Запольский предлагает устроить и у нас одну лекцию или больше. Не знаю устроится ли это дело и как. Окружающие относятся индифферентно, особенно ввиду события, занимающего умы: побоища двоих учителей в женской гимназии... За изображения негров спасибо. Они очень милы. А не слышали и не видали Вы в Париже нашего Левичкого с артелями? Любопытно, как он Вам показался?

Преданный Вам

(подпись)

1) «...каким был Лебединцев...»

Лебединцев Феофан (1828-89), історик, педагог; закінчив Київську Духовну Академію й був у 1861-1864 рр. її доцентом і професором. У 1865-1869 рр. – начальник Холмської шкільної дирекції, дослідник історії української церкви 18 ст., редактор другого і третього томів I частини «Архива Юго-Западной России». 1882 р. заснував журнал «Київська Старовина» й був видавцем і редактором його до кінця 1885 р.

2) «...капитальное исследование Рябкова...»

Рябко (Рябков) Павло (1848-1927), громадський діяч і етнолог. Брав участь у діяльності народницьких гуртків в Одесі й Києві 1877-1879, у 1880-1884 був на засланні в Середньокримську (Якутія). По звільненні працював у земствах Херсона і (1892-1901) Єлисаветграда. Позбавлений посади за допомогу голодуючим селянам, виїхав за кордон і вчився у заснованій М. Ковалевським Російській вищій школі суспільних наук у Парижі. У 1904 брав участь в етнографо-антропологічній експедиції під проводом Ф. Вовка й І. Франка на Бойківщині й Гуцульщині; опис останньої подав в «Этнографическом Обозрении». Досліджував побут і звичаї українського чумацтва. Повернувшись 1917 до Єлисаветграда, був одним із засновників краєзнавчого музею. Ястребов згадує роботу Рябкова П. «Рыболовство в Херсонской губернии. Опыт статистико-экономического исследования», яка виходила в «Сборнике Херсонского земства» в 1890 р. (№ 2, 3, 5, 7, 12), 1891 р. (№ 1, 3), 1892 (№ 3), 1894 (№ 3, 9).

3) «Относительно Этнологического сборника...»

Очевидно, Вовк запропонував Ястребову друкувати свої розвідки в «Етнографічному збірнику», який з 1895 р. почала видавати Етнографічна Комісія НТШ у Львові. Вийшло 40 тт. часопису, де друкувалися етнографічні матеріали (пісні, казки, приповідки тощо) переважно з Галичини, Закарпаття; редагували І. Франко, В. Гнатюк (22 тт.), С. Людкевич та ін.

4) «...письмо из Москвы от Довнар-Запольского...»

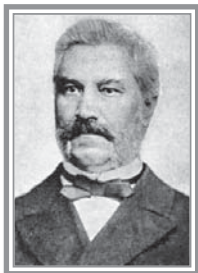
Довнар-Запольський Митрофан (1867-1934), історик, білоруського походження, вихованець Київського Університету, учень В. Антоновича, 1901-1919 – професор Київського університету, співробітник Київської Археологічної Комісії, 1925-1926 – професор Білоруського Державного Університету в Мінську. Автор численних праць з історії, економіки та етнографії Білорусі, а також з історії України та Росії. Серед праць: «Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца 12 столетия» (1891), «Украинские староства в первой половине 16 в.» (1908), «Исторические взгляды В.Б. Антоновича» (1909) та ін.

5) «...о подвижном университете...»

Скоріше за все, йдеться про роботу Московської «комісії з організації домашнього читання», що з 1894 р. влаштовувала систематичні курси лекцій університетських професорів та приват-доцентів в різних містах Росії з метою розширення та демократизації університетської освіти.

Листи

В. Ястребова до Ф. Лебединцева

Феофан Лебединцев (1828-1888) – педагог, історик, громадський і церковний діяч, літератор, журналіст. Основоположник української періодики. Засновник (разом з братом Петром), видавець і перший редактор журналу «Київська Старовина». Написав багато цінних наукових досліджень з історії України. Редагував його упродовж 7 років. Часопис став багатотомною історією України, справжньою українознавчою енциклопедією. Навіть через багато років видання не втратило своєї пізнавальної цінності, його й досі активно використовують як авторитетне джерело наукової інформації. Був знайомий з Тарасом Шевченком, мав подарований поетом «Кобзар». Феофан Лебединцев опублікував дослідження про Тараса Шевченка, власні спогади, листування з ним... Помер видатний учений, педагог і культурний діяч у день свого шістдесятиріччя – 24 березня 1888 року.

№ 1

Елисаветград, 3 марта 83.

Милостивый Государь.

Получив сегодня Вашу телеграмму, я принялся было оканчивать статью о Херсонесе [1], и принялся очень усердно, но вот уже около 2 часа ночи, а я её не кончил. Заключив из присланной депеши и крайней Вашей поспешности, высылаю Вам завтра же часть; конец же будет выслан не позже воскресенья. Извините что – черновики. Ей Богу, некогда было переписывать. Впрочем, пишу я довольно разборчиво, хоть на всякий случай скажу, что очень желал бы сам посмотреть корректуру, если это возможно. Я крайне огорчён что обещав, не могу сразу выслать всей рукописи и что таким образом поступаю – для первого знакомства. Осталось не много: краткий очерк истории раскопок и потом, тоже вкратце, личные впечатления, которые как-то совестно рассказывать после таких имён, как Паллас [2] и Уваров [3]...

Будьте любезны, вышлите журнал с 1 № нынешнего года, а если не затруднит пришлите и несколько оттисков статьи.

Примите уверения в непрременном уважении к Вам.

Готовый к услугам

В. Ястребов

Ещё раз прошу не беспокоится относительно пересылки конца статьи. Я.

1) «...статью о Херсонесе...»

Йдеться про статтю В. Ястребова «Херсонес Таврический», що була опублікована в № 5 «Київської Старовини» за 1883 рік. Ця стаття є першою публікацією дослідника на сторінках журналу.

2) Паллас

Петер-Симон (Петро Семенович) Паллас (1741-1811) – німецький та російський натураліст, геолог, етнограф, мандрівник та енциклопедист

СПАДЩИНА

XVIII-XIX століття. Академік Петербурзької Академії наук (1767). Здійснивав експедиції та мандрівки Російською імперією, результати яких виклав у книзі «Путешествие по разным провинциям Российской империи» (СПб., 1773-1788, т. 1-3). Одним з перших описав руїни Херсонесу в 1794 році.

3) Уваров

Уваров Олексій Сергійович (1828-1884), граф, російський археолог, онук гетьмана Розумовського, організував археологічні з'їзди (сім з них відбулися в Україні). Очолював створене у 1864 році Московське археологічне товариство. Проводив дослідження старожитностей на півдні Росії, результати яких видав у праці «Исследования древностей Южной России и берегов Черного моря». Розкопував Херсонес, Ольвію.

№ 2

Елисаветград, 18 марта 85 г.

Многоуважаемый Феофан Гаврилович!

Посылаю Вам статейку о чуме 13 года, составленную по запискам известного А.С. Пищевича [1]. И давно собирался, но душист меня канцелярская работа до того, что по месяцам лежит начатая работа. А. ... (документ пошкоджено – прим. О.С.) Андреевич [2] пишет, что о сербах у него пока нет материала и что скоро не будет, о чём я очень жалею. Из Пищевича у меня есть ещё кое что, но по редким чертам неудобное для нашего строгого времени, надо подождать. Вы очень обрадовали меня в новом году обзором журнальных и газетных статей по истории Южной России и я совсем был бы утешен, если бы увидал обзор статей, помещённых в Губернских и Епарх[иальных] Ведомостях [3], которых никто не имеет возможным иметь под руками, и тем ...нее (документ пошкоджено – прим. О.С.) были бы обзоры – и подробнее. Не дурно бы так таки организовать это дело, поручив нескольким лицам разбор периодических изданий, на подобие того, как это делает с некоторого времени «Русская Мысль» [4].

К 25-летней годовщине Херс[онских] Епарх[иальных] Ведомостей я собираюсь составить краткий обзор исторических статей, помещённых в них за всё время существования с 1860 года [5]. Только представьте, кажется, не достану и не составлю полного комплекта журнала!

Собирался было нацарапать кое что о селе Алексеевке Елисаветградского уезда, – бывшем зимовнике Максима Железняка, но удержался: летом поеду в ту сторону опять и может быть, дополню свои сведения [6].

Затем при желании благоденствия Киевской Старине и Вам остаюсь готовый к услугам.

В. Ястребов

Псевдоним сохраните [7].

1) «...статейку о чуме 13 года, составленную по запискам известного А.С. Пишчевича...»

Стаття «Чума в северной части Херсонской губернии 1813 г.» опублікована у «Київській Старовині» за 1885 у № 5. Матеріал – опубліковані спогади очевидця подій того часу. В. Ястребов отримав їх із родинного архіву балканських переселенців, що оселились на території бувшої Нової Сербії (Нова Сербія – історична територія України, що займала простір із заходу на схід від Синюхи до Дніпра, а з півночі на південь від Великої Висі до верхів'їв Інгулу та Інгульця.). Найвідоміші з цих поселенців – сербські родини Хорватів та Пишчевичів. Симеон Степанович Пишчевич (1731-1785) був одним з перших сербських переселенців, фундаторів Нової Сербії. Служив офіцером у Новомиргороді, був одружений з племінницею правителя Нової Сербії Івана Хорвата. Його син, Олександр Симеонович Пишчевич, народився у 1764 році в родовому маєтку в Олександрійському повіті. Був предводителем дворянства Олександрійського повіту. Мав гарну бібліотеку. Автор праць «Примечания Александра Пишчевича на Новороссийский край», «Бугские казаки и украинские уланы», «Южно-русский город в начале текуще гостолетия (Из дневных записок А.С. Пишчевича о Елисаветграде)» та ін. Всі ці матеріали були опрацьовані В. Ястребовим та опубліковані в різні роки у часописі «Київська Старовина».

2) А. ... Андреевич – можливо, один із кореспондентів В. Ястребова.

СПАДЩИНА

- 3) «...Губернских и Епарх[иальных] Ведомостях...»
 «Херсонские губернские ведомости» – офіційна газета, яка видавалась в Херсоні (Російська імперія) в 1838-1919, спочатку щоденно, пізніше – три рази на тиждень. Це перша газета, що почала видаватись в Херсоні.
 «Херсонские епархиальные ведомости» – місцеві офіційні церковні періодичні видання (журнали), що виходили в 63 епархіях Російської Православної Церкви у 1860-1922 рр. Вперше програма Епархіальних відомостей була складена в 1853 р. Херсонським архієпископом св. Іннокентієм (Борисовим). Через 6 років, 1859 р. Святійший Синод дав дозвіл на видання в Одесі «Херсонских епархиальных ведомостей». Періодичність видання – два рази на місяць.
- 4) «Русская Мысль»
 «Русская мысль» – один з найпоширеніших літературно-політичних щомісячних журналів Росії. Виходив в Москві з 1880 р. Закритий більшовиками у 1918 році як «буржуазний» орган друку; випуск журналу відновився за кордоном – в Софії, потім у Празі та Парижі. В 1927 році видання журналу припинилось.
- 5) «...К 25-летней годовщине Херс[онских] Епарх[иальных] Ведомостей я собираюсь составить краткий обзор исторических статей, помещённых в них за всё время существования с 1860 года...»
 Бібліографічна стаття В. Ястребова «Двадцатипятилетие Херсонских Епархиальных Ведомостей» була надрукована у № 10 «Київської Старовини» за 1885 рік.
- 6) «...Собирался было нацарапать кое что о селе Алексеевке Елисаветградского у[езда], – бывшем зимовнике Максима Железняка, но удержался: летом поеду в ту сторону опять и может быть, дополню свои сведения...»
 Дослідник опублікував свою історичну розвідку з історії с. Олексіївки (нині – с. Олексіївка Бобринецького району Кіровоградської області) на сторінках грудневого номеру «Київської Старовини» за 1885 рік під назвою «В запорожском захолустье». Стаття містить цікаві спогади старожилів села про козацькі звичаї краю.
- 7) «...Псевдоним сохранил...»
 В. Ястребов під деякими матеріалами не бажав ставити свого імені, обґрунтовуючи це особливою увагою контролюючих органів до вчителів,

місцевої інтелігенції. Тому користувався псевдонімом «Н.И.» Саме ним історик підписав публікацію «Чума в северной части Херсонской губернии 1813 г.», що була надрукована в № 5 «Київської Старовини» за 1885 рік.

№ 3

Елисаветград, 4 января 86.

*Многоуважаемый
Феодан Гаврилович!*

Поздравляю Вас с новым годом и искренне желаю вовек лучших успехов Вашему изданию. За присланную субсидию от души благодарю.

Посылаю Вам рукопись о которой Вы просили [1], но прошу взять на редакцию составление предисловия, я столько писал предисловий к Пишчевичу, что мне надоело. Поэтому сообщаю: рукопись – отрывочный набросок черновика на особой небольшой тетрадке с добавлениями и приписками; граф Вит, повествованием о котором начинается рукопись – начальник Вознесенского округа военных поселений, что надо оговорить в предисловиях, потому что у автора он высказывает неожиданно и только в дальнейшем изложении выясняется его роль в этой истории. Остальное сказать предлагаю Вам, желая сохранения полного инкогнито для себя с тем даже, чтобы самое подозрение на участие моё в издании рукописи было устранено. Сами увидите что посылаемый материал изготовлен с обильной приправою перцу, который может быть не по сезону. Признаюсь, я допустил некоторые пропуски – таких вещей, которые наверное были бы выпущены и без меня. Может быть, и ещё придётся Вам похлопотать около рукописи и почистить её.

Посылаю Вам оттиск карты елисаветградской провинции прошлого века [2] с объяснительной статьёй ней. Они изданы Одесским Обществом Истории и Древностей [3], но карта наделала мне хлопот. Посылаемая карта – второе

СПАДЩИНА

уже издание, сделанное под моим личным наблюдением в Елисаветграде, так как присланная Юргевичем [4] и отпечатанная в Одессе до такой степени изобиловала ошибками, что делалась позорной. Когда-то я предлагал карту Вам, но, вероятно Вы согласились, что она для Вас и велика, и дорога и вряд ли особенно привлекательна, так как не может же существовать Киевская Старина подпиской любителей скучного чтения.

Засим, при желании Вам всего доброго остаюсь к услугам Вашим.

В. Ястребов

1) «Посылаю Вам рукопись о которой Вы просили...»

Йдеться про рукопис з спогадами О. Пищевича про козаків та уланів, знайдений Ястребовим в родинному архіві Пищевичів. Цей документ був опублікований в «Київській Старовині» під назвою «Бугские казаки и украинские уланы (Заметки А.С. Пищевича)» у 1886 році в другому номері.

2) «...оттиск карты елисаветградской провинции прошлого века...»

Карта Єлисаветградської провінції 1772-1774 рр., на якій зображено межі Херсонської губернії і позначені території, де розміщувались Жовтий, Чорний, Молдавський та Пандурський гусарські полки. Ястребов отримав карту від одного із учнів училища, опрацював її та надрукував пояснення до неї в «Записках Одесского Общества Истории и Древностей» під назвою «Объяснительная записка к карте Елисаветградской провинции 1772-1774 гг.»

3) «...Одесским Обществом Истории и Древностей...»

Одеське товариство історії і старожитностей – науково-археологічне товариство, засноване 25 березня 1839 року, яке досліджувало історію земель півдня України і Криму і мало право на археологічні розкопки. Товариство припинило свою діяльність в роки громадянської війни. Одеське товариство отримало «право на археологічні розшуки по всій Південній Росії, на казенних (державних) землях – з дозволу місцевого начальства, а на приватних – з дозволу приватних володарів». Приблизно з цього періоду Одеське товариство почало дослідження та археологічні розкопки на території від Керчі до Севастополя. Основними напрямками діяльності товариства було збирання, описування й збереження усіх залишків

старожитностей та документів, віднайдених в Причорноморському краї, або тих, що мають до них відношення, готувати дані для майбутньої історії краю, збирати точні дані про його сучасний стан у плані географії та статистики, публікувати підсумки своєї діяльності у своєму друкованому органі – «Записках Императорского Одесского Общества Истории и Древностей» (почали виходити з 1844 року).

4) Юргевичем

Юргевич Владислав Норбертович (1818-1898) – російський історик, археолог та філолог. З 1858 р. – професор Рішельєвського ліцею в Одесі. Віцепрезидент (1883) «Товариства історії та старожитностей», в «Записках» якого надрукував ряд своїх досліджень.

№4

Елисаветград, 86 г. (?)

Многоуважаемый Феофан Гаврилович!

Смущён от радости, что Вы так сердечно приняли мои искренние слова участия и что взяли на себя труд, вопреки утомлению и болезни Вашей, написать мне такое большое письмо и такое доброе письмо. Дивлюсь только, как Вы – старое поколение – находите в себе силы превозмогать и болезни, и всё пережитое. Мы – молодые – слабы и на половине жизни приходим в отчаяние и утрачиваем веру и в добро и в себя самих. Давно уже живу я в каком то бесчувствии, ничему не удивляюсь, особенно ничему не радуюсь и ничего особенно ни хочу. Ваше письмо точно с луны ко мне упало и мне совестно стало перед Вами.

Но решительно уже не нахожу слов благодарности Вам за то, что в болезнях и трудах не забыли о моей просьбе касательно перевода. Правду сказать, меня удивили литературные занятия, о которых Вы пишете: у нас Георгиевский [1] распорядился изъять из ученической библиотеки книжечку А. Петрушевского [2] «Про старое время на Руси», получившую уваровскую премию, а в Херсоне похвалил двух учеников,

СПАДЩИНА

которые никогда никаких книг из библиотеки не брали; нам т. е. в особенности мне он определённо заявил, что, «рассказывать» уроков ученикам не надо и что это вредно, а что надо разучивать с ними учебник и в основу преподавания ставить задачи формальные. А у Вас в Киеве для сельской школы какой то *Lezebuck* (?) [3] составляют. Непостижимо!

Что же касается практического участия моего в этом издании, то я считаю себя не пригодным для этой цели, 1) потому что знаю слабо историю юго-западной Руси, 2) по своему рождению и воспитанию чужд юго-западному краю и особенно простонародью, по книгам только знаю язык его. Для детского чтения я, правда писал в своё время, но, конечно, для детей городских, то есть ближе всего – для учеников средне-учебных заведений. Одна моя книжка даже разрешена учёным комитетом для народных школ [4], но я сам менее всего на это рассчитывал и считаю её для учеников сельской школы мало пригодною. Считаю для себя очень затруднительным и вообще трудным писать доступно для народа, а особенно для малороссов: нужно быть тонким знатоком языка, чтобы сделать понятную статью на великоросском языке для малоросса. Нет, я не могу тут решительно ничего сделать.

Благодарю Вас за присылку оттисков. Но будьте до конца обязательны: черкните открытым письмом: послали Вы Лобачевскому [5] что либо: экземпляры журнала или оттиски, или поручите мне переслать ему часть их. Это я могу легко сделать, так как оттисков хватит для обоих нас.

Ещё просил бы выслать мне декабрьскую книжку «Киевской Старины» за 85 г., где моя заметка о Зимовнике Железняка («В Запорожском захоlustье») для пересылки владелице этого зимовника.

Ещё раз примите от меня благодарность за доброе слово и за труды для меня и искреннейшее моё пожелание Вам здоровья.

Преданный Вам В. Ястребов.

1) Георгієвський

Георгієвський Олександр Іванович (1830-1911) – один з головних діячів по введенню системи середньої освіти в Росії. Був головою вченого комітету і членом ради міністра народної освіти; брав активну участь у розробці та здійсненні статутів і положень про гімназії (1871), про реальні училища (1872), про початкові народні училища (1874), університетської реформи 1884 та ін.

2) Петрушевского

Петрушевський Олександр Хомич (1826-1904) – російський історик і педагог. Довгі роки він був членом петербурзького Комітету грамотності, на замовлення якого і була написана книга «Оповідання про старі часи на Русі» (1866). У XIX столітті книга витримала вісім видань і була удостоєна золотої Киселівської медалі Вченого Комітету Міністерства державного майна, а також першої премії Комітету грамотності. Книга охоплює період з IX по XVIII століття і розповідає про історію російської держави, про її правителів і відомих особистостей. Кожен історичний епізод про ілюстрований.

**3) «...А у Вас в Києве для сельской школы какой то Lezebruck (?) состав-
ляют...»**

Відомо, що Лебединцеви – і Петро, і Феофан – були меценатами, допомагали розвитку та поширенню шкільної освіти на селі, зокрема, народної. За їхньої ініціативи тільки на Холмщині було відкрито близько 300 народних шкіл. Тому, можливо, йдеться про якийсь підручник, що складався спеціально для сільської школи.

**4) «...Одна моя книжка даже разрешена учёным комитетом для народных
школ...»**

Йдеться про книгу В. Ястребова «Воспитание Петра Великого», яка була надрукована у видавництві Кирило-Мефодіївського Книжкового складу при Одеському Слов'янському товаристві в Одесі у 1894 році в типографії Л. Кірхнера. Видання схвалено Міністерством народної просвіти для бібліотек нижчих навчальних закладів. Цю працю відносять до літературних починань В. Ястребова. Книга призначалася для дітей, тому автор намагався якомога більше адаптувати матеріал для дитячого сприйняття.

№ 5

Елисаветград, 16 августа 86 г.

Многоуважаемый
Феофан Гаврилович!

Посылаю Вам «Житие Сковороды» [1] в списке, приобретённом на елисаветградском базаре и подаренным мною Н.Ф. Маркову [2], преподавателю словесности, – посылаю в виду того, что у Вас имеется о сем философе [3] и что мой список своей видимой исправностью и аккуратностью может быть полезен при печатании исследований Сумцова [4].

По миновании надобности вышлите книгу обратно.

Сегодня мы сделали приступ к нашим обычным дикциям молебнам, а с понедельника начнём и уроки. С 3 числа и по 13 я провёл в деревне, в Елис[аветградском] у[езде] и занимался раскопками [5] на небольшие средства, ассигнованные правлением училища на пополнение археологической коллекции училища; вскрыл три кургана, в одном из коих нашёл любопытную обстановку погребения: яма в грунте, в 2 ари. глуб., сверху обложена была по краям дубовыми брусьями, в два слоя засыпана белой глиною и прикрыта сводами из толстого слоя белой же глины; остов, лежавший на спине, с вытянутыми руками, был обложен по бокам сосновыми досками, укрыт вдоль и в поперёк корою; у бедра найдена огромная железная сабля, а на ногах войлочный потник, колчан из берёзовой коры со стрелами, седло, от которого сохранились куски дерева, ремни (глянцевые и хорошо строчёные) пряжки и проч. и наконец круглый, с низкими тонкими краями медный сосуд; покойник был положен в длинных сапогах, с железными пуговицами; от одери остались маленькие кусочки не определённые пока. Две остальные могилы в самой насыпи представляли обилие человеческих костей, с ... (документ пошкождено – прим. О.С.), сильно разрушенных, хотя вытянутые лбы необыкновенно поражали толщиной, полным почти от-

существом лбов и развитием надбровных дуг; кроме того находимы были кости барана, лошади (с железным кольцами от мундштуками (?)) и такими же стрелками, нашивка из кости с украшениями, много примитивных горшков; в грунте могила дала остов ребёнка лет двух, другая – остов женский и предметов никаких...

Таким образом я сделал маленькое начало завтрашнего предприятия: мне хотелось бы чтобы школа через своих питомцев будила и укрепляла в обществе уважения к местной старине и ставила бы интерес науки на место развитой у нас пагубной страсти кладоискания...

Доброжелатель Ваш

В. Ястребов

- 1) «Посылаю Вам «Житие Сквороды» в списке, приобретённом на елисаветградском базаре и подаренным мною Н.Ф. Маркову, преподавателю словесности...»

Коваленський Михайло Іванович (1757-1807) – друг та біограф українського філософа Г.С. Сквороди, поміщик Харківської губернії, куратор Московського університету (1801-1804). Головний твір Коваленського – «Житіє Г.С. Сквороди», написаний був ще в 1796 р., але надрукований вперше тільки через 90 років у журналі «Київська Старовина», 1886 р., № 9 і потім передруковано в «Збірнику харківського історико-філологічного товариства», Т. VII (1894 р.). Це цікавий літературний пам'ятник другої половини XVIII століття. Він відрізняється легким літературним стилем, ясністю і послідовністю викладу, є єдиним достовірним джерелом для біографії Сквороди.

- 2) **Марков Н.Ф**

Марков Микола Федосійович – викладач російської мови та словесності Елисаветградського Земського реального училища. Закінчив історико-філологічний факультет Імператорського Харківського університету.

- 3) «...посылаю в виду того, что у Вас имеется о сем философе и что мой список своей видимой исправностью и аккуратностью может быть полезен при печатании исследований Сумцова...»

СПАДЩИНА

Сумцов Н. Житие Сквороды, описанное другом его, М.И. Коваленским. //Киевская Старина. – 1886. – № 9. – С. 103-150. (В кінці статті редактором журналу зазначено, що в той час, коли дана публікація вже була надрукована, до редакції надійшов новий список «Жития» (більш повний) від В.М. Ястребова з Єлисаветграда. Завдяки цьому надходженню вдалося поповнити відсутні елементи в попередньому списку.)

4) Сумцов

Сумцов Микола Іванович (1854-1922) – відомий український етнограф, науковець, фольклорист, громадський діяч. Закінчив Імператорський Харківський Університет, був приват-доцентом, а пізніше й професором при цьому університеті. З 1887 року – голова Історико-Філологічного товариства, а з 1905 року – завідувач етнографічного музею при ньому. М. Сумцов досліджував фольклор, написав близько 800 наукових праць.

5) «С 3 числа и по 13 я провёл в деревне, в Елис[аветградском] у[езде] и занимался раскопками...»

Мова йде про розкопки курганів в Компаніївському районі. Детальніше див.: Ястребов В. Дані про археологічну колекцію при Єлисаветградському земському реальному училищі. // Єлисавет. – 1992. – 30 вересня. – С. 1.

№ 6

Єлисаветград, 8 сентября 1886.

*Многоуважаемый
Феофан Гаврилович!*

С Бандуркою [1] я чуть не пошел на попятный. Я было подумывал воспользоваться им для задуманного описания того архива, откуда он извлечен [2] и вероятно, описание это потеряет-таки от его отсутствия и будет скучным. Другая причина – та, что я был очень занят: мы готовились к торжественному акту и я готовил общий отчет по училищу, в качестве секретаря [3], и отчет специальный об археологической коллекции и о раскопках – в качестве заведующего историко-географическим музеем в училище [4]; сверх того, 29-30 числа ездил в Новоукраинку, соблазненный

обещанием священника тамошнего выдать в мое распоряжение церковный архив, в котором – увы! – ничего не нашел полезного. Наконец, между делом, урвал для себя нынешний воскресный день и Бандурку воспроизвел как мог. Придётся ли по Вашим мыслям первые строки предисловия о консерватизме запорожцев в деле культуры? Эварницкому, верно они не понравятся [5], но я готов аргументировать эту мысль; в предисловии же к настоящему «делу» считал невозможным и непозволительным распространяться на эту тему. Если удастся Вам навести справку о таинственном смысле слова батовая (підкреслено автором листа – О.С.), то в примечании сделаете поправку, буде мне объяснение окажется неправильным. Очень порадовался я выходу в свет материалов по нашему краю, сотрудником Андриевским [6]. Как только раздобуду их, займусь с величайшим аппетитом [7]: конечно, его материалы во многом осветят и дополнят мною извлеченные документы, и таким образом сборник его может доставить мне средства для работы более чистой, нежели анализ жалких крох, оставленных на мою долю Скальковским [8].

*Желаю успеха занятиям Вашим
Всегда готовый к услугам*

В. Ястребов

1) «...С Бандуркою...»

Йдеться про статтю Ястребова «Гайдамацкий бандурист», розміщену на сторінках «Київської Старовини» (Ястребов В. Гайдамацкий бандурист. – 1886. – Т. 16. – № 10. – С. 379-388).

2) «...подумывал воспользоваться им для задуманного описания того архива, откуда он извлечен...»

Йдеться про Архів фортеці св. Єлисавети, що на момент опрацювання його Ястребовим знаходився в бібліотеці Київського університету (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

СПАДЩИНА

- 3) **«...готовил общий отчет по училищу, в качестве секретаря...»**
Володимир Ястребов з 1883 року по 1886 рік обіймав посаду секретаря Єлисаветградського Земського реального училища.
- 4) **«...в качестве заведующего историко-географическим музеем в училище...»**
З 1883 року В. Ястребов став завідувачем історико-географічного музею при ЄЗРУ. Згідно зі статутом середньо-навчальних закладів відомства Міністерства Народної Освіти, музей складався з наочних посібників для викладання історії та географії, й, крім цього, до нього ввійшла і невелика археологічна колекція, що налічувала 342 предмети. Завдяки залученню благодійних пожертвувачів та проведенню розкопок, В. Ястребов поступово якісно розширював археологічну колекцію музею. 1884 року колекцію було експоновано на виставці під час VI Археологічного з'їзду в Одесі, де її було відмічено головою з'їзду О. Уваровим. (Детальніше див.: Сведення об археологической коллекции при Елисаветградском земском реальном училище // Сборник Херсонского Земства. – 1887. – № 2. – С. 17-24.)
- 5) **«...Придутся ли по Вашим мыслям первые строки предисловия о консерватизме запорожцев в деле культуры? Эварницкому, верно они не понравятся...»**
На особливу увагу заслуговують справжні дискусії В. Ястребова з Яворницьким у «Київській Старовині» (Еварницький Д.И. По поводу рецензии книги «Вольности запорожских козаков»// Киевская Старина. – 1891. – Т. 33. – № 4 – С. 174-177. Ястребов В. Ответ Д.И. Эварницкому // Киевская старина. – 1891. – № 4. – С. 177-180.). Ястребов, будучи позитивістом, мав переконання, що науковий факт є основою наукового пізнання, і досить скептично ставився до дослідників, котрі публікували неперевірені дані, дещо ідеалізували або перебільшували ті чи інші історичні події. В. Ястребов дорікав Яворницькому за некритичне ставлення до джерел, неточні методи дослідження та суб'єктивізм, але водночас час зазначав, що Д. Яворницький зібрав надзвичайно багато матеріалів з історії України.
- 6) **«...сотрудником Андриевским...»**
Андрієвський О.О. (1845-1902) – історик, педагог, громадський діяч. Опублікував на сторінках «Київської Старовини» понад 50 статей, заміток, рецензій, документальних публікацій, частина з яких стосувалась минулого Півдня Росії та Запоріжжя.

- 7) «Как только раздобуду их, займусь с величайшим аппетитом...»
 Ястребов активно слідкував за виходом нових наукових публікацій, знайомився з ними та рецензував. Часто звертався до редакторів часопису з проханням дістати той чи інший матеріал чи книгу (нерідко за рахунок надрукованого матеріалу).
- 8) «...анализ жалких крох, оставленных на мою долю Скальковским...»
 Мається на увазі архів Запорізької Січі, який був опрацьований А. Скальковським.
 Відомий історик, етнограф та публіцист А.О. Скальковський (1808-1898) одним із перших опрацював архівні матеріали з історії Запорозької Січі. Він по суті врятував від повного зникнення неоціненні документи, свідчення колишніх запорожців. Фактаж переважно стосується Придніпров'я.

№ 7

Елисаветград, 8 ноября 86 г.

*Многоуважаемый
 Феофан Гаврилович!*

Сегодня я получил ноябрьскую книгу «Киевской Старины» и, пользуясь вечером субботы, расположился прочесть с семьёй «Близнецы» Шевченка, которые, к слову сказать, чуть ли не лучше всех, доселе напечатанных Вами прозаических произведений его. Но, к немалой печали, я не нашёл страниц 425-426, а вместо них – лишние 433-434¹. И хотя я всё таки дочитал до конца и для субботы укомп... (нерозбірливо – прим. О.С.), но решаюсь усердно просить Вас, если найдётся лишний лист (425-426) выслать мне. Лишний же свой при сем высылаю.

Желаю Вам успеха в Ваших занятиях, а «Киевской Старине» процветания.

Искренне преданный Вам и готовый к услугам

В. Ястребов

¹ (зайві листи «Київської Старовини», згадані В.М. Ястребовим, зберігаються разом з цим листом у фондах Інституту рукопису НБУВ).

Елисаветград, 17 октября 1887.

Многоуважаемый
Феофан Гаврилович!

Одновременно с этим письмом посылаю особо рукопись о бугских казаках и военных поселениях [1], представляющую извлечения из церковной летописи, составленной о. Владимиром Лобачевским [2], священником с. Ольшанки Елисаветградского уезда [3]. В статье этой есть выдержки из двух документов: 1) из «Памятника законов» (листы 2, 3 и далее) и 2) из прошения ольшанцев на высочайшее имя (листы 7 и 8). Помнится, документы эти напечатаны не были, но ответственности на себя не возьму: в целом Елисаветграде я не могу найти 2-го тома соч. (сочинения) Скальковского «Хронологическое описание Новорос[сийского] края» [4] и потому не мог очистить своей совести скверною. Посему, буде посылаемый материал понравится, поручите сделать справку в Киев. – Сообщивший мне «Летопись» Лобачевского Л.В. Паддалка [5], по неясной для меня причине, настоял, чтобы имя его непременно было вычеркнуто во введении. Моего также прошу нигде не открывать, потому что мы – учителя живём под вечной острасткой и прецением, о чём, конечно, и Вам известно. Рискую пока являться без маски пока только под статьями археологическими. Наше положение в Елисаветградском земском (підкреслено автором листа – О.С.) реальном училище [6] ещё хуже других, по той причине, что в наше дело как ещё Гоголь говорил, всякий свой нос сунёт, потому что считает себя умнейшим человеком. Кроме окружного начальства, над нами стоит ещё земское правление, а во главе его один негодяй – ростовщик, шантажист и сплетник, который на нашем училище делает себе имя честного общественного деятеля и потому намдохнуть не даёт. До такого рабского унижения, в каком мы теперь находимся, труд-

но дойти. Нашего бывшего директора Петрушевского [7], чистейшего человека, выжили подлым обманом, уверив его, что попечитель назначит ему 8-дневный срок для отставки. Нас оставили, держат или угрозой или подкупом. Некоторые продались... мне обещан возвышенный оклад, если буду поддерживать правление... В таких «скитаниях и скорбях» прошу Вас, на всякий случай, если что-либо услышите о месте преподавания в Киеве или в округе, направьте указанием и советом. Не хочется уходить с насиженного за 12 лет места, но если представилось другое такое что могло бы отводить душу над архивами или археологическими материалами, то перешёл бы.

Просил бы выслать о. Владимиру Лобачевскому отписки его статьи и выслать журнал за будущий год, в предположении, что статья может пойти не ранее будущего года. Очень был бы благодарен, если бы и мне выслали несколько отписков – Адрес Лобачевского: Елисаветград, село Ольшанка, свящ. Владимиру Лобачевскому.

Желаю Вам успеха в полезных трудах Ваших. Глубоко уважающий и искренне преданный Вам В. Ястребов.

- 1) «...посылаю особо рукопись о бугских казаках и военных поселениях...»
Йдеться про статтю Бугское казачество и военные поселения (Летописные наброски о. Владимира Лобачевского) // Киевская Старина. – 1887. – № 12. – С. 591-626.
 - 2) «...о. Владимиром Лобачевским...»
Лобачевський Володимир – священник с. Вільшанка Єлисаветградського повіту, який залишив по собі цікаві спогади з історії села.
 - 3) Ольшанки Елисаветградского] у[езде]
- Зараз це селище міського типу Вільшанка в Кіровоградській області, районний центр Вільшанського району.

СПАДЩИНА

4) «...Скальковського "Хронологическое описание Новорос[сийского] края"»

Аполлон Олександрович Скальковський (1808-1899) – російський та український вчений, історик та дослідник історії України, письменник та видавець. «Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730-1823» А. Скальковського видане в Одесі в двох частинах – 1-ша вийшла 1836 року, 2-га – 1838. Це історичний та статистичний опис Новоросійського краю – історичних територій, які були приєднані до Російської імперії й включали Херсонську, Катеринославську, Таврійську, Бессарабську, Ставропольську губернії, Кубанську область та Область Війська Донського. У першій частині увага приділена походженню козацтва, формуванню Запорозького низового війська, подано цікаві подробиці про його склад, управління, військово готівність, судочинство, церковний устрій, громадське й домашнє господарство, торгівлю, звичаї. Друга і третя частини щедріше документовані матеріалами про воєнні походи запорожців, їхні взаємини з поляками, турками, татарами, росіянами. Висвітлено головні події аж до атакування Січі у червні 1775 року і долю козацтва після падіння Коша на річці Підпільній. Завершується праця додатками, які складені з оригіналів козацьких документів.

5) Л.В. Падалка

Падалка Лев Васильович (1859-1927) – український статистик, історик, археолог, етнограф, краєзнавець, громадський діяч. Автор багатьох статистичних, етнографічних досліджень та історичних праць.

6) «...Елисаветградском земском реальном училище...»

Елисаветградське земське реальне училище – перший заклад середньої освіти в місті Елисаветграді Херсонської губернії (нині – м. Кропивницький), що існував з 1870 року до кінця 1920-х років. Уперше питання про відкриття в Елисаветграді земського реального училища було порушено повітовим земством ще в 60-ті рр. XIX ст., коли в Російській імперії відбулася низка реформ. В ці роки загострилися питання про реальну освіту молоді. До 1870 року місто лишалось без середнього чоловічого навчального закладу. Існуюче повітове училище, військова гімназія і духовне училище як навчальні заклади нижчого розряду не задовольняли потреби міста. Однак уряд не знаходив можливості відкрити будь-який середній заклад за рахунок держави. Нарешті, 1870 року в Елисаветграді було відкрито 7-класне чоловіче училище за програмою гімназії. В земському реальному училищі в Елисаветграді викладали та проводили нау-

кову діяльність видатні вчені, серед яких – основоположник слов'янської філології, професор В. Григорович, історик і археолог В. Ястребов, вчений і дослідник природи Г. Блізнін, художники – засновник вечірніх рисувальних класів П. Крестоносцев, художники-викладачі – Ф. Козачинський, А. Ольшанський, П. Сорока, П. Криштальов, М. Нікольський. Його випускниками є відомі письменники, художники, актори, музиканти: видатні актори М. Садовський, П. Саксаганський, Гнат Юра, композитор і диригент К. Шимановський, поет Є. Маланюк, письменник Ю. Яновський, художники О. Осмьоркін, З. Рибак, П. Покаржевський. Після 1917 року в ході численних реорганізацій у 1918-1920 рр. Єлисаветградське земське реальне училище фактично припиняє свою діяльність.

7) «...директора Петрушевського...»

Петрушевський – директор ЄЗРУ з 1883 по 1886 рр., викладач математики та хімії.

№ 9

Єлисаветград, 15 ноября 1887.

Глубокоуважаемый Феофан Гаврилович!

Не нахожу слов для выражения чувства печали, с которым прочёл я объявление о преостановке Киевской Старины вследствие болезни Вашей. Шесть лет я отвожу душу за чтением Вашего журнала, которому нет подобного в России – по задачам и по типу. Если справедливо, что живые зародыши развития и самосознания в настоящее время коренятся в провинции, то Вам принадлежит огромная заслуга в деле воспитания их. В минуты утомления от тяжкого Вашего труда, приношу Вам сердечную, глубочайшую благодарность за наслаждение, которое так долго я получал от Киевской Старины; шлю Вам искреннейшее пожелание, чтобы здоровье Ваше оправилось и окрепло для продолжения Вашего полезного издания и не хочу думать, чтобы издание это прекратилось совсем. А пока исполнится моё желание прочесть объявление о возобновлении Киевской Старины, прошу выпол-

СПАДЩИНА

нить мою покорнейшую просьбу: прислать свою фотографическую карточку: она будет служить для меня утешением в том лишении, которое производит приостановка Киевской Старины. Конечно, я не смею и думать беспокоить Вас перепискою; прошу выслать карточку без письма.

Присланную рукопись «Бугское казачество и военные поселения» свящ. Лобачевского – если она не пойдёт в декабрьской книжке, прошу оставить до возобновления издания.

Ещё и ещё желаю Вам здоровья. Искренне предан Вам В. Ястребов.

№ 10

Елисаветград, 16 нояб[ря]. [18]87 г.

*Милостивый Государь
Феофан Гаврилович!*

Служить, чем могу, местному историческому журналу я всегда буду рад и очень доволен быть посильным представителем нашей Новороссии, хотя в истинном смысле не могу считать себя туземцем, ибо родился ни ближе, ни дальше, как в Самарской губернии; как бы то ни было, но и Новороссия – та же Русь, правда наполовину жидовская и польская, но тем паче не надо давать глохнуть русскому самосознанию, памятуя, что и Новороссия – исконно русское наследство. Беда только в том, что мы – учителя клячи, ежедневно падающие под ношей непосильною контрольных тетрадей, отчётов о посещении квартир, поурочных распределений, четвертных отчётов, разрядных списков, штрафных журналов, кондути...ных (документ пошкоджено – прим. О.С.) списков и т. п. в добавок к 30 урокам в неделю. Заболел ребёнок – опять хлопочи, и ещё в добавок долги. Право, по месяцам не знаешь часочка для себя, когда можно книжку в руки взять или нацарапать письмо.

Как бы то ни было, посылаю Вам маленький материалец: песня, по моему, просто антик по необыкновенно местному (лестному ?) отношению к историческому факту [1]; она может служить ещё одним лишним доказательством мизерности сербской колонизации, мизерности, засвидетельствованной и самими сербами: в ней заключается воплощение коллективного мнения южно-русского города, так тонко понимающего и оценивающего исторические события.

О карте, предложенной мною в прошлом письме, сообщу: длиной она 3 ½ четв., шириной 2 ½ – и пожалуй, велика для Вашего журнала; красок 3. Статью к ней мог бы написать, но отложу в долгий ящик за неимением времени. [2]

Андельский [3] прислал мне сверку дел К[иевского] губ[ернского] пр[авления] специально о сербах; просматриваю их очень понемножку и медленно; первое дело, попавшееся мне в связке – о прапорщике сербе, ограбившем за польской границей жидовку, идёт в redant [4] к Похождениям Хорвата у Пшичевича [5].

Позволяю себе обратиться к Вам с покорнейшей просьбой: не найдёте ли Вы для меня «Исторических преданий и легенд малорусского народа» [6], (кажется верно заглавие передаю) у нас нет и я, после закрытия магазина Ильницкого, не знаю у Вас магазина малорусских изданий.

Напишите, каким числом и годом намечено последнее, 18-е письмо Аракчеева – опасаясь, что послал не все [7].

С желанием успехов в Ваших занятиях остаюсь готовый к услугам Вашим.

В. Ястребов

Адр[ес].: Елисаветград, преподавателю реального училища Владимиру Николаевичу Ястребову.

СПАДЩИНА

- 1) «...посылаю Вам маленький материалец: песня, по моему, просто антик по необыкновенно местному (лестному?) отношению к историческому факту...»

Йдеться про етнографічний матеріал – текст пісні, що був знайдений та опублікований дослідником у «Київській Старовині» (Ястребов В. Песня о сербе // Киевская Старина. – 1884. – № 12. – С. 757-758.)

- 2) «...О карте, предложенной мною в прошлом письме...»

Йдеться про карту Єлисаветградської провінції 1772-1774 рр., на якій зображено межі Херсонської губернії, вказано території, де розміщувалися Жовтий, Чорний, Молдавський та Пандурський гусарські полки. Ястребов отримав карту від одного із учнів училища, опрацював її та надрукував пояснення до неї в «Записках Одесского Общества Истории и Древностей» під назвою «Объяснительная записка к карте Елисаветградской провинции 1772-1774 гг.». Ястребов говорить про цю карту Ф. Лебединцеву у листі від 4 січня 1886 року.

- 3) **Андельский** – ? (очевидно, співробітник архіву Київського губернського правління)

- 4) «**pedant**» – з фр. «одночасно»

- 5) «...**Прохождениям Хорвата у Пишчевича...**»

Пишчевич Семен Степанович (1731-1797) – один з найближчих помічників І.С. Хорвата (пом. 1780), який керував переселенським рухом сербів, брав участь в Першій російсько-турецькій війні (1769-1774), дослужився до чину генерал-майора, з 1778 р. пішов у відставку. Залишив мемуари «Известия о похождениях Симеона Степановича Пишчевича. 1731-1785», видані в Москві в 1883 р. під редакцією Н.А. Попова. С.С. Пишчевич був одружений на племінниці І.С. Хорвата. Залишивши військову службу, А.С. Пишчевич став писати мемуари.

- 6) «...**Исторических преданий и легенд малорусского народа...**»

Ймовірно, йдеться про видання «Малороссийские народные предания и рассказы» Драгоманова. Це видання 1876 року стало першою спробою наукової класифікації народної прози (казок, легенд, притч, переказів, оповідань). Детальніше див.: Драгоманов М. Замечания о систематическом издании произведений малорусской народной словесности: Предисловие // Малорусские народные предания и рассказы. – К., 1876; Мишанич С.

Фольклористична спадщина Драгоманова у світлі актуальних завдань українського народознавства. // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. – К., 1991. – С. 118-158.

7) **«...письмо Аракчеева – опасюсь, что послал не все...»**

Йдеться про публікацію В. Ястребова «В.Я. Письма графа Аракчеева к Г.И. Лисаневичу (1817–1820)», що була надрукована у «Київській Старовині» за 1884 рік, № 12.

Листи

В. Ястребова до О. Лашкевича

Лашкевич Олександр Степанович (1842-1889) – відомий історик, громадський діяч, літератор, дослідник південно-російської історії. Закінчив курс на історико-філологічному факультеті Київського університету. Був мировим суддею і земським гласним в Чернігівській губернії. У 1888 р., після смерті першого редактора «Київської Старовини», Ф.Г. Лебединцева, став на чолі цього журналу і звів його до ступеню великого літературного підприємства. За відгуками автора одного з некрологів, «Київська Старовина» під редакторством Лашкевича «розширилася до меж крупного літературного підприємства і прийняла вид видання, якого раніше ніколи не було в провінції». Але недовго йому довелося редагувати часопис: у вересні 1889 з ним трапився апоплексичний удар, після якого він вже не встав з ліжка і помер 31 жовтня того ж року. У «Київській Старовині» Лашкевичем надруковано кілька статей з історії південно-російського краю.

№ 1

*Милостивый Государь
Александр Степанович!*

Давно собирался я писать к Вам, но только теперь урвал время выполнить своё намерение. На обратном пути из Тамбова, по краткости времени, оставшегося у меня, я не нашёл возможным побывать ни у Вас, ни в архиве. Но наша беседа сильно засела у меня в голове и я очень желал бы дальнейшего развития и воплощения Вашей идеи [1]. Поэтому Вы оказали бы мне истинное одолжение, если бы нашли время справиться: не напечатаны ли, или не будет ли напечатана опись архива Киевского губернского правления [2], который поступил в Центральный Архив, и судя по письму Каманина [3], теперь уже разобран; если напечатано, – выслать мне экземпляр, если же нет, – узнать, нельзя ли из общей описи выписать для меня номера и заглавия дел, касающихся Новороссийского края и особенно – колонизации нынешней Херсонской губернии. Затем, если с этим поладим какнибудь, не можете ли Вы устроить с Владимировым-Будановым [4] пересылку «дел» мне на пользование, т. е. говоря определённое (извиняясь за назойливость, но она вызывается уважительными причинами) не можете ли Вы разделить со мною ответственность за целостность «дел», в которой, понятно, я прямо буду заинтересован и сам. Само собою разумеется, что в случае удачи этого дела, барыши будут пополам, т. е. я с величайшей готовностью поделюсь добычею с «Киевской Стариной», в сыром или обработанном виде, – смотря по надобности.

Тамбовская раскопка [5] моя была очень успешна как количественно, так и качественно, т. е. мне посчастливилось открыть весьма интересные условия погребения, отправить несколько черепов, семь арабских монет и много новых, ранее не открытых в том месте предметов. Всего же послано 1905 нумеров, что составило 19 пудов весу. В настоящее время

СПАДЩИНА

приступаю к составлению отчёта по раскопкам, который потребует немало времени [6].

Посылаю Вам: 1) рецензию на «Известия учёной Тамбовской архивной комиссии» [7] и 2) свои о воспоминания о Ф.Г. Лебединцеве [8]. Боюсь чтобы цензура не перечеркнула их, найдя кое что несвоевременным; но попытка ни пытка. К Вашему сведению сообщу, что «особа», не называемая по имени, но упоминаемая два раза, это – Юзефович [9].

В заключении, ещё одна просьба. Будьте любезны, вышлите мне Труды Киевского археологического съезда [10] за счёт напечатанных моих статей.

С «Евгеньевской волостью» [11] поступите по усмотрению. Теперь уж не высылать же (документ пошкождено – прим. О.С.) сюда и обратно. Напишу какнибудь о вновь вышедшем там труде херсонских статистиков по Александр. у. [12] Есть ещё у меня Эварницкого «Запорожье», но верно киевляне разберут её и без меня.

Примите, Многоуважаемый Государь, уважение в моём истинном уважении и готовности к услугам.

Елисаветград,

31 августа 1888 г. В. Ястребов

1) «...я очень желал бы дальнейшего развития и воплощения Вашей идеи...»

Коли Ф.Г. Лебединцев через хворобу змушений був припинити видання «Київської Старовини», О.С. Лашкевич, придбавши у нього журнал, з початку 1888 року прийняв видання його на себе і віддався цій справі цілком. Далекий від будь-яких особистих розрахунків, маючи єдине бажання посильно служити тій справі, яку він вважав корисною, О. Лашкевич, не шкодуючи своїх коштів і жертвуючи особистими інтересами, доклав усіх зусиль, щоб підняти журнал. Для цього він намагався залучати нових співробітників, допомагаючи їм, а також тісно співпрацювати зі старими авторами та кореспондентами.

2) «...опись архива Киевского губернского правления...»

Київське губернське правління 1797-1919 рр. Утворено в 1797 р. на підставі указу Сенату від 29 серпня 1797 про перетворення губерній. Було вищою адміністративно-поліцейською установою в губернії. Головою губернського зібрання був губернатор або віцегубернатор, членами були радники – начальники відділень губернського правління та вищі чиновники губернії. Фактично губернське правління було виконавчим органом губернатора. З 1859 згідно «Положення про деякі перетворення в губернських установах м. Києва» від 17 березня 1859 була проведена ліквідація ряду губернських установ з приєднанням до Київського губернського правління на правах його відділень. Ліквідовано в 1919 р.

Архів Київського губернського правління містив Укази Сенату, губернського правління, протоколи засідань правління, циркуляри Міністерства внутрішніх справ.

У 1881 році одним із перших порядкуванням цього архіву зайнявся дослідник О. Андрієвський. В архіві, переповненому старими справами, документи зберігалися без належного порядку: «Сбитые в кучу дела,... ислевшие й подгнившие от сырости, ни в какую опись не занесенные», – так згадував дослідник часи своєї роботи в архіві. Результатом дослідження джерельної бази архіву Київського губернського правління стали роботи О. Андрієвського: «Історичні матеріали з архіву Київського губернського правління» (1882-1886), «Матеріали до історії Південноросійського краю в XVIII ст. (1715-1774), виявлені в давніх справах Київського губернського архіву О.О. Андрієвським» (1886).

3) Каманін

Каманін Іван Михайлович (1850-1921) – історик, архівіст, дослідник пам'яток культури. Навчався в Київській Другій гімназії, по закінченні якої в 1868 році поступив до Київського університету Святого Володимира на історико-філологічний факультет. Ще за студентських років під керівництвом В.Б. Антоновича прилучився до джерелознавчих студій та архівної справи, працюючи з документами Київського архіву давніх актів. По закінченні Університету в 1872 році через хворобу змушений був змінити діяльність. До праці в архіві повернувся в 1883 році і присвятив їй сорок років життя, пройшовши науковий шлях від помічника бібліотекаря до посади директора. Разом із розробкою системи описування архівних документів (зокрема актових книг), експертизи автентичності документів, вивченням палеографії та філіграней, протягом усієї творчої діяльності Каманін ініціював й особисто виконував великі видавничі проекти. Підготовлені ним томи «Архива Юго-Западной России», збірники, присвяче-

СПАДЩИНА

ні часам Богдана Хмельницького, історії козаччини, «Палеографический изборник. Материалы по истории южно-русского письма в XV-XVIII вв.» мали схвальні відгуки колег, останнє видання отримало Уваровську премію. Праці та діяльність Каманіна сприяли збереженню архівних документів, нових виявлених архівних збірок.

4) **Владимировым Будановым**

Володимирський-Буданов Михайло Флегонтович (1838-1916) – доктор російської історії, ординарний професор історії російського права в Київському університеті св. Володимира. Видавав «Хрестоматію з історії російського права», намагаючись зробити доступними для студентів необхідні джерела. З 1882 є головним редактором в Київській тимчасовій комісії для розгляду давніх актів, а з 1887 головою історичного товариства Нестора літописця. Крім того, Володимирський-Буданов з 1887 завідував виданням «Актив про заселення південно-західної Росії». До першого тому цього видання, складеним проф. Антоновичем, Володимирський-Буданов написав передмову, а другий том складений ним повністю.

5) **Тамбовская раскопка**

У 1888 році В. Ястребов на прохання Імператорської археологічної комісії проводив розкопки двох могильників – Лядинського і Томниковського – у Тамбовській губернії.

6) **«...В настоящее время приступаю к составлению отчёта по раскопкам, который потребует немало времени...»**

За результатами проведеної роботи, В. Ястребов склав звіт по розкопкам могильників у Тамбовській губернії, що був надрукований у «Матеріалах з археології Росії» лише у 1893 році. (Див.: Ястребов В.Н. Лядинский и Томниковский могильники Тамбовской губернии. МАР. СПб., 1893. № 10.) В тому ж році в Санкт-Петербурзі була видана й монографія В. Ястребова «Лядинский и Томниковский могильники Тамбовской губернии».

7) **«Известия учёной Тамбовской архивной комиссии»**

Тамбовська губернська вчена архівна комісія – наукове історичне і краєзнавче товариство, другий в Росії за часом створення. Відкриття Тамбовської вченої архівної комісії відбулося 12 червня 1884 року. Комісією був зібраний ряд давніх документів.

8) «...вспоминання о Ф.Г. Лебединцеве...»

Після смерті Ф.Г. Лебединцева, В. Ястребов написав спогади про нього для публікації їх в «Київській Старовині», але вони так і не були надруковані. Рукопис цих спогадів зараз знаходиться у фондах Інституту рукописів НБУВ.

9) Юзефович

Юзефович Борис Михайлович (1843-1911), публіцист, голова відділу Російської монархічної партії в Києві, член Особливої ради зі складання нового Статуту про друк. Син відомого історика і громадського діяча, попечителя Київського навчального округу, голови київської археографічної комісії М.В. Юзефовича. Служив в Міністерстві внутрішніх справ у департаменті духовних справ іноземних сповідань. «Емський» указ ще неофіційно називали «закон Юзефовича». Вважав себе «істинно русским», відстоюючи думку, що «Юго-Западный край» – це споконвічна частина території Росії. Діяльність була спрямована на повну інтеграцію «Юго-Западного края» в «тіло» Росії. При цьому згадувалася і «святая Русь», і «православие», і «единство верь», і так далі.

10) «Труды Киевского археологического съезда»

Археологічні з'їзди – з'їзди археологів, що проводилися в Російській імперії в різних містах, в тематиці переважали доповіді, пов'язані з історією та археологією краю, де проводився з'їзд. Всього було проведено 15 з'їздів (перший – 1869 року в Москві, а останній – 1911 року в Новгороді). І Археологічний з'їзд у Києві проходив 2-16 серпня 1874 року, головою з'їзду був гр. Уваров. Всього було 204 члени, що взяли участь у 27 засіданнях. Підготовано 110 рефератів. На влаштування з'їздів і на видання праць жертвували: князь Романов Михайло Миколайович, гр. Уваров, Казанське міське громадське управління та ін. особи й установи. Міністерство народної освіти асигнувало на витрати кожного З'їзду по 3000 руб. Особливу цінність мають опубліковані праці проведених З'їздів. Понад 40 томів «Трудів» складають золотий фонд дореволюційної археології та є повними звітами проведених заходів. У них опубліковані роботи класиків археології та представників інших гуманітарних дисциплін. (Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года. Том I, II. С рисунками в тексте и с отдельным атласом, заключающим в себе 25 таблиц. Киев. В типографии Императорского университета св. Владимира. 1878.)

СПАДЩИНА

11) «... "Евгеньевской волостью"..."»

Рецензія, написана В. Ястребовим на працю Херсонського статистичного комітету «Евгеньевская волость (Тираспольского уезда Херсонской губернии): статистико-экономическое описание волости, составленное на основании данных подворного исследования, произведенного в мае-июне 1886 г.». Рецензію не було надруковано. Рукопис рецензії зберігається у фондах Інституту рукописів НБУВ.

12) «...труде херсонских статистиков по Александр. у...»

Йдеться про видання «Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Том III. Александрыйский уезд. (статистико-экономическое описание уезда). Херсон. Типография О.Д. Ходушиной. 1886.»

№ 2

*Милостивый Государь
Александр Степанович!*

В ответ на Ваше письмо от 14 декабря честь имею уведомить Вас, что я готов продолжать сотрудничество в «Киевской Старине» по переходе её под Вашу редакцию. Считаю нужным добавить, что по своим занятиям и по месту жительства, я ближе всего стою к вопросам по истории и археологии Новороссийского края, потому прошу Вас выслать мне книги и свежий материал по Новороссии, если таковые случатся и если явится надобность в разборе и в приготовлении их к печати.

Во всяком случае позволяю себе надеяться, что Вы, Милостивый Государь, продолжите высылку мне журнала немедленно по возобновлении его. Я же, со своей стороны, всегда готов поддерживать столь полезное издание по мере моих сил и средств.

Честь имею быть, Милостивый Государь, готовым к услугам Вашим.

В. Ястребов

Елисаветград, 20 декабря 87 г.

Листи В. Ястребова до М. Сумцова

Сумцов Микола Федорович (1854-1922) – український фольклорист, етнограф, літературознавець та громадський діяч. Дійсний член НТШ, ВУАН, член-кореспондент Петербурзької АН, член Чеської академії наук і мистецтв та низки слов'янських наукових товариств. Перший викладач Харківського університету, який почав виголошувати академічні лекції українською мовою. Головною галуззю досліджень Сумцова була етнографія, особливо фольклор.

14 марта.

Многоуважаемый Николай Федорович.

При Вашей занятости не рискую беспокоить Вас личным визитом, но обращаюсь к Вам спокорнейшей просьбою оказать мне большое одолжение выслать 1 экз. Вашей книги о библиотеках [1] на имя моей хорошей знакомой, очень просвещённой дамы Натальи Аркадьевны Бракер [2], на ст. Компаниевку [3]. Она супруга того г-на Бракер [4], который являлся к Вам от меня послом. Кроме того, прошу выслать ей Устав Вашего Пед. Отдела [5]: я не знаю, могут ли быть членами его лица, не принадлежащие к пед. персоналу и женщины, а она очень принимает к сердцу вопросы воспитания и образования и могла бы принять участие в трудах Пед. Отд.

Искренно Вам преданный

В. Ястребов.

1) «...выслать 1 экз. Вашей книги о библиотеках...»

Сумцов був ініціатором заснування Харківської громадської бібліотеки (тепер Наукова бібліотека ім. Короленка). Очевидно, в листі йдеться про одну з його праць з бібліотечної справи: «Организация общественных и школьных библиотек. Х. : тип. Губерн. правл., 1896. 24 с. Отд. отг. из кн. «Тр. Пед. отд. Ист.-филол. о-ва», 1896, вып. 3. та «К вопросу о развитии общественных библиотек». [Х., 1888]. 6 с. Отд. отг. из газ. «Харьк. губерн. ведомости», 1888, № 266.

2) «...очень просвещённой дамы Натальи Аркадьевны Бракер...»

Наталія Аркадіївна Бракер (1854-1933) – відома елісаветградська громадська діячка, педагог, перекладач, краєзнавець, меценат, мемуарист. Авторка низки праць з питань дошкільного та позашкільного виховання, засновниця перших дитячих садків у Єлісаветграді. Друкувала спогади про видатних елісаветградців: В. Ястребова, А. Шпіра, О. Михалевича, М. Федоровського. Н.А. Бракер листувалася з Л.М. Толстим та його донькою Тетяною.

3) «...на ст. Компанієвку...»

Компаніївка – зараз селище міського типу в Кіровоградській області, районний центр Компаніївського району.

4) «...г-на Бракер...»

Бракер Микола Августович військовий (був у званні майора), громадський діяч та меценат, чоловік Н.А. Бракер.

5) «...прошу выслать ей Устав Вашего Пед. Отдела...»

Микола Сумцов був професором Харківського університету, засновником та попечителем Пушкінського училища в Харкові (зараз це Державний професійно-технічний навчальний заклад «Центр професійно-технічної освіти № 4 м. Харкова»), членом повітової училищної комісії. Своїм педагогічним та організаторським досвідом міг поділитися з Бракерами.

№ 1

Елисаветград
23 апреля 1895.

Многоуважаемый Николай Федорович.

Свидетельствую Вам искреннейшую благодарность за столь обязательное отношение к моей просьбе. Книгу Вашу я получил и не медля сяду за статью о свадебных хлебах [1], причем, конечно, придется ограбить Вас. Относительно издания рисунков Науменко согласен, хотя видно из его письма, что в средствах на это стеснен; поэтому для «Киевской старины», очевидно, возможно будет воспользоваться не более как половиной моего запаса фотографических снимков. Остальную половину подумываю послать в Парижскую Antropologie [2], ради того, чтобы получить возможность поучиться у французов по полученному экземпляру журнала, который стоит по подписке довольно дорого. Впрочем, если бы пожелали издать напр. Вы в Харькове, я и не прочь, но только есть ли у Вас средства на издание и захотите ли Вы издавать? С своей стороны не поставте мне в вину до-

СПАДЩИНА

брого пожелания, чтобы Харьковское Общество [3] издало рисунки свадебных хлебов Слободской Украины. Право, хлебы эти так интересны, и всё это так уже недолговечно, что необходимо спешить с изданием и изучением. Посылаю Вам в гостинец три снимка свадебных хлебов. Два из них (коровай и лежень) пойдут в «Киевскую старину», борона же, по всей вероятности, останется за Флагом [4]. Подобные Галецким украшения вверху коровая распространены и в наших местах и называются «теренки» (от *т е р е н*); они представляют собою имитацию живого *г и л ь ц я*, обкручиваются полоской теста с надрезами по одной из сторон и украшаются изображениями голубков наверху. Живое гильце также часто втыкается в коровай и у меня снят один такой экземпляр с гильцем. Кроме коровая, лежня, дывня и бороны, употребительны также голубки в качестве подарка боярам, и «праник» в качестве подарка матери невесты. Посылаемые снимки свидетельствуют, что коровай и лежни украшаются так же голубками, а коровай шишками. Другие экземпляры коровая украшаются ещё изображениями листвы барвинка (на Фотографии живые листья этого растения) и какими-то «петельками». Шишки обычное украшение короваев. Но обо всём этом подробнее скажу в предполагаемой статье. За любезное предложение выслать Ваши литературные ТРУДЫ искренне благодарю Вас, но в настоящее время воздержусь с просьбами, так как без справок не могу в точности припомнить, что именно из них не доступно для меня и чем могу пользоваться в «Киевской старине» и «Этнографическом обозрении» [5]. Собираю сведения о парубочьих громадах и удаётся получать интересные данные для выяснения этого бытового явления как пережитка коммунального брака. Впрочем, без сомнения, из этого ничего другого не выйдет, кроме голого сообщения для «Киевской старины» [6], ибо сравнительное изучение для

меня закрыто вследствие отсутствия литературных пособий на месте и возможности сдвинуться с места.

*С искренним уважением,
готовый к услугам Вашим*

Влад. Ястребов.

1) «...статью о свадебных хлебах...»

Стаття Ястребова «Pains de nocés rituelles en Ukraine» вийшла у французькому народознавчому журналі «Revue des traditions populaires» в серпні 1895 р. Стаття Ястребова «Свадебные обрядовые хлебы в Малороссии» вийшла в журналі «Київська Старовина» тільки в 1897 р. в № 11.

2) «...в Парижскую Antropologie...»

Науковий журнал, що виник у Парижі як результат злиття трьох етнографічних та антропологічних журналів. Друкував мемуари, огляди наукових праць, новини антропологічних досліджень.

3) «...Харьковское Общество...»

Історико-філологічне наукове товариство при Харківському університеті. Засноване у 1876 році. До його складу входили місцева інтелігенція, краєзнавці, викладачі. Товариство займалось вивченням історії, етнографії, археології Лівобережної України та Слобожанщини, вело науково-просвітницьку діяльність. При товаристві діяв архів (з 1880 року), етнографічний музей та дві бібліотеки. Товариство мало свої друковані періодичні видання «Збірник», «Труди» та «Вісник», в яких публікувалось багато цікавих історичних документів, розвідок та досліджень.

4) «...Два из них (коровой и лежень) пойдут в "Киевскую старину", борона же, по всей вероятности, останется за Флагом»

Борони, лежні, дивні – це види весільних хлібів, які випікали крім головного хліба – коровай. Борону – хліб у вигляді борони – дарував зять тестю під час весілля. Шишки – булочки у вигляді соснової шишки, використовувались під час запросин на весілля. У кожній хаті, де запрошували гостей, наречена залишала шишку, запрошуючи господарів, а потім забирала її. Шишками також оздоблювали короваї, лежні, їх дарували гостям, друзям, боярам. Лежень – овальний, прикрашений оздобами весільний хліб, який возили для тещі, для свекрухи. Ділили його на другий день весілля, а доти він лежав на столі перед молодими (мабуть, тому й лежень).

Дивень – обрядовий хліб, який виробляли з плетінки в кілька разів, а потім краї з'єднували, щоб утворити замкнене коло. Через дивень молода дивилася на молодого (звідси й назва – «дивень»).

5) «... "Этнографическом обозрении" ...»

«Этнографическое обозрение» – російське наукове періодичне видання, що друкувало антропологічні, етнографічні, народознавчі новинки та дослідження вчених. Виходив журнал один раз на два місяці. Головний редактор – С.В. Соколовський. Засноване видання в 1889 році як друкований орган Товариства любителів природознавства антропології та етнографії при Московському університеті. Значну роль у становленні та розвитку видання відіграли академіки Д. Анучін та В. Міллер. З 1916 року видання тимчасово припинило свою роботу через брак фінансування.

6) «... Собираю сведения о парубочьих громадах и удаётся получить интересные данные для выяснения этого бытового явления как пережитка коммунального брака. Впрочем, без сомнения, из этого ничего другого не выйдет, кроме голого сообщения для "Киевской старины"»

Весь матеріал, що подано у листі, під цим заголовком повинен був увійти до статті Ястребова в «Київській Старовині», під назвою «Новые данные о союзах неженатой молодежи на юге России» (1896. № 10), але, мабуть, з цензурних міркувань був опущений.

№ 2

Елисаветград
14 мая 1895.

Многоуважаемый Николай Фёдорович.

Искренно благодарю Вас за тёплые слова сочувствия ко мне в статье Вашей, напечатанной в «Киевской старине» [1]. Вы, да ещё Волков [2] наполняете ту пустоту равнодушия, в которой я просто задыхаюсь. Экземпляры своих работ я исправно посылаю всем, кого знаю и Вс. О. Миллеру [3], и Анучину [4], и в «Этнографическое обозрение», и т. д., и т. д., но видите ли, не то что бы книжку или брошюру свою когда-нибудь прислали (где же, мне, провинциальному учителю, за всем угоняться и всё покупать, о многом и неужнаешь даже)

спасибо не скажут, не напишут даже, что получили мол, а отзыва в «Этнографическом обозрении» и до сих пор не удостоился... Действительно, я такого расположения, что учебное заведение в провинции призвано служить научным светочем для своего района, быть научной станцией для проведения знаний из центров в тёмную массу народа и в полусвет «общества», и для черновой научной работы по собиранию и классификации материалов, по выработке строительного материала для великого здания науки. Это моя заветная мечта, к которой я неизменно стремился и буду стремиться, путеводная звезда, которая освещает жизненный путь, на котором постоянно встречаются и вонючие болота, и камни преткновения. Наше реальное училище, основанное земством и долго жившее своей собственной жизнью, пока не сковали его цепи выхлопотанных «прав», и до сих пор не освободилось ещё совсем от старых традиций, от научной инициативы. У нас метеорологическая станция, отлично поставленная и руководимая, у нас вечерние рисовальные классы для проходящих, у нас какой ни на есть, маленький археологический музей, у нас, наконец, народные чтения, в которых, с гордостью могу сказать, и моя капля мёду есть! Необходимость заставляет быть энциклопедистом в своей области: и историком, и археологом, и этнографом, п. ч. Грешно отвертываться от жизни, какой бы стороной она не повернулась, ведь она так хороша и так интересна. Видно для провинции ломоносовские времена ещё не минули... Разумеется, я говорю только об энциклопедизме Ломоносова и прошу извинить за такое неловкое сопоставление. Но бывают моменты нравственного удовлетворения, когда получаешь редкий отклик, вроде Вашего. Накануне получения Вашей статьи я имел удовольствие получить отклик и с другой стороны, из деревни. Совершенно неизвестный мне парубок, не вполне грамотный, по слухам узнавший, что я собираю этнографические мате-

СПАДЩИНА

риалы, присылает толстенную тетрадь превосходно записанных им поверий, заговоров, преданий, анекдотов и сказок, превосходно для самоучки исполненный им с натуры рисунок приготовления невесты к венчанию, сборник собственных его стихов и письмо, глубоко тронувшее меня порывами к свету и беспомощностью положения в неравной среде, в положении бесправного члена семьи. Я послал ему экземпляр Кобзаря и просил выслать остальные стихи, которых, как он пишет, у него много, и продолжать собирания материалов. Любопытно будет лично познакомиться с ним. Хочется написать о нём (вот бы Вам интересная глава для «Современной малорусской этнографии»), но не знаю, куда и ткнуться со статьёю, в которой необходимо будет сделать выдержки из малороссийских стихотворений моего незнакомого знакомого. Неужели и мне кацапу, искать приюта в Галиции? Что делать!.. Высылаю Вам №№ одесского журнальца, очень симпатичного и очень бедного подписчиками; в нём я принимаю участие и душой и делом. Там найдёте описание моей археологической одиссеи [5].

Искренно преданный Вам

В. Ястребов.

- 1) «...благодарю Вас за тёплые слова сочувствия ко мне в статье Вашей, напечатанной в "Киевской старине"».

Мова йде про статтю Сумцов Н.Ф. Современная малорусская этнография: В.Н. Ястребов. // Киевская Старина. 1895. № 5. Отд. 1 С. 186-198.

- 2) «...Волков...»

Вовк Федір Кіндратович (1847-1918) – український етнограф, антрополог, археолог, літературознавець. Під впливом своїх учителів-професорів В. Антоновича, М. Драгоманова, після знайомства з П. Чубинським, Вовк розпочинає наукові дослідження з етнографії. В цей же час він успішно поєднує науку, він застосував її досягнення в дослідженнях з навчання із співробітництвом у товаристві «Громада», метою діяльності якого передусім було збереження та розвиток мови, звичаїв і вподобань українського народу. Ф.К. Вовк був послідовником прогресивної еволюційної наукової

школи. Здобутки вченого і в наш час мають всесвітнє значення. Наукова і науково-популярна спадщина Ф.К. Вовка охоплює близько п'ятисот виданих праць. Колекції та матеріали, зібрані ним, становлять цінну частину фондів багатьох музеїв. Його бібліотека стала основою книгозховища Інституту археології НАН України. Перебуваючи більшу частину свого життя за межами України, вчений ще в 1915 р. заповів усю свою наукову спадщину майбутній Академії наук України.

3) **«...Вс. О. Миллеру...»**

Міллер Всеволод Федорович (1848-1913) – російський філолог, орієнталіст, академік. Професор Московського університету, директор Лазаревського інституту східних мов. У 1884-1897 хранитель Дашковського етнографічного музею. Вивчав народну творчість, давньоруську літературу, міфологію, порівняльне мовознавство; в 70-80-ті роки вивчав етнографію, фольклор, мову і археологію осетинів та інших іранських народностей Кавказу, у результаті чого з'явилася фундаментальна праця «Осетинські етуди» (ч. 1-3, М., 1881-1887).

4) **«...Анучину...»**

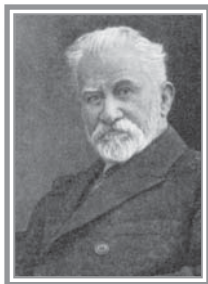
Дмитро Миколайович Анучин (1843-1923) – російський вчений, географ, антрополог, етнограф і археолог. Протягом майже 50 років керував кафедрою географії Московського університету. Створив при Московському університеті антропологічно-етнографічний музей. З 1890 р. – президент Товариства любителів природознавства, антропології і етнографії.

5) **«...Высылаю Вам №№ одесского журнальца, очень симпатичного и очень бедного подписчиками; в нём я принимаю участие и душой и делом. Там найдёте описание моей археологической одиссеи».**

Йдеться про журнал «По морю и суше» – ілюстрований тижневик мандрівок, пригод для сімейного читання. Почав виходити з листопада 1889 року (№ 1 в Санкт-Петербурзі), потім з листопада 1890 по 1892 рр. виходив у Києві, а з 1893 по 1896 рр. – в Одесі.

Лист

Д. Анучина до В. Ястребова

Анучин Дмитро Миколайович (1843-1923), антрополог, географ, етнограф і археолог, професор Московського університету (1884), академік (1896), почесний член АН (1898). У 1867 закінчив Московський університет, де з 1890 читав курс антропології. З 1885 до кінця життя керував вперше створеною при Московському університеті кафедрою географії. З 1890 – президент товариства любителів природознавства, антропології і етнографії. У 1879 за його ініціативою при Московському університеті був створений Музей антропології. Анучин був одним з основоположників антропологічної науки в Росії. Будучи переконаним дарвіністом, розглядав антропологію широко, включаючи в неї всю сукупність природно-історичних відомостей про людину: її еволюцію, порівняльну анатомію, біологію, вчення про раси. Основні напрями його досліджень – етнічна антропологія і антропологія. Багато праць присвятив етнографії і первісній археології.

Анучин Дмитрий Николаевич (Ястребову) Владимиру Николаевичу письмо
19 февраля 1896 г. из Москвы в [...] 8* 2 л.

Москва, 19 февраля 96

*Милостивый Государь
Владимир Николаевич.*

Я много виноват перед Вами в том, что не благодарил Вас своевременно за доставление Ваших брошюр, посвящённых археологии Вашего края. Но масса занятий мешает мне вообще не мало быть аккуратным, любезным, делать выводы и т. п., и я вынужден только писать в случае необходимости или по делу. К Вам я позволю себе обратиться так же по несколько вопросов, как к одному из лучших знатоков южной России вообще и Новороссийского края в частности. Не можете ли Вы сообщить мне что-либо по интересующим вопросам:

Находили ли – часто или редко – в курганах края погребения с лошадьёю? И именно чтобы откапывались лошадиные скелеты и черепа. Среди так наз. скифских известны подобные случаи: находили также Антонович [1] и Бранденбург [2]. Но кажется никто не считал нужным сохранять их черепа. А между тем они могли бы быть бесполезными для суждения о так званой южнорусской породы лошадей. Не известно ли Вам, не находятся ли где, в музеях лошадиные черепа из курганов или городищ?

Не сохранились ли какие нибудь предания о живших некогда в степях Южной России – диких лошадях, тарпанах [3]? Недавно Кеппен собрал о них сведения в своей статье в «Труд. Мин. Нар. Просвещ.» 1896, январь [4]. Но может быть Вам известны другие сведения от старожилов, или помещённые в каких либо местных изданиях? Многие натуралисты сомневались чтобы те лошади были дикие, а считали их одичавшими, и в пользу этого могут быть приведены некоторые доводы. Но другие указывали на некоторые особенности типа и

СПАДЩИНА

масти тарпанов. Они были, будто-бы, обыкновенно, мышастой масти с чёрной полосой вдоль спины [...видную?] прядь, водящаяся ли эта масть в Новороссийском крае у домашних лошадей, а равно и другие подходящие к этой масти полосой или т. наз. ремнём по спине? Скелеты или черепа тарпана, конечно, нигде не сохранилось на юге, но м. б. [может быть] в музеях какого-нибудь училища есть скелет или череп местной породы лошадей. Говорят, что тарпаны попадались кое-где в Херсонской губернии до 80-х гг. нынешнего столетия, но были ли они действительно, дикие – неизвестно, тем более, что дикие лошади не сохранились даже в обширных арало-каспийских и кавказских степях, там ещё водятся куланы (дикие ослы), сайги и другие степные формы.

Если Вы найдёте мне возможным собрать что либо по изложенным вопросам, очень обяжете.

Покорный Ваш слуга

Д. Анучин

Адрес

Дмитрию Николаевичу Анучину

Девичье Поле, д. Своровый [Сфотовый?]

Москва

- 1) **Антонович Володимир Боніфатійович (1830-1834)** – український історик, археограф, археолог та етнограф, професор Київського університету, співорганізатор Київської Громади. Автор понад 300 праць з історії, археології та етнографії України. Зібрав, зредагував і видав 9 томів «Архива Юго-Западной России» – низки джерел, що стосуються історії Правобережної України 16-18 століть.
- 2) **Бранденбург Микола Єфимович (1839-1903)** – російський археолог та військовий історик, музейний працівник. Член Імператорського російського археологічного товариства. Археологічна діяльність Бранденбурга пов'язана з регіоном Середнього Подніпров'я. Будучи місцевим поміщиком, він у 1888-1902 рр. розкопав більше 100 курганів на території Канівського,

Черкаського, Золотоніського, Пирятинського повітів. Після його смерті було видано «Журнал розкопок М.Є. Бранденбурга».

3) **«...диких лошадах, тарпанах...»**

«Тарпан» – з тюркської «tor» та «ban» – «силок» та «зв'язаний», що означає коня, який знаходиться у вільному випасі. Тарпан – вимерлий предок сучасних коней, який мешкав у степовій та лісостеповій зонах Європи. Ще в XVIII-XIX ст. був широко розповсюджений в причорноморських степах. Зник в результаті освоєння людьми територій, де тарпан мешкав (розорення степів, вирубка лісів).

4) **«Кеппен собрал о них сведения в своей статье в «Труд. Мин. Нар. Просвещ.»**

Кеппен Федір Петрович (1833-1908) – природознавець, бібліотекар імператорської публічної бібліотеки, член вченого комітету міністерства народної освіти. Вивчав рослинний та тваринний світ Росії. Видав ряд праць з цієї тематики. У виданні «Труды Министерства Народного Просвещения» Кеппен Ф.П. опублікував своє дослідження «К истории тарпана в России» (1895).

5) **«Труд. Мин. Нар. Просвещ.»**

Офіційний періодичний орган Міністерства народної освіти, виходив з 1834 по 1917 рр. В ньому друкувалися накази, міністерські розпорядження, звіти міністерства, а також відомості про вчених та навчальні заклади в Росії, історія освіти та громадянської освіти, різні новини, бібліографія.

Лист В. Ястребова до М. Петрова

Микола Іванович Петров (1840-1921) – історик української літератури і науки, етнограф. Колега і друг Опанаса Івановича Булгакова, хрещений батько Михайла Опанасовича Булгакова. Член Українського Наукового Товариства у Києві. Дійсний член НТШ (з 1911), член-кореспондент Петроградської АН (з 1916), академік ВУАН (з 1918). Закінчив Київську Духовну Академію. Працював у сфері археології.

24 Февреля 1886 г.

Милостивый государь
Николай Иванович!

С этим письмом посылаю Вам рукописную книжку «Rostra (Roxtra) Tulliana» для передачи в библиотеку Киевской Духовной Академии [1], которой она обязана своим происхождением судя по содержанию заглавного листа. Книга эта – собственность г-на Катрухина, жительствоющего в городе Александрии и передана мне одним общим знакомым с предложением сделать из неё надлежащее употребление по моему усмотрению, а так как я, по своим занятиям, далёк от вопросов специально литературных, то буду рад, если посылаемая книга представит интерес для Академической библиотеки. Поэтому считал бы себя одолженным, если бы Вы сообщили мне, имеются ли там списки этой книги или, быть может, не издана ли она? Полученное о том известие я сообщил бы Катрухину.

Примите уверение в истинном моём почтении к Вам, готовый к услугам

В. Ястребов.

1) «...посылаю Вам рукописную книжку "Rostra (Roxtra) Tulliana" для передачи в библиотеку Киевской Духовной Академии...»

Очевидно, рукопис – це підручник з риторики, що був написаний спеціально для учнів Києво-Могилянської Академії за фінансового сприяння гетьмана І. Мазепи. Історик О. Мартос, досліджуючи історію Академії, говорив, що гетьман Мазепа відіграв велике значення в становленні Києво-Братської школи, а пізніше колеґії, заснованої митрополитом Петром Могилою. Саме з допомогою Мазепи цей навчальний заклад отримує статус академії. Іван Мазепа засновує при Києво-Могилянській Академії бібліотеку й наповнює її рідкісними рукописами. Крім того, гетьман щорічно давав на академію 200 рублів (1000 злотих). Скоріше всього, фінансував він й написання підручників риторики («Rostra Tulliana»), діалектики («Prolego mena dialecticae»), філософії («Philosophia naturalis et ulfara naturalis») та піітики («Lyra Heliconis»), оскільки в них досить часто згадується його ім'я.

Лист В. Ястребова до В. Саблера

Саблер (Десятівський) Володимир Карлович (1845-1929) – дійсний таємний радник (з 1905), дворянин, землевласник. З 1881 року був юри-сконсульттом Св. Синода, з 1883 року завідував канцелярією Священ-ного Синоду. Був найближчим помічником та виконувачем вказівок обер-прокурора – К.П. Победоносцева. 1905 року через різні погляди з Победоносцевим на церковні справи, Саблер подає у відставку. Після революції 1917 року репресований та арештований. Закінчив життя бідняком у віці 83-х років.

Le Consul General
de Russie

Salonique, Le
13 November 1887

Жаль, что я с Вами мало знаком. Вас несколько раз посетил и никогда не заставал дома. Получили ли мою книгу или передали такую Константину Петровичу Победоносцеву [1]? Я эти книги оставил лично в Вашей квартире в Ваше отсутствие.

*Милостивый Государь
Владимир Карлович.*

Письмо Ваше от 15 августа получил я на днях [...] иеромонаха Венедикта, старца (а не настоятель как он сам себя величает) грузинской кельи (а не Скита, как Вы позволите называть её).

Отец Венедикт мне пишет, что боится возвращаться на Афон [2], потому что греки намерены его убить, как де пишут с Афона его друзья, а поэтому он предпочёл прожить у своего брата в Кутаиси.

Будьте уверены, что я сделаю всё, что может быть полезно для о. Венедикта, а главное научу его уму-разуму, просвещу грузинскую его башку относительно его не столь бесполезных трудов, сколько вредных для грузин в частности и для нас русских вообще. Я ему уже написал сожаление моё, что никто доселе не нашёлся, который бы объяснил ему толково, что никто не думает выгонять грузин из Афонской горы и что греки не воспрепятствуют им остаться там. Сношений с Иверскими монахами [3] можно достигнуть только при благоразумном поведении грузинских монахов, а особенно о. Венедикта. Этот поднял бурю, в своём слеплении дошёл до того, что дерзал беспокоить своими хныканьями и старческими слезами самого Государя. У нас весьма мало знают афонские дела и порядки, потому попали многие на удочку Венедикта.

Признаюсь, я сердит за него за то, что создал на Афоне такое из нас положение, что и не знаешь, с какой стороны

СПАДЩИНА

подойти к грекам, чтобы потушить дело, раздутое Венедиктом. Я знаю, что мне и от него и от грузин и пожалуй от наших иные всезнания достанется на орехи; то право готов всем и каждому отвечать в защиту своего мнения: Если Бог даст пробыть здесь годика два, то право приберут к рукам святой т.е. грешный Афон. Я уж несколько раз имел случай показать свои ястребиные ногти разным нашим монахам-негодяям, и теперь знают уже, что я поблажками не занимаюсь. Пора, право, подобрать эту чёрную братию нашу к рукам, чтобы не чернили нас больше. Недавно уехал на Кавказ старец благовещ. Серафим со своею братиею, чтобы составить братство вновь открываемого там монастыря. Преосвященный Владимир [4] не знал, за кого хлопотал пред Синодом. Сам Серафим святотатец явный, а монахи его дезертиры. Мне хотелось бы и того и тех притянуть к Иисусу. Наш закон запрещает вступать в монашество ранее 30 лет, а у Серафима есть монахи и 19 лет и 23 лет! Он вероятно умолчал пред преосвященным о летах своих учеников или просто обманул. Этого он [...]. Простите, что я так строг к монахам. Эх ма! Я их хорошо знаю. Немало лет я жил в монастырях и сам чуть не постригся в монашество и чуть не поехал вместе с пресвященным Владимиром в страну далёкую для проповедывания Евангелия.

Пожалуй, я был бы больше на месте в качестве миссионера, чем теперь в качестве тоже проповедника, только без монашеского диплома. На днях, я думаю сообщат Вам мой рапорт о помянутом Серафиме. Я его дал в переписку и отправку по назначению.

Ваш искренне преданный
Ястребов В.

P.S. Перечитав письмо для вложения в конверт, я заметил, что главного-то и не написал, а именно о «страхах»

для Венедикта на Афоне. Никто и не думает убивать его. Ему видно не желают бы вернуться на Афон. Знает кошка чьё мясо съела. Ему стыдно теперь, потому что угрозы свои иверцами [5] не привели во исполнение, не много отнять у них монастырь, а их засадить в кельи. Теперь предпочитает ещё жить у брата своего. Я ему написал, чтобы скорее торопился на Афон чтобы покончил с натянутыми отношениями с Ивером, или чтобы отказался от кельи, переписав её на старшего своего ученика. Тогда только можно возстановить сношения кельи с монастырём. Главное – нужно смирение монашеское, а не задор светский. Вон и ильченцы [6] тоже наглумили с своими происками с пандократорцами [7].

Мы де Вас, пандократорцы, не боимся, у нас есть за спиною консульство и посольство. Мы вас ... и проч. Вот и взяли! И деньги истратили и осрамились! Жаль, что и у них не было хороших советников! Дело было бы замято в самом начале. Пандократцы требовали взятку в 500 лир, а наши хохлы поартачились, ну и пошла помеха! Изволь теперь и мирить! Я их ожёг (?) порядком в надежде всё таки замазать дело. На днях отшагнули (?) и Ватопедцева [8]. Жду от них ответа насчёт пристани для Андреевского скита [9]. Дел с Афоном у меня много. Теперь стараюсь спасти одного нашего русского монаха-старца Варлаама, обвиняемого в удушении одного своего собрата и подкупившего про[...] (?) 100 лирами за закрытие преступления. Ну, ну, подумайте Вы. Монахи и убийцы и душегубы! Не удивляйтесь ради Бога. Признайте и Вы, как г. Керский (Казский) (?) на Афоне, и Ваш товар на лицо покажем... Мы народец скромный, смиренный, послушный, когда спим; тогда и не пили и не ели, а чтобы даже и подумать о преступлении – боже нас упаси! Это вы народ светский, блуждаете в тени неведения и всякого беззакония. Мы народ святой – и проч. и проч. – Простите снова

Вашего Ястребова.

СПАДЩИНА

1) «...Константину Петровичу Победоносцеву...»

Победоносцев Костянтин Петрович (1827-1907) – російський політичний діяч, вчений-правознавець і публіцист. викладав законознавство імператорам – Олександром III і Миколой II, член Державної Думи, обер-прокурор Св. Синоду. Маючи великий вплив при дворі, був учасником, а часто – й ініціатором прийняття цілого ряду державних актів, де цар брав на себе зобов'язання «стверджувати і охороняти» самодержавну владу «від усяких на неї намірів». Навпаки, при перших ознаках вимушеної лібералізації державної системи – коли готувався маніфест 1905, що дарує чималі політичні свободи, – Победоносцев демонстративно пішов у відставку, вважаючи будь-які поступки «духу реформ» руйнівними для Росії. «Старі установи, старі перекази, старі звичаї – велика справа», – девіз Победоносцева. Поняття «парламентаризму», «конституційного ладу», «народовладдя», «громадської думки», «свободи преси» уявлялися йому брехливими ілюзіями, що погубили Захід і такими, що гублять Росію. Здійснював як обер-прокурор Синоду сувору цензуру російської богословської думки.

2) **Афон** (Айон Орос, що у перекладі з грецької – Свята Гора), повна назва – Автономна чернеча держава Святої Гори Афон. Розташована на східному виступі Халкідонського півострова в Егейському морі. Візантійський імператор Костянтин Погонат віддав півострів у виключне володіння монахів (ченців). У VII ст. грецькі самітники створили на Афоні, так звану чернечу республіку. З часом на Афоні виникло близько 20 укріплених чоловічих монастирів і він став відігравати роль великого релігійного центру православної церкви. Нині Афон – релігійний, науковий і туристичний центр. XIX сторіччя ознаменоване ростом російського впливу на Афоні. За статистикою у 1883 році на Святій Горі було 2414 монахів-греків та 998 росіян, а у 1887 – на 2653 грека було 2440 вихідців з Росії. Греко-російські протистояння в цей період підігрівались фанатиками з обох сторін. Авторитетні старці та подвижники намагались виступати миротворцями в ситуації, що склалася.

3) «...Иверскими монахами...»

Иверон – чоловічий монастир, грузинський культурно-просвітницький центр. Зараз один з найбільших грецьких монастирів Афона. Під час окупації турецькими військами Афона насельники-греки покинули Иверський монастир, в ньому залишилося тільки 2 ієромонаха-грузина. У 1834 р. греки виселили грузин в келію пророка Ілії. Після смерті шанованого всіма Святогорця ієромонаха Венедикта була введена заборо-

на не тільки на прийом грузин до числа братії, а й на перебування їх в монастирі. Іверський монастир, незважаючи на те, що до цього часу був вже повністю грецьким, зберігав зв'язки з Грузією, що увійшла до складу Російської імперії.

4) «...Преосвященный Владимир...»

Преосвященный Володимир (1848-1918) – перший зі священномучеників Російської Церкви новітнього часу, в архієрейському сані митрополит Київський та Галицький, в миру носив ім'я Василь Никифорович Богоявленський. 31 січня 1882 р. став священником, прийняв ім'я Володимира. Постриг відбувся 8 лютого 1886. Вже наступного дня ієромонах Володимир був возведений у сан архімандрита. У жовтні 1886 він був переведений настоятелем Антонієвого монастиря у Великому Новгороді. Через два роки – призначений вікарієм Новгородської єпархії в сані єпископа Староруського. 19 січня 1891 р. преосвященный Володимир був призначений єпископом Самарським. 18 жовтня 1892 р. преосвященный Володимир був призначений єкзархом Грузії з возведенням у сан архієпископа Карталінського і Кахетинського. Грузинським єкзархом преосвященный Володимир керував трохи більше п'яти років. Духовне просвітництво грузинського народу було на низькому рівні. Владика поставив завдання: сприяти розвитку і зміцненню в краї освіти і віри в душі Православної Церкви. Служіння на Московській кафедрі стало апогеєм архієрейського служіння митрополита Володимира. Призначення Високопреосвященного митрополита Володимира до Москви відбулося 21 лютого 1898, а 28 березня того ж року він вступив в управління єпархією. Митрополит Володимир прибув до Москви з багатим духовним і адміністративним досвідом, набутим на попередніх кафедрах. На всіх етапах свого служіння він керувався насамперед ідеєю духовного відродження церковного життя. Будучи Московським митрополитом, владика брав участь у засіданнях Святейшого Синоду; цій роботі він віддавався з усією властивою йому енергією.

5) «...иверцями...»

Іверці – монахи Іверського монастиря.

6) «Ильченцы» – монахи Іллінського скиту.

На землях Пантократового монастиря постає український Скит святого пророка Іллі, або так званий Іллінський козацький чи запорізький. Цей скит заснований ієромонахом Паїсієм Величковським (1722-1794), уродженцем Полтави. До Паїсія почали сходитися ченці, переважно українці, а ча-

СПАДЩИНА

стково й молдавани. На Афон потроху стали прибувати емігранти, козаки з колишньої армії гетьмана Мазепи, бажаючи в молитві й подвигу дожити свого віку. Невдовзі Паїсій змушений був просити в Пантократорового монастиря просторішого приміщення – і йому віддали порожню келію св. пророка Іллі. Це було в 1746, і відтоді на Афоні постав Іллінський козацький український скит.

7) «...пандократорцями...» – монахи Пантократорового монастиря.

Пантократор – один з православних монастирів на Афонській горі. Був заснований двома греками братами-аристократами. Вперше монастир згадується 1358 роком.

8) «... и Ватопедцева».

Монастир Ватопед – грецький православний чоловічий монастир на Афоні, другий в ієрархії афонських монастирів, один з найстародавніших і найбільших. Назву монастир отримав від того, що поблизу того місця, де зведено обитель, в 395 році впав в море з корабля юний царевич Аркадій, але чудесним чином був перенесений на берег неушкодженим. Тут знайшли його біля куща. Звідси й походить назва «ватопед» («кущ юнака»). Монахи вказують на чудесне заступництво Божої Матері. За переказами, монастир створено приблизно у 972-985 рр. трьома багатими і знатними людьми: Афанасієм, Ніколаєм та Антонієм. Вони прийняли чернецтво і стали учнями преподобного Афанасія Афонського, який відправив їх жити на те місце, де зараз стоїть монастир Ватопед. В часи турецького володарювання монастиреві підмогою слугувала фінансова підтримка російського царя та молдавських господарів.

9) «...Андреевского скита...»

Скит Святого Андрія відноситься до монастиря Ватопед і знаходиться на території цього монастиря. Скит виник у відокремленій келії в ім'я преподобного Антонія Великого, влаштованої в XVII столітті на землях Ватопедського монастиря. Засновником її був святійший Патріарх Вселенський Афанасій Патагарій. Пізніше місце скиту придбав інший Вселенський Патріарх Серафим, який побудував для себе там келію з двома церквами: в честь Покрова Пресвятої Богородиці та Андрія Первозваного. У 30-х рр. XIX ст. російські ченці Віссаріон і Варсанофій викупили у Ватопедського монастиря цю землю. Урочисте відкриття оновленого скиту відбулося 22 жовтня 1849. Після 1917 року почався період занепаду Скиту. Відродження святого місця – з кінця 1990-х років.

Наукове видання

Ольга Володимирівна Собчук

Епістолярна спадщина Володимира Ястребова

(українською та російською мовами)

Відповідальний редактор *Т.С. Саміляк*

Технічний редактор *О.М. Корнілов*

Коректор *Ю.А. Степаненко*

Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*

Обкладинка *Ю.В. Тарасова*

Підп. до друку 14.11.2019. Формат 60x84¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 7,56.
Замовлення № 1209. Наклад 500 пр.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua